

เรื่องเที่ยวไทรโยค

คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

พระโอรสธิดาในจอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

เจ้าพ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ร่วมพระทัยกันให้พิมพ์ขึ้นเป็นมิตรพลี

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์

915.9374
T852ท

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๗

หอสมุดแห่งชาติ
16 ส.ค. 2530
กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

เรื่องเที่ยวไทรโยค

คราวสมเด็จพระราชบิดาตุลา บรมพงศาภิมุข

เสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

พระโอรสธิดาในจอมพล สมเด็จพระราชบิดาตุลา บรมพงศาภิมุข

เจ้าพ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ร่วมพระทัยกันให้พิมพ์ขึ้นเป็นมิตรพลี

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๗

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขห้อง 104
915.9374
เลขหมู่ ร 8524
เลขทะเบียน 06.005.0500 2ค

คำนำ

พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพมาแข้งความณหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรว่า พระโอรสธิดาในจอมพล สมเด็จพระราชชนีตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าพาภาณุรังษีสวางวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์-วรเดช ซึ่งเป็นเจ้าภาพงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์ มีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจก ๗ เล่มสักเรื่องหนึ่ง หนังสือที่จะพิมพ์แจกนั้น ทรงชอบเรื่องเที่ยวไทรโยค ซึ่งสมเด็จพระราชชนีตุลา บรมพงศาภิมุขเสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ กรมศิลปากรไม่ขัดข้องยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามพระประสงค์

เหตุที่สมเด็จพระราชชนีตุลา บรมพงศาภิมุข จะเสด็จประพาสไทรโยคคราวนี้ เนื่องจากกรมทหารราบที่ ๔ ซึ่งพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษอยู่นั้น ได้รับรางวัลในการยิงเข้าในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ จึงจัดให้มีงานฉลองโล่ที่ได้รับเป็นรางวัลขึ้นที่จังหวัดราชบุรี พระองค์จึงเสด็จไปประทับเป็นประธานในงานนั้น และทรงบำเพ็ญพระกุศลในอภิลักขิตสมัยตรงกับวันประสูติด้วย

ครั้นเสร็จการฉลองโล่ครั้งนั้นแล้ว สมเด็จพระราชชนีตุลา บรมพงศาภิมุข ได้เสด็จขึ้นไปตรวจทหารที่เมืองกาญจนบุรี แล้วเลยเสด็จประพาสทางลำน้ำน้อยขึ้นไปจนถึงเมืองไทรโยค ได้โปรด

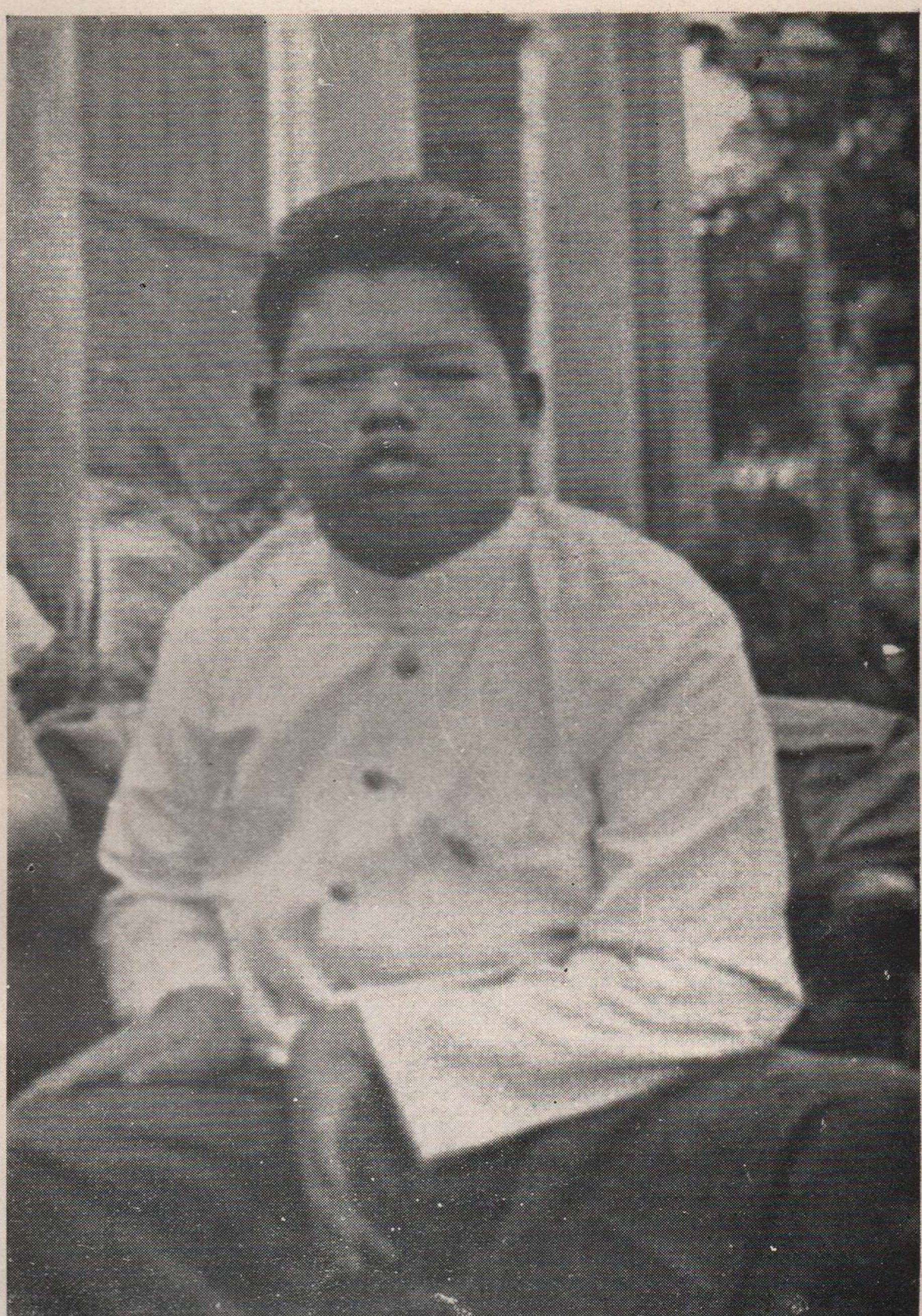
ให้เรียเอก หลวงสุนาวินวิวัฒน์ (เหลี่ยง สุนาวิน) จดรายวันการเสด็จประพาส แล้วทรงตรวจแก้เก็บฉบับไว้ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ จึงได้ประทานต้นฉบับให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร

ต้นฉบับเรื่องเที่ยวไทรโยคนี้ คงเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เรื่อยมาจนกระทั่ง สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข ทิวงคต พระยาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครบสัตตมวารพระศพสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ในการพิมพ์คราวนั้นนับว่าเป็นการพิมพ์ครั้งแรก

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญเพื่อทรงอุทิศผลให้แก่ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์ และโปรดให้พิมพ์หนังสือแจกเป็นวิทยาทานขอผลแห่งบุญกุศลทั้งปวงนั้น จงเป็นพลวัจจัยอำนวยอิฐวิบุลมนุญผลแก่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์ ผู้ทรงล่วงลับไปตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๗

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรเศรษฐสุริยลักษณ์

ประสูติ พ.ศ. ๒๔๕๘ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๔๘๗

สารบาญ

	หน้า
การฉลองโล่และฉลองวันประสูติ	๑
การเสด็จประพาสไทรโยค	๓
จากจังหวัดกาญจนบุรีไปวังลาน	๑๑
จากวังลานไปกลอนโด	๑๕
จากกลอนโดไปหาดสะบ้า (ท้ายวังหมี่ก)	๑๗
จากหาดสะบ้าไปสองพี่น้อง	๒๐
จากสองพี่น้องไปลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ)	๒๓
จากลุ่มสุ่มใหม่ไปหาดวังใหญ่	๒๖
จากหาดวังใหญ่ไปพุท้องช้าง	๒๙
จากพุท้องช้างไปวังเขมร	๓๔
จากวังเขมรไปพุน้ำโจน (ไทรโยค)	๓๗
ประทับแรมพุน้ำโจน	๔๔
จากน้ำโจนไทรโยคไปบ้านท่งนา	๔๖
จากตำบลทุ่งนาไปบ้านกุยแย หาดเหนือพุน้ำร้อน	๔๙

เริ่มต้นเดินทางกลับตั้งแต่วันนี้

หน้า

จากพุน้ำร้อน (บ้านกุยแย) มาหาดทุ่งนาไทรโยค ๕๗
จากไทรโยค มาวังเขมร และพุท้องช้าง ๖๑
จากพุท้องช้าง มาวังใหญ่ และลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ๖๖
จากลุ่มสุ่มใหม่ มาสองพี่น้อง และท้ายวังหมึก (หาดสะบ้า) ๗๒
จากหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) มากลอนโด ๗๖
จากกลอนโด มาวังลาน และจังหวัดกาญจนบุรี ๘๐
จากจังหวัดกาญจนบุรี มาท่าเรือ ๘๔
จากท่าเรือ มาเขิกไพร ๘๗
จากเขิกไพร มาจังหวัดราชบุรี ๙๑
จากจังหวัดราชบุรี มาจังหวัดสมุทรสงคราม ๙๔
คงแรมจังหวัดสมุทรสงคราม ๙๕
จากจังหวัดสมุทรสงคราม มาบางยาง ๙๗
จากบางยาง มากรุงเทพฯ ๙๙

การฉลองโล่ และฉลองวันประสูติ

วันอังคารที่ ๑๐ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่ ขึ้นสิบสามค่ำ) เวลา ๗.๑๕ น. เสด็จออกจากวังบูรพาภิรมย์ พร้อมด้วยเจ้านายและผู้ตามเสด็จ เชิญโล่หลวงโดยรถยนต์พระที่นั่งไปประทับเรือกลไฟที่ท่ากรมทหารบกราบที่ ๑๑ (ท่าพระจันทร์) ข้ามฟากไปยังสถานีรถไฟบางกอกน้อย มีข้าราชการในกระทรวงทหารเรือ, ทหารบก และกรมรถไฟบางคนมาส่งเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นประทับรถไฟ เวลา ๘.๐๐ น. รถไฟเคลื่อนออกจากสถานีบางกอกน้อย เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงสถานีจังหวัดราชบุรี มีกองทหารพร้อมทั้งข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนในจังหวัดราชบุรีมารับเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นขึ้นรถยนต์ไปที่ประทับแรมที่แพของกองพลทหารบกที่ ๔ ตรงหน้าตำหนักผู้บัญชาการกองพล

เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จจากแพที่ประทับไปยังปะรำ มีพระสงฆ์ ๑๐ รูปมาสวดพระพุทธมนต์ในการฉลองโล่ ทรงถวายผ้าและย่ามแก่พระราชาคณะและผ้าไตรแก่พระสงฆ์ทุกองค์ ในระหว่างพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประทานแหนบที่ระลึกในการฉลองโล่และของส่วนพระองค์แก่ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน กับประ

ทานของรางวัลแก่ผู้ที่แข่งขันยิงเป้าด้วย เวลา ๒๐.๓๐ น. เสด็จกลับยังแพที่ประทับแรม

วันพุธที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าเสด็จจากแพที่ประทับไปประทับยังปะรำ ทรงบาตรพระสงฆ์ ๖๓ รูปเท่าพระชันษาในงานฉลองวันประสูติวันนี้ แล้วทรงถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่เจริญพระพุทธมนต์ในการฉลองโล่ เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๑๘.๓๕ น. เสด็จจากแพที่ประทับไปรับเจ้านายและข้าราชการที่เชิญมาจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟพิเศษที่ออกจากกรุงเทพ ฯ แต่เวลา ๑๖.๐๐ น. แล้วประทานแหนบโล่และหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องตำนานเกณฑ์ทหารกับเรื่องตำนานกรมทหารบกรายที่ ๔ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์สำหรับแจกในงานครั้งนี้ แก่บรรดาเจ้านายและข้าราชการที่เชิญมาจากกรุงเทพ ฯ เพื่อเลี้ยงอาหารเย็น เวลา ๑๙.๓๐ น. เสวยอาหารเย็นพร้อมด้วยเจ้านายและข้าราชการ แล้วทอดพระเนตรละครพูดเรื่อง “น้ำใจทหาร” ซึ่งคณะนายทหารกองพลที่ ๔ ราชบุรีเล่นถวาย เวลา ๓.๒๐ น. ละครเลิกแล้ว เสด็จไปส่งเจ้านายที่เชิญมาจากกรุงเทพ ฯ กลับโดยรถไฟพิเศษ

วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาบ่ายเสด็จตรวจการฝึกซ้อมทหารและสถานที่ทำงานต่าง ๆ ของกรมทหารบกรายที่ ๔ แล้วเสด็จขึ้นทรงม้าไปยังสนามนอกโรงทหาร มีการตรวจ

พลสวนสนามทหารในกองพลทหารบกที่ ๔ ต่อไปจนเสร็จแล้วเสด็จกลับ เวลาค่ำพระสินธุชลสงคราม (เผือน ณ บางช้าง) จัดละครรำมาเล่นถวาย เวลา ๒๒.๐๐ น. ละครเลิก เป็นหมดเขตวันฉลองการประสูติและการฉลองโล่หลวง

การเสด็จประพาสไทรโยค

วันศุกร์ที่ ๑๓ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่แรมค่ำหนึ่ง) เวลา ๕.๔๕ น. เสด็จจากกองพลทหารบกที่ ๔ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปประทับรถไฟ ที่สถานีมีกองทหารพร้อมทั้งข้าราชการฝ่ายพลเรือนมาส่งเสด็จ เวลา ๖.๒๕ น. รถไฟออกจากสถานีราชบุรี เวลา ๗.๓๕ น. ถึงสถานีบ้านโป่ง เสด็จจากรถไฟทรงพระดำเนินไปบ้านนายเฮง กัทลินข้าในกรม เพื่อเป็นเกียรติยศในการตัดจุกบุตรี เมื่อเสร็จการแล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งหยั่งใจถูก (๒) เรือพระที่นั่งรองหยอดน้ำมันเป็นเรือเจ้านายผู้หญิง (๓) เรือมหาดเล็ก (๔) เรือข้าหลวง (๕) เรือเครื่อง (๖) เรือนายทหารเรือ (๗) เรือครัวทหารเรือ (๘) เรือแพทย์ทหารเรือ นอกนั้นมีเรือยนต์ ๒ ลำ เรือคอนโดเล่อ (ส่วนพระองค์) ๑ เรือพาย, เรือครุฑ, และเรือนก รวม ๕ ลำ รวมเรือในกระบวนส่วนพระองค์และทหารเรือ ๑๖ ลำ ชาย ๑๒๕ คน หญิง ๓๒ คน เรือในกระบวนหม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ ผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ เรือยนต์ ๑

ลำ, เรือแจว ๘ ลำ, เรือพาย ๒ ลำ, รวม ๑๑ ลำ ชาย ๑๔๖ คน หญิง ๑๕ คน นอกจากกระบวนเรือเสด็จแล้ว ยังมีเรือสมทบในกระบวน คือกระบวนเจ้าจอมมารดาทับทิม เรือแจว ๒ ลำ ชาย ๒๔ คน หญิง ๑๕ คน กระบวนคุณท้าวนารี (แจ่ม ไกรฤกษ์) เรือแจว ๑ ลำ ชาย ๕ คน หญิง ๔ คน กระบวนเรือพระยาโชฎึกฯ เรือยนต์ ๑, เรือแจว ๑, เรือพาย ๑, รวม ๓ ลำ ชาย ๑๒ คน หญิง ๑๐ คน รวมเรือทั้งหมดที่ออกจากบ้านโป่งไป ๓๓ ลำ ชาย ๓๑๒ คน หญิง ๗๑ คน ในการที่จะออกจากบ้านโป่งไปยังจังหวัดกาญจนบุรี อำมาตย์โท พระศรีมหาเกษตร์ ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี ได้จัดหาเรือยนต์มาช่วยจูงเรือไปบ้าง การเดินทางจากบ้านโป่งไปกาญจนบุรีจึงเป็นการเดินทางด้วยเรือจูง

เวลา ๘.๓๐ น. ออกจากบ้านโป่ง โดยเรือยนต์จูงไปตามลำน้ำแม่กลอง เวลา ๑๓.๓๐ น. จอดที่ประทับแรม ตรงหน้าที่ว่าการอำเภอท่ามะกา ตำบลหวายเหนียว ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดทรายใหญ่ มีผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรีและกรมการอำเภอท่ามะกามารับเสด็จ ประทานของแจกข้าราชการ เวลาค่ำนายอำเภอได้จัดการตั้งร้านของรับประทานต่าง ๆ เลี้ยง แล้วมีละครรำเล่นถวาย ส่วนทางฝั่งขวามีโคมไฟราย และมีการลอยกระทงด้วย จนเวลา ๒๒ นาฬิกาเศษ จึงเลิก ปรอทอากาศวันนี้ร้อนที่สุด ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๕ ฟ.

วันเสาร์ที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนตื่นหมด แล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๔๐ น. ปรอท ๗๖ ฟ. โปรดให้เคลื่อนกระบวนเรือออกเพื่อลองทอดพระเนตรการแจวและการถ่อเรือ เมื่อเรือพระที่นั่งเคลื่อนออกมีนักเรียนมาตั้งแถวส่งเสด็จที่หาดทราย พอถ่อและแจวมาได้ ๔๕ นาที เรือยนต์มาจูงเดินทางต่อไป เวลา ๘.๐๐ น. ถึงบ้านท่ากระทุ่มน้อย ทางฝั่งขวามีวัด ชื่อวัดท่ากระทุ่มน้อย เวลา ๘.๒๘ น. ถึงตำบลท่าเรือพระแท่นเป็นทางที่น้ำตื้นและร่องน้ำคดเคี้ยว บางครั้งต้องใช้ถ่อช่วยกำลังเรือยนต์บ้าง เวลา ๘.๕๒ น. โปรดให้จอดเรือทั้งหมดที่ตรงหน้าศาลเจ้าตำบลท่าเรือพระแท่นทางฝั่งซ้าย เพื่อให้คนรับประทานอาหารและพักผ่อน เวลา ๑๐.๑๘ น. ออกเรือเดินทางต่อไป พอเดินทางมาได้หน่อยหนึ่งเรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะกลางน้ำมีหาดทรายเป็นโขดอยู่ จากท่าเรือพระแท่นมาก็ถึงตำบลท่าศาลา เวลา ๑๐.๔๐ น. ถึงตำบลแสนตอมีวัดๆหนึ่ง ตำบลนี้มีที่ตื้นและหาดทรายหลายแห่ง พอถึงที่แคบและตื้น มีราษฎรซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองจัดมาคอยช่วยเข็นพยุงเรือ และมีราษฎรนำของมาถวายประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้แก่ผู้ถวายของทั่วกัน เวลา ๑๑.๓๐ น. ถึงตำบลหัวพง ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงตำบลท่าตะครัย เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๕ ฟ. ถึงตำบลท่ากระทุ่มใหญ่ ทางฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่เรียกว่าหาด

ท่ากระทุ่มใหญ่ เวลา ๑๒.๑๒ น. เรือยนต์ที่จูงเรือพระที่นั่งมาเครื่องเดินไม่สะดวก เรือที่นั่งต้องถ่อล่วงหน้าไปก่อนให้เรือยนต์แก้เครื่อง เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงตำบลท่าแค เวลา ๑๒.๕๒ น. ถึงตำบลวังศาลาเป็นที่เวิ้งใหญ่ และมีหาดทั้งสองฟากแม่น้ำแต่อยู่เยื้องกันเล็กน้อย เวลา ๑๓.๐๐ น. เรือยนต์ได้มาจูงเรือพระที่นั่งต่อไป เวลา ๑๓.๑๓ น. ถึงตำบลบ้านสัมเซียวทางฝั่งซ้ายมีหาดกรวดใหญ่ เวลา ๑๓.๒๖ น. ถึงบ้านชุกมะตูม เหนือบ้านไปหน่อยมีเกาะอยู่กลางน้ำเป็นเกาะทรายเล็กมีต้นตะไคร้ขึ้นอยู่ เกาะนี้ตามแผนที่ ๆ เขียนใหญ่มาก เวลา ๑๔.๐๐ น. ถึงตำบลสำรอง ทางฝ่ายขวามีบ้านคนมากกว่าทางฝั่งซ้าย มีลำคลองกั้นเป็นเขตระหว่างอำเภอท่ามะกากับอำเภอวังขนายซึ่งต่อกัน คือเป็นเขตระหว่างจังหวัดราชบุรีและจังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๑๔.๑๒ น. ถึงตำบลคอกละออมมีเกาะและหาดทรายใหญ่ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งขวา ยางคราวต้องใช้ถ่อช่วยค้ำบ้างเพราะน้ำตื้นและทางช่องแคบมีราษฎรซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองจัดมาช่วยเป็นเรือบ้าง แต่ที่ตื้นไม่ยาวนัก เรือเดินเพียง ๕ นาทีก็พ้น เวลา ๑๔.๓๐ น. ถึงวัดต้นลำใยอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๕ น. ถึงตำบลบ้านใหม่ ตำบลนี้ก็ตื้นถึงกับต้องใช้ถ่อช่วยกำลังเรือยนต์บางคราว เวลา ๑๕.๔๐ น. ถึงตำบลวังขนายเป็นที่ประทับแรม ซึ่งทางบ้านเมืองได้จัดไว้รับเสด็จอยู่ทางฝั่งขวาเป็นหาดกรวดใหญ่ เรือพระที่นั่ง

เทียบท่าเสร็จ เวลา ๑๗.๔๐ น. เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ประทานของแก่ข้าราชการจังหวัดกาญจนบุรี และกรมการอำเภอวังขนายกับผู้ที่ไปในหน้าที่ราชการ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำแตรวงซึ่งกองพลทหารบกที่ ๔ จัดตามมา ได้บรรเลงเพลง เวลา ๒๐.๓๐ น. เป่าแตรให้ทหารนอน ปรอทอากาศวันนี้ร้อนที่สุด ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

วันอาทิตย์ที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๐๐ น. ปลุกคน เวลา ๖.๐๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. เตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๘ น. เรือยนต์พ่วงเรือเดินทางออกจากตำบลวังขนาย เวลา ๗.๐๑ น. ถึงที่ว่าการอำเภอวังขนายตั้งอยู่ที่ตำบลท่าม่วงทางฝ่ายซ้าย เวลา ๗.๑๒ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลท่าม่วงทางฝ่ายซ้าย ๗.๓๐ น. เสด็จขึ้นประพาสตลาดท่าม่วง และพื้นที่ในบริเวณตำบลท่าม่วง แล้วเสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง มีราษฎรตำบลท่าม่วงนำของมาถวายเป็นของพื้นที่โดยมากเป็นยาสูบ เพราะหลังตำบลนี้เป็นไร่ยาสูบโดยมาก เป็นสินค้าสำคัญของตำบลนี้ แต่บัดนี้ร่วงโรยลงไปบ้าง โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้แก่ผู้ถวายของทั่วกัน เวลา ๙.๐๖ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลท่าม่วงเรือยนต์พ่วงเดินทางต่อไป เวลา ๙.๒๖ น. ถึงตำบลจุกกะพ้อ ที่นี่เรือต้องเดินทางร่องริมฝั่งซ้ายเพราะมีเกาะทราย อยู่กลางน้ำ และทางฝั่งขวาน้ำตื้นกว่าจากตำบลจุกกะพ้อไปคั่งหนึ่งถึงท่าม่วงชุม ตำบลนี้มีหาดทรายทั้ง

สองฟากแม่น้ำ อยู่เยื้องกัน ร่องทางน้ำคดเคี้ยวและตื้น ทางฝั่งขวา มีโรงเก็บหญ้าของกองผสมสัตว์ทหารบกอยู่หนึ่งโรง เวลา๑๐.๐๔น. ถึงตำบลหัวกรวด มีหาดกรวดใหญ่ทั้งสองฟากแม่น้ำแต่อยู่เยื้องกัน ร่องทางเรือเดินแคบและบางแห่งตื้น แต่ทางบ้านเมืองได้มาคุ้ยกรวดไว้เป็นร่องทางเรือเดินแล้วเรือจึงไม่ติด ถึงกระนั้นบางคราวก็ต้องถ่อช่วยกำลังเรือยนต์ เพราะน้ำเชี่ยวแรงขึ้นกว่าทุกแห่งที่ผ่านมาแล้ว เวลา ๑๐.๔๕ น. ถึงบ้านดอนคา ที่ตำบลนี้ทางเรือเดินแคบและน้ำก็เชี่ยวอยู่อย่างตำบลหัวกรวด เวลา๑๑.๐๐น. ถึงท่าศาลเจ้า ถัดจากท่าศาลเจ้าขึ้นไปหน่อยเรียกกันว่าบ้านดอนใหญ่เหล็ก เวลา๑๑.๒๕น. ถึงบ้านถ้ำ เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลบ้านถ้ำ ทางฝั่งขวาของแม่น้ำตรงหน้าวัดอินทารามคูหา หลังวัดเข้าไปมีถ้ำอยู่บนเขาถ้ำหนึ่ง ในถ้ำมีพระพุทธรูปปูนหน้าตักประมาณ ๔ ศอกหนึ่งองค์ นอกนั้นมีพระพุทธรูปองค์เล็กๆ มีพระจีนอาศัยอยู่ในถ้ำองค์หนึ่ง เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าเสร็จแล้วเจ้านายได้เสด็จขึ้นไปประพาสถ้ำ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๙ พ. เวลา๑๒.๔๐ น. ออกเรือพระที่นั่งจากบ้านถ้ำ จากตำบลนี้ขึ้นไปจนถึงจังหวัดกาญจนบุรีน้ำไหลเชี่ยวแรง ผ่านจากบ้านถ้ำไปถึงวัดท่าล้ออยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ ต่อจากนั้นขึ้นไปก็ถึงวังรำแพนอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายป่นกรวดใหญ่ แต่เรียกกันว่าหาดบ้านทอง เวลา๑๓.๔๕น. ถึงตำบลวังหิบ ทางฝั่งขวามีพวกจีนมาตั้งทำปูนอยู่หลายแห่ง ใช้หินที่

เขาวังหิ่งหลังบ้านนั้นเข้าไป เขาวังหิ่งนี้เป็นเขาเทือกเดียวกับเขาบ้านถ้ำติดต่อไปจนถึงเขาตกน้ำในลำแม่น้ำแควน้อยนั้นเอง ทางเรือในตำบลนี้คดเคี้ยวมีโขดทรายและหาดทรายหลายแห่ง ทางฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่อีกหนึ่งหาด เมื่อเรือพระที่นั่งผ่านมีราษฎรมาคอยเข็นเรือด้วย เวลา ๑๔.๐๖ น. พ้นเขตวังหิ่งเป็นเขตแดนอำเภอวังขนายติดต่อกับอำเภอเมืองจังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๑๔.๒๕ น. ถึงบ้านไร่ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวด เวลา ๑๔.๔๘ น. ถึงตำบลชุกกะโดน ตำบลนี้น้ำเชี่ยวช่องทางเรือเดินคดเคี้ยว บางแห่งมีเกาะบางแห่งเป็นหาดทราย บางคราวเรือต้องเดินเลียบฝั่งไปในทางที่ทางบ้านเมืองได้กรุยไม้และตัดต้นตะไคร้น้ำที่จะกีดขวางแก่ทางเรือเดิน และมีราษฎรมาคอยช่วยเข็นเรือบางแห่งด้วย เวลา ๑๕.๑๐ น. ถึงจังหวัดกาญจนบุรี เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หน้ากรมทหารบกม้าราชบุรีซึ่งกรมทหารบกม้าราชบุรีทำไว้รับเสด็จ มีกองทหารรวมทั้งข้าราชการฝ่ายพลเรือนในจังหวัดกาญจนบุรีมารับเสด็จเมื่อเรือพระที่นั่งถึง เวลา ๑๗.๒๐ น. เสด็จลงเรือพระที่นั่งคอนโดเล่อขึ้นไปตามลำแม่น้ำแควใหญ่ทางบนและลำแม่น้ำแควน้อย เพื่อทรงประพาสภูมิลำเนา เวลา ๑๘.๓๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มีราษฎรนำปลาที่จับมาได้มาถวาย ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลาค่ำคณะนายทหารบกม้าราชบุรี มีนายร้อยตรีเจน บุรานนท์ เป็นหัวหน้า

เล่นกลถวายทอดพระเนตร เวลา ๒๒.๐๐น. เลิก วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๘ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

วันจันทร์ที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ คงประทับแรมที่จังหวัดกาญจนบุรี เวลา ๗.๑๘ น. เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่งไปตรวจการฝึกหัดและสถานที่ต่างๆ ในบริเวณกรมทหารบกม้าราชบุรี แล้วเสด็จไปยังวัดไชยชุมพลชนะสงคราม มีพระวิสุทธิรังษีซึ่งเป็นพระราชาคณะและเจ้าคณะในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นเจ้าอาวาส พอเสด็จไปประทับที่วัดพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย ต่อจากนั้นเสด็จไปทอดพระเนตรศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรี และสถานที่ต่างๆ แล้วเสด็จไปประพาสตลาดและวัดเทวสังฆาราม ในวัดนี้มีโรงเรียนรัฐบาล มีนักเรียนประมาณ ๑๐๐ เศษ เมื่อเสร็จการประพาสแล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มีผู้ใหญ่บ้านนำปลาสดมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลา ๑๒.๑๐ น. นายร้อยเอก ขุนแก้วกำแหง นำนางเก้งที่ไปยิงมาได้มาถวายหนึ่งตัว เวลา ๑๒.๕๐ น. โปรดเกล้าฯ ประทานโอกาสให้คุณหญิงสุรินทรฤาไชยภรรยาผู้ว่าราชการจังหวัดเฝ้า เวลา ๑๖.๔๘ น. เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง มีพวกพ่อค้าและราษฎรนำเนื้อสุกร อ้อย และของสดต่างๆ ทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรยุทธกีฬาซึ่งกรมทหารบกม้าราชบุรีมีถวาย มีการขี่ม้าในอาการต่างๆ และท่า

การฉลองโล่ และฉลองวันประสูติ

วันอังคารที่ ๑๐ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่ ขึ้นสิบสามค่ำ) เวลา ๗.๑๕ น. เสด็จออกจากวังบูรพาภิรมย์ พร้อมด้วยเจ้านายและผู้ตามเสด็จ เชิญโล่หลวงโดยรถยนต์พระที่นั่งไปประทับเรือกลไฟที่ท่ากรมทหารบกราบที่ ๑๑ (ท่าพระจันทร์) ข้ามฟากไปยังสถานีรถไฟบางกอกน้อย มีข้าราชการในกระทรวงทหารเรือ, ทหารบก และกรมรถไฟบางคนมาส่งเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นประทับรถไฟ เวลา ๘.๐๐ น. รถไฟเคลื่อนออกจากสถานีบางกอกน้อย เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงสถานีจังหวัดราชบุรี มีกองทหารพร้อมทั้งข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนในจังหวัดราชบุรีมารับเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นขึ้นรถยนต์ไปที่ประทับแรมที่แพของกองพลทหารบกที่ ๔ ตรงหน้าตำหนักผู้บัญชาการกองพล

เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จจากแพที่ประทับไปยังปะรำ มีพระสงฆ์ ๑๐ รูปมาสวดพระพุทธมนต์ในการฉลองโล่ ทรงถวายผ้าและย่ามแก่พระราชาคณะและผ้าไตรแก่พระสงฆ์ทุกองค์ ในระหว่างพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประทานแหนบที่ระลึกในการฉลองโล่และของส่วนพระองค์แก่ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน กับประ

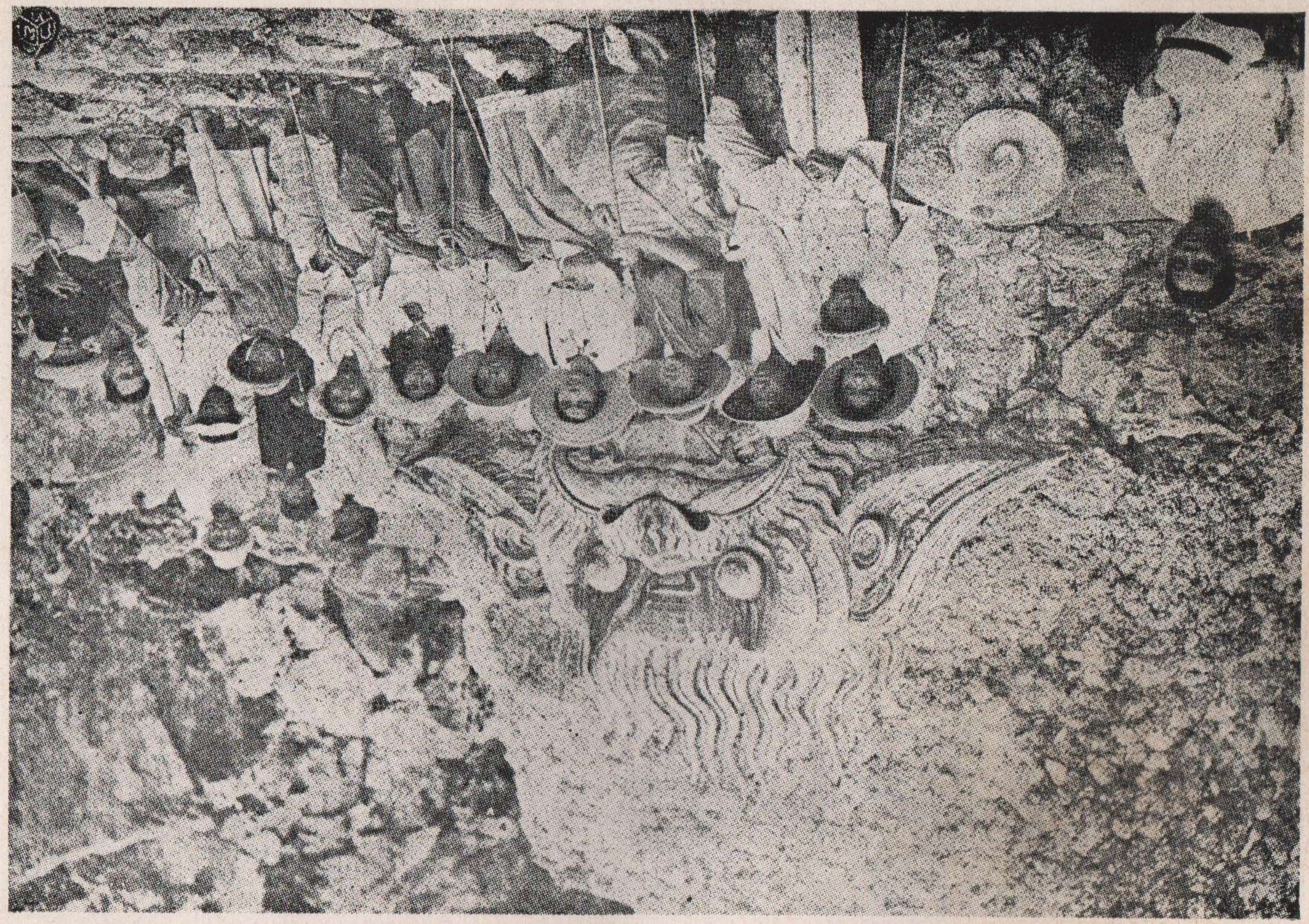
กายกรรมห้อยโหน พอเสร็จการกีฬาแล้ว นายพันตรีหลวงไววิธิทัพ
ผู้บังคับการกรมทหารบกม้าราชบุรี นำไม้แก้วทูลเกล้า ฯ ถวายใน
นามของคณะนายทหารในกรมทหารบกม้า และพระยาสุรินทรฦาไชย ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรี นำหีบบุหรี่ไม้แก้วทูลเกล้า ฯ ถวายในนามของข้าราชการฝ่ายพลเรือน แล้วประทานของแจกแก่นายทหาร พลทหารผู้ที่เล่นการกีฬาถวายกับข้าราชการฝ่ายพลเรือน เวลา ๑๘.๐๕ น. เสด็จกลับประทับเรือพระที่นั่ง มีผู้นำปลาสดมาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ เวลา ๒๐.๔๘ น. เสด็จขึ้นทอดพระเนตรการเล่นกลของกรมทหารบกม้า ซึ่งนายร้อยตรีเจนกับพวกเล่นถวาย เวลา ๒๒.๑๐ น. ประทานแหนบเงินแก่นายร้อยตรีเจน ผู้เล่นนอกนั้นได้ซองบุหรี่ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๘ ฟ. หนาวที่สุด ๗๘ ฟ.

จากจังหวัดกาญจนบุรีไปวังลาน

วันอังคารที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ (ปีระกา เดือนยี่แรม ๕ ค่ำ) เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนประจำเรือแล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๘ น. ปรอท ๗๔ ฟ. ออกเรือพระที่นั่งจากที่ประทับแรมหน้ากรมทหารบกม้าราชบุรี การเดินทางตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปคงใช้แต่แจวและถ่อเท่านั้น นายร้อยเอก ขุนแก้วกำแหงเป็นผู้นำทาง เวลา ๖.๓๘ น. เข้าปากน้ำลำแม่น้ำแควน้อย เรียกว่าตำบลบ้าน

ลันช้าง มีรายฎรอยู่แพปากคลองนำไข่ตะพายน้ำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอยแทนให้ ตำบลนี้บางแห่งที่ตื้นมาก รายฎรมาคอยช่วยเข็นเรือ ถัดจากตำบลลันช้างไปเรียกว่าท่าสะแก มีจีนมาตั้งทำไร่ผักมากทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๗.๑๕ น. ถึงบ้านเขาแหลมมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีสวนมะพร้าว มีรายฎรมาตั้งทำ หลังสวนเข้าไปแลเห็นเขาแหลมเป็นเขาโดดลูกเดียว ทางเดินต้องเลียบทางฝั่งขวามากเพราะกลางน้ำเป็นที่ตื้น เวลา ๗.๒๘ น. ถึงเขาปูน มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายแลเห็นเขาปูนอยู่ริมแม่น้ำ เขานี้ผิวขนหินมาทำปูนมาก ส่วนทางริมแม่น้ำบางตอนมีหาดทรายอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ แต่อยู่เยื้องกัน บางแห่งก็มีตอใต้น้ำ ทางเรือเดินคดเคี้ยว เวลา ๗.๕๐ น. ถึงท่าวัดถ้ำมังกรทอง อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๗.๕๘ น. ถึงเขาตกน้ำ แลเห็นเขาอยู่ริมแม่น้ำทางฝั่งขวา เขานี้เป็นทิวยาวไปจนถึงบ้านถ้ำ เวลา ๘.๐๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าหน้ากองผสมสัตว์ทหารบก เมื่อเรือในกระบวนทั้งหมดเทียบท่าเรียบร้อยแล้วเสด็จขึ้น มีนายทหารกองผสมสัตว์นำเนื้อนางเก้งขนทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วเสด็จทอดพระเนตรกองผสมสัตว์ ภายหลังทรงพระดำเนินไปประพาสถ้ำมังกรทองซึ่งอยู่บนเขา ระยะทางประมาณ ๓๐ เส้นเศษ ในถ้ำมีพระจีนและพระพุทธรูป ทรงถวายวัตถุปัจจัยเพื่อปฏิสังขรณ์แก่วัด เวลา ๑๐.๑๕ น. เสด็จกลับถึง

ព្រះអាទិត្យរះ ពួកទេវតាក៏ចូលមកគាល់ព្រះឥន្ទ្រ

ภาพถ่ายเก่าแสดงการเล่นดนตรีไทยในงานพิธี

ท่าเรือ มีราษฎรนำของมาถวาย มีไก่ฟ้าและผักสด โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลา ๑๐.๒๐ น. เรือพระที่นั่งออกจากท่าหน้ากองผสมสัตว์เดินทางต่อไป เวลา ๑๐.๔๑ น. ถึงตำบลท่าเกวียน เวลา ๑๐.๕๕ น. ถึงวังยาง เวลา ๑๑.๐๓ น. ถึงท่าด่าน ในที่นี้ทางฝั่งขวามีหมู่บ้าน และเป็นที่ของกองผสมสัตว์ทหารยกนำเอาสัตว์มาเลี้ยงในฤดูแล้ง ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๑.๑๗ น. ถึงบ้านหนองหญ้า มีหมู่บ้านทั้งสองฟากแม่น้ำ ในที่นี้ถ้าจะแลดูเขาตกน้ำ ก็จะเห็นเขาตกน้ำอยู่ทางท้ายเรือ ในตอนนี้เรือกระบวนข้างหลังเดินช้ามาก เรือพระที่นั่งต้องรอแจวเรื่อย ๆ ชั่วคราว ต่อจากบ้านหนองหญ้ามากถึงชุกยายบาน มีหาดทรายใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย และหลังหาดมีบ้านคนอยู่ เวลา ๑๑.๕๘ น. ถึงบ้านเกาะสำโรง มีบ้านและแพคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ และทางฝั่งขวามีหาด เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๙๐ ฟ. เวลา ๑๒.๓๐ น. ถึงบ้านชุกยายญวน มีบ้านคนอยู่ทางฝั่งซ้าย ถัดจากบ้านไปมีหาด ส่วนทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่แต่เรียกว่าบ้านท่าอ้อ แลเห็นเขาสารภีและเขาใหญ่ตรงท้ายเรือตามลำดับจากฝั่งซ้าย ที่ตรงนี้เป็นที่น้ำเชี่ยว กว่าทุกแห่งที่ผ่านมาแล้วในวันนี้ บางตอนก็คด เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย บางตอนมีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ เวลา ๑๒.๔๕ น. ถึงตำบลวังลาน เวลา ๑๒.๕๗ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทรายทางฝั่งขวา ระยะทางจากจังหวัดกาญจนบุรีถึงตำบล

วังลานประมาณ ๕๐๐ เส้น ๔ ชั่วนาฬิกา ๑๔ นาที

กินเวลาเดินทางด้วยการแจวและถ่อ เวลา ๑๕.๐๐ น. โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านายและผู้ที่จะต้องไปเก้าอี้หามล่วงหน้าไปทุ่งนาคราชก่อน เวลา ๑๕.๔๐ น. เสด็จข้ามฟากไปทางฝั่งซ้าย แล้วทรงม้าพระที่นั่งพร้อมด้วยผู้ตามเสด็จ ซึ่งกรมทหารยกม้าราชบุรีจัดม้ามาถวายไปทุ่งนาคราช เวลา ๑๖.๐๓ น. ถึงทุ่งนาคราช ตำบลทุ่งนาคราชนั้นพื้นดินแดงมีป่าไม้รวกเล็กโดยมาก บางแห่งก็มีต้นเกด แลเห็นวิวงาม เพราะมีเขาเห็นอยู่ในระยะไกลพอควร โปรดให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ถ่ายรูปวิวระยะทางจากท่าไปถึงทุ่งนาคราชประมาณ ๗๕ เส้น เวลา ๑๗.๑๕ น. เสด็จทรงม้าพระที่นั่งกลับ พอถึงกลางทางโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปหมู่อีก เวลา๑๗.๓๒น. เสด็จถึงท่าแล้วลงประทับเรือศอนโดเล่อข้ามฟากลงประทับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำกองแตรวงของกองพลที่ ๔ บรรเลงเพลงถวาย เวลา ๒๐.๒๐ น. เสด็จขึ้นให้กรมการอำเภอจังหวัดกาญจนบุรีและราษฎรตำบลนั้นเฝ้า และมีผู้นำของถวาย ประทานของแก่กรมการอำเภอและเสมาพระรูปแก่ผู้ถวายของทั่วกัน แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๕๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๐ ฟ.

จากวังลานไปกลอนโด

วันพุธที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนแล้ว

เรือกำลังผ่านแก่งหลวง

เตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๕ น. ปรอท ๗๒ ฟ. มีหมอกลงบ้าง เล็กน้อยเป็นหมอกน้ำค้าง เรือพระที่นั่งออกจากท่าที่ประทับแรม ตำบลวังลาน คงใช้นายร้อยเอกขุนแก้วกำแหงเป็นผู้นำทาง ผ่านตำบลบ้านวังลานทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๖.๕๕ น. ถึงบ้านนางแอ้ง มีบ้านและแพคนอยู่ตามฝั่งซ้าย แลเห็นเขาช่องมะทรางและช่องมะตูมอยู่ตรงท้ายเรือเรียงตามลำดับจากฝั่งซ้าย เขาทั้งสองนี้อยู่ทางฝั่งซ้าย ถัดจากบ้านนางแอ้งไปหน่อยมีท่าอยู่ทางฝั่งขวา เรียกว่าท่าบ้านเจ๊ก หลังเข้าไปหน่อยมีพวกจีนมาตั้งทำไร่ยาสูบ เวลา ๗.๒๕ น. ถึงบ้านแก่งหลวงมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก แต่ทางฝั่งขวามีบ้านและแพมาก เวลา ๗.๓๗ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ท้ายบ้านแก่งหลวงทางฝั่งขวา แล้วเสด็จขึ้นประพาสถ้ำ และทอดพระเนตรเรือกระบวนทั้งหมดขึ้นแก่ง เรือพระที่นั่งหยอดนัยนาก็เทียบส่งเจ้านายเสด็จขึ้นเหมือนกัน แก่งหลวงนี้มีช่องทางอยู่สองทาง ร่องทางฝั่งซ้ายเป็นร่องทางตรง แต่มีหินอยู่เกะกะพ้นน้ำมาก เรือใหญ่จะขึ้นไม่ได้ มีเกาะกลางน้ำเป็นเกาะหินก้อนใหญ่ ๆ ร่องทางฝั่งขวาเป็นร่องแคบคดต้องเลี้ยวถึงสองเลี้ยว มีหินใต้น้ำมากแต่ยังมีน้ำลึกเรือใหญ่ทั้งหมดต้องเดินทางร่องนี้ การขึ้นแก่งต้องใช้เชือกผูกเข้ากับต้นตะไคร้น้ำ แล้วช่วงดึงเชือกบ้างพยุงเรือบ้าง การขึ้นแก่งนี้เป็นการลำบากของการเดินทางในลำแม่น้ำน้อย เพราะนอกจากมีหินแก่งเกะกะแล้วยังน้ำเชี่ยวด้วย เวลา ๙.๕๕ น. เรือกระบวนทั้ง

หมดขึ้นแก่งแล้วกินเวลา ๒ ชั่วนาฬิกา ๑๘ นาที ระยะทางจากตำบล
วังลานมาถึงแก่งหลวง ๖๐ เส้น เวลา ๑๐.๐๑ น. เสด็จทรงดำเนิน
ถึงท่าเรือพระที่นั่งรอรับเสด็จ มีราษฎรนำของมาถวาย มีมะพร้าว
ยาสูบและผักสด โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้
ทั่วกัน เมื่อคนรับประทานอาหารเช้าแล้ว เวลา ๑๐ ๔๐ น. ออก
เรือพระที่นั่งจากท่าเหนือแก่งหลวง เวลา ๑๑.๐๖ น. ถึงตำบล
แก่งน้อย มีเกาะเล็ก ๆ อยู่กลางน้ำหลายเกาะ แต่เป็นทรายมีต้น
ตะไคร้น้ำขึ้นอยู่โดยมาก ทางเรือเดินคงไม่ลำบาก พอพ้นแก่ง
น้อยก็ถึงท่ากระบือ อยู่ทางฝั่งขวา มีคนมาตั้งตัดไม้และมีสวน
กล้วยมาก ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่เรียกว่าหาดแตง
หลังหาดเข้าไปมีคนมาตั้งปลูกไร่แตง เวลา ๑๑.๒๘ น. ถึงท่าโป่ง
อยู่ทางฝั่งซ้าย แต่ไม่มีบ้านคน คงมีแต่ดินโป่งซึ่งนกต่าง ๆ ชอบ
มากิน เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๙๖ ฟ. เวลา ๑๒.๐๔ น. ถึงบ้าน
วังอ้ายหมูอยู่ทางฝั่งซ้ายแลเห็นเขาหัยหมีอยู่หลังบ้านเข้าไป ส่วน
ทางฝั่งขวามีหาดทรายปนกรวดใหญ่ เวลา ๑๒.๒๗ น. ถึงเขาป่ากง
แลเห็นอยู่ริมแม่น้ำ ถัดจากเขานี้ไปในฝั่งเดียวกันเรียกว่าบ้านท่า
เสลา มีคนมาตั้งตัดไม้อยู่มาก ต่อจากบ้านท่าเสลาขึ้นไปทางฝั่ง
ซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่เรียกว่าหาดยางพ่าผ่า เป็นหาด
ทรายใหญ่โตมาก เวลา ๑๓.๒๐ น. ถึงตำบลยางเกาะ มีเกาะอยู่
กลางลำน้ำและน้ำเชี่ยวจัด มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา

๑๔.๒๐ น. ถึงบ้านลั่นเจ้า ทางฝั่งขวามีบ้านคนและแพคนอยู่มาก การหากินมีการตัดไม้เท่านั้น เวลา ๑๔.๕๐ น. ถึงท่านักการ เวลา ๑๕.๑๒ น. ถึงตำบลกลอนโด แม่น้ำตำบลนี้ตื้นเขินหาดทราย ช่องทางเรือเดินเล็กและน้ำเชี่ยวจัด เวลา ๑๕.๓๐ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมทางฝั่งซ้าย ตำบลกลอนโดนี้มีบ้านคนประมาณ ๓๐ หลัง อยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ โดยมากเป็นคนไทยหากินในการตัดไม้ เวลา ๑๖.๔๘ น. เสด็จลงเรือพระที่นั่งเล็กไปประพาสตามลำแม่น้ำ เวลา ๑๘.๒๔ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง การเดินทางวันนี้จากตำบลวังลานถึงกลอนโด ๔๖๐ เส้น กินเวลา ๘ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ต้องเสียเวลาขึ้นแก่ง ๒ ชั่วนาฬิกา ๑๗ นาที เวลาค่ำมีรายฎรในตำบลนี้นำไข่ตะพาบน้ำมาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ วันนี้โปรดเกล้า ฯ ให้งดการบรรเลงแตรวง วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๖ ฟ. หนาวที่สุด ๗๗ ฟ.

จากกลอนโดไปหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก)

วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนประจำเรือ เวลา ๖.๐๐ น. สั่งให้เรือศอนโดเล่อไปรับเครื่องเวลา ๖.๒๕ น. มีรายฎรนำของสดและไข่มาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๔ ฟ. หมอก

ลงหนากว่าวันก่อนจน เวลา ๘.๐๐ น. จึงหมด เรือพระที่นั่งออกจาก
ท่าที่ประทับแรมตำบลกลอนโด ได้คนนำทางซึ่งทางบ้านเมืองจัดมา
เวลา ๖.๔๐ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๘.
๒๐ น. ถึงตำบลท่าตะครอ้ เวลา ๘.๓๕ น. ถึงลำพาชี เป็นแม่น้ำ
เล็กเข้าไปทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เสด็จเข้าไปในลำพาชีหน่อยหนึ่ง
เวลา ๘.๔๐ น. เรือพระที่นั่งใหญ่มาถึง โปรดให้เรือในกระบวน
จอดที่ลำพาชีเพื่อให้คนรับประทานอาหาร แล้วเสด็จลงประทับเรือ
พระที่นั่ง เวลา ๙.๓๕ น. เสด็จลงเรือพายเล็กเข้าไปประพาสใน
ลำพาชี เป็นลำน้ำเล็กเข้าไปทางน้ำตื้นมาก และตอนข้างในมีน้ำ
เป็นห้วง ๆ เวลา ๑๐.๑๘ น. เสด็จกลับเรือใหญ่ เวลา ๑๐.๓๒ น.
ออกเรือพระที่นั่งจากลำพาชี มีผู้นำของเลก ๆ น้อย ๆ มาถวายอีก
เวลา ๑๐.๓๖ น. ถึงบ้านท่าเสด็จมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก เวลา
๑๐.๕๕ น. ถึงวังตะเคียน เป็นคุ้งยาวและน้ำไม่แรง เวลา ๑๑.๑๓ น.
ถึงวังกร่าง น้ำก็คงเป็นเช่นเดียวกับวังตะเคียนน้ำลึกและร่มรื่น
เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงบ้านระเข้เผือก มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ
หมู่บ้านตำบลนี้ทั้งหมดประมาณ ๔๐ หลัง และทางฝั่งขวามีวัดเรียก
ว่าวัดระเข้เผือก มีโบสถ์อยู่กลางน้ำเป็นเรือนแพ มีรายฎรนำกล้วย
และส้มมาถวาย ที่ตรงนี้แลเห็นเขาน้ำหมดและเขาถ้ำเหมนซ้อนกัน
อยู่ทางท้ายเรือ คนนำทางที่มาด้วยชื่นที่ตำบลนี้ แล้วผู้ว่าราชการ
จังหวัดกาญจนบุรีจัดคนใหม่มาแทนต่อไป เวลา ๑๒.๒๑ น. ถึง

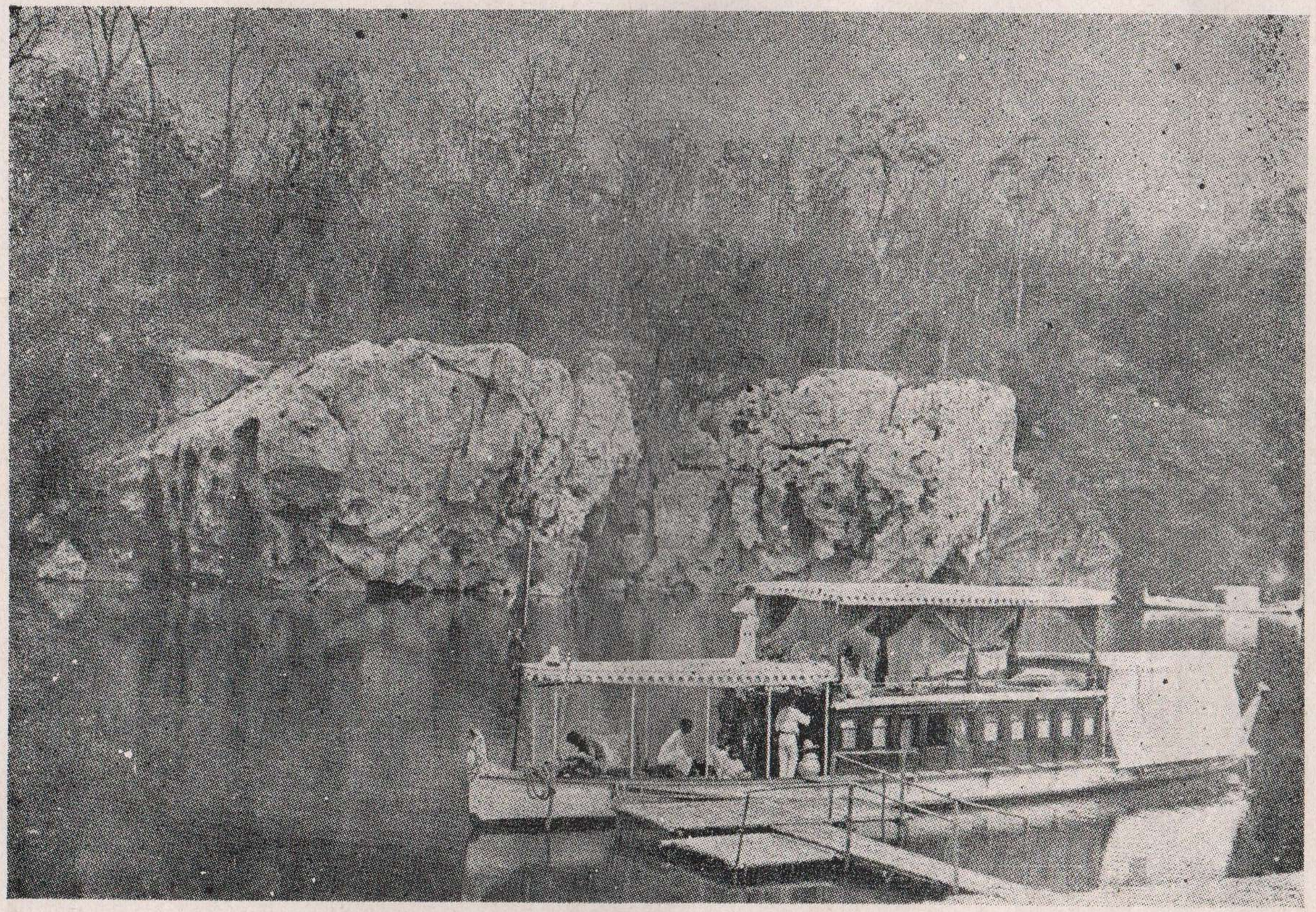
ตำบลท่าโข่ง มีเกาะอยู่กลางน้ำเป็นเกาะทรายปนกรวด ทางฝั่งขวา มีบ้านคนอยู่มาก เวลา ๑๒.๔๑ น. ถึงเกาะน้ำเชี่ยว มีเกาะแต่ติดกับฝั่งซ้ายแล้วช่องทางเรือเดินเรือแคบและน้ำเชี่ยวด้วย เวลา ๑๓.๐๕ น. ถึงท่ามะเฟืองอยู่ทางฝั่งขวา เป็นท่าสำหรับพวกตัดไม้เอาไม้ลง เวลา ๑๓.๒๕ น. ถึงตำบลปากลำเภา มีบ้านอยู่ทางฝั่งขวาและมีห้วยอยู่ห้วยหนึ่งเรียกว่าห้วยปากลำเภา เวลา ๑๓.๔๕ น. ถึงท่าทุ่งนาพันไชย พอพ้นขึ้นไปก็ถึงตำบลน้ำเชี่ยวจัดเรียกว่าเรียวทางเรือเดินคดเคี้ยว เวลา ๑๔.๐๗ น. ถึงตำบลปากลำทราย ตำบลนี้เรียกว่าเรียวเพราะมีน้ำเชี่ยวจัด แต่มีรายฎรมาช่วยดึงเรือครู่เดียวก็พ้นน้ำเชี่ยว เวลา ๑๔.๓๐ น. เสด็จลงเรือครุฑ (เรือพาย) พร้อมด้วยท่านชาย (คือหม่อมเจ้าอาภัสรวงศ์) เวลา ๑๔.๔๐ น. ถึงเรียวมีเกาะอยู่กลางน้ำ น้ำตื้น และมีคนมาช่วยจูงเรือด้วย เวลา ๑๔.๕๓ น. เรือครุฑเล็กถึงตำบลบ้านเก่า ทางฝั่งซ้ายมีรายฎรตั้งเครื่องบูชาถวายของ มีมะพร้าว, อ้อย, และของอื่นๆ โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน เวลา ๑๕.๐๗ น. ท่านชายทรงยิงนกกำกวมได้นก ๑ ได้ทราบว่าทรงยิงได้เป็นครั้งแรก ด้วยลูกโดด เวลา ๑๕.๑๒ น. ถึงตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลัก มีรายฎรปลูกร้านตั้งที่บูชาและถวายของ มีเนื้อกวาง, ต้นกระเช้าสีดา, และของอื่นๆ บ้าง โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปตอบแทนให้ทั่วกัน เวลา ๑๕.๓๐ น. ท่านชายทรงยิงนกกระแตแต้แว็ดได้

ปราสาทที่เมืองสิงห์

หาดท่ามะกรูดทอดพระเนตรพวกต้อวน ระหว่างนี้เรือพระที่นั่ง
ผ่านมาถึง เวลา ๘.๓๘ น. เสด็จออกจากท่ามะกรูดโดยเรือเล็ก
เวลา ๘.๕๕ น. ถึงเรียวตำบลระเข็ดคลาน มีราษฎรมาคอยชวยจูง
เรือ เวลา ๙.๐๓ น. ถึงตำบลปากกิเลน เวลา ๙.๐๘ น. เรือพระที่นั่ง
เทียบท่า ที่ตำบลปากกิเลนทางฝั่งขวาตรงหาดทรายปนกรวดใหญ่
เพื่อให้คนรับประทานอาหาร แล้วเสด็จข้ามฟากไปประพาสทาง
ฝั่งซ้าย เวลา ๙.๔๕ น. เสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง มีราษฎร
ตำบลปากกิเลนนำไข่ตะพาบน้ำ, ส้ม, และของอื่นๆ มาถวาย
เวลา ๑๐.๒๐ น. นายร้อยเอก ขุนแก้วกำแหง นำนกยูงที่ไปยิงได้
มาถวาย ตำบลปากกิเลนนี้มีบ้านทั้งสองฟากแม่น้ำ แต่ทางฝั่งซ้าย
มีบ้านมากและมีวัดอยู่วัดหนึ่ง เวลา ๑๐.๒๑ น. ออกเรือพระที่นั่ง
จากตำบลปากกิเลนเดินทางต่อไป แลเห็นเขาท่ามะเดื่ออยู่ตรง
หัวเรือ และเขาสามพระยาอยู่ตรงท้ายเรือ ถัดจากตำบลปากกิเลน
ขึ้นไปคั่งหนึ่งถึงหาดแหลมเป็นหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา
๑๑.๐๘ น. ถึงเรียวท่ามะเดื่อ มีเกาะเล็กกลางน้ำ เรือต้องเดิน
ทางร่องฝั่งซ้ายพ้นที่ตื้นเป็นกรวด พอพ้นเรียวก็ถึงบ้านท่ามะเดื่อ
มีแพคนอยู่ทางฝั่งขวาหนึ่งหลัง เวลา ๑๑.๓๒ น. ถึงเรียวแก่งไผ่
บางแห่งมีเกาะกลางน้ำ บางแห่งเป็นหาด เวลา ๑๑.๔๕ น. ถึง
แม่น้ำด้วน เป็นหาดมีช่องเป็นชะวากเข้าไปทางฝั่งขวาเท่านั้น และ
เห็นเขาท่ามะเดื่ออยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ.

เวลา ๑๒.๑๕ น. ถึงเขตเมืองสิงห์เป็นป่าไผ่ทั้งนั้น ฝนตกปรอย ๆ แต่ครู่เดียวก็หาย เวลา ๑๒.๒๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าซึ่งงทางบ้านเมืองทำไว้สำหรับเสด็จขึ้นประพาสเมืองสิงห์ อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เสด็จขึ้นทรงพระดำเนินไปตามทาง เพื่อทอดพระเนตร เวลา ๑๒.๔๑ น. ถึงเมืองสิงห์ คงมีแต่รูปเค้าโครงพอที่จะสังเกตได้ว่าเป็นเทวสถานเท่านั้น รูปกำแพงและประตูเป็นศิลาแลง เมื่อประทับที่นี่มีฝนตกปรอย ๆ แต่ครู่เดียวก็หาย เมื่อเรือพระที่นั่งเจ้านายมาถึง เสด็จขึ้นแล้วให้เรือในกระบวนทั้งหมดล่วงหน้าไปก่อน คงเหลือไว้รับเสด็จแต่เรือพระที่นั่งกับเรือพายเล็ก ๆ เท่านั้น เมื่อถึงเมืองสิงห์พร้อมกันแล้ว เวลา ๑๓.๐๐ น. โปรดให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป ระยะทางจากท่าที่ขึ้นมาถึงเมืองสิงห์ประมาณ ๑๖ เส้น เวลา ๑๓.๐๘ น. เสด็จจากเมืองสิงห์ เวลา ๑๓.๒๑ น. ถึงเรือพระที่นั่งออกเรือเดินทางต่อไป ผ่านหาดเมืองสิงห์อยู่ทางฝั่งซ้ายเหนือท่าที่เสด็จขึ้น เวลา ๑๓.๔๑ น. ถึงเรียวตำบลแม่กระบานเป็นเรียวที่มีน้ำไหลแรงที่สุดในจำพวกเรียวที่ผ่านมาแล้ว บรรดาเรือทั้งหมดต้องใช้เชือกผูกเข้ากับต้นตะไคร้น้ำสาวดึงขึ้นไป เวลา ๑๔.๐๑ น. พ้นเรียวที่เชี่ยวที่สุดแต่ยังคงไหลแรงอยู่บ้าง ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนอยู่ ถัดขึ้นไปหน่อยทางฝั่งขวามีห้วยเรียกว่าห้วยแม่กระบาน ถัดจากปากห้วยมามีเกาะกลางน้ำ เรือเดินเลียบทางร่องฝั่งซ้าย เวลา ๑๔.๒๐ น. พ้นเรียวแม่กระบาน ถึงตำบลหาดขาว

หาดสองพี่น้อง

ทางฝั่งขวามีแพคนอยู่ ๕ หลัง การทำมาหากินก็คือการตัดไม้ เวลา ๑๕.๑๐ น. ถึงบ้านหนองปรือใต้บ้านลงมามีหาดทรายใหญ่ อยู่ทางฝั่งซ้ายทั้งสิ้น เวลา ๑๕.๒๐ น. ถึงเรียวตำบลสองพี่น้อง เวลา ๑๕.๓๐ น เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทางฝั่งขวาตำบลสองพี่น้อง ที่บ้านเมืองขัดไว้ทางฝั่งซ้ายตรงข้ามมีหน้าผาสองอันเรียงกัน ระยะทางเดินจากหาดสะบ้ามาสองพี่น้อง ๔๗๕ เส้น กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๕๑ นาที เวลา ๑๖.๓๗ น. มีพวกชาวบ้านหาดสองพี่น้องนำของรับประทานเล็ก ๆ น้อย ๆ มาทูลเกล้า ฯ ถวาย พวกชาวบ้านที่ทำมาหาเลี้ยงชีพในตำบลนี้ก็คือการรับจ้างตัดไม้เป็นสำคัญ เวลา ๑๖.๕๔ น. เสด็จลงเรือเล็กไปประพาสตามลำน้ำ ถึงเวลา ๑๘.๒๐น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เมื่อเสด็จกลับมีราษฎรนำของมาถวายอีก วันนี้อากาศครึ้มเย็นตลอดวัน และมีเมฆฝนครึ้ม ปรอทสำหรับวันนี้ ร้อนที่สุด ๙๓ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากสองพี่น้องไปลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ)

วันเสาร์ที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนแล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๖.๒๐ น. เสด็จลงเรือเล็กล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. เรือพระที่นั่งและกระบวนออกจากที่ประทับแรมตำบลสองพี่น้อง เวลา ๘.๒๑ น. โปรดเกล้า ฯ ให้จอดเรือเล็กที่ทรงประทับมา ที่หาดหนองปลาไหลทางฝั่งขวาทอดพระ-

เนตรการติอวน และให้คนในเรือเล็กรับประทานอาหาร เวลา ๘.๓๓ น. เรือพระที่นั่งมาถึงหาดหนองปลาไหล และให้เรือทั้งหมดจอดที่หาดหนองปลาไหลเพื่อให้คนพักรับประทานอาหาร แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง แลเห็นเขาน้อยยางโทนอยู่ตรงท้ายเรือซ้าย และเขาบ่อมอยู่ทางท้ายเรือขวา เขาทั้งสองลูกนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น เวลา ๙.๒๕ น. ออกเรือเดินทางต่อไป เวลา ๙.๔๙ น. ถึงถ้ำตาหยก ถ้ำนี้อยู่ที่เชิงเขาทางฝั่งซ้าย ตรงเรืออยู่นี้เห็นเขาหนองปลาไหลอยู่ตรงท้ายเรือ โปรดให้รอเรือพระที่นั่งที่ตำบลนี้ แล้วให้ท่านชายลงเรือเล็กไปทอดพระเนตรถ้ำตาหยก เป็นถ้ำตื้นๆ ริมน้ำเท่านั้น แล้วหลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป เวลา ๑๐.๐๐ น. ท่านชายกลับถึงเรือเดินทางต่อไป เวลา ๑๐.๑๐ น. ถึงเรียวตำบลรำมะแน เรียวตำบลนี้แคบและมีหินก้อนโต ๆ ริมฝั่งทั้งที่อยู่ใต้น้ำก็มี ถ้าเวลาขาล่องเลี้ยวไม่ดีอาจมีอันตรายได้ พอพ้นเรียวก็ถึงตำบลวังรำมะแน แล้วโปรดให้หลวงประดิษฐ์ฯ ลงเรือเล็กล่วงไปคอยถ่ายรูปวิวกระบวนเรือ เวลา ๑๐.๒๗ น. ถึงท่าหนองหินต่อจากตำบลหนองหินไปก็ถึงแก่งอ้ายหิดเป็นเขตแดนกันระหว่างอำเภอจังหวัดกาญจนบุรีกับอำเภอสังขละ เวลา ๑๑.๐๗ น. เรือพระที่นั่งข้ามแก่งอ้ายหิด เป็นที่คดงอ บางตอนเป็นกรวด บางตอนเป็นหินก้อนโต ๆ จมน้ำ บางตอนน้ำแรงแลถ่อลำบากต้องใช้เชือกผูกเข้ากับต้นตะไคร้น้ำแล้วสาวดึงขึ้นไป แลเห็นเขาอ้ายหิดอยู่ที่ฝั่งขวา เวลา ๑๑.๓๑ น. พ้นเขตแก่งอ้ายหิด

เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงบ้านท่าควาย เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๘ ฟ. เวลา ๑๒.๒๑ น. ถึงท่าช้าง เวลา ๑๒.๕๔ น. ถึงวังช่านมีน้ำเชี่ยวเป็นตอน ๆ เวลา ๑๓.๑๔ น. ถึงถ้ำเขากระแต เวลา ๑๓.๒๔ น. ถึงท่าผู้ช่วย เวลา ๑๓.๔๐ น. ถึงบ้านยายสีจันร้าง มีหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้าย ตำบลนี้มีเรียว ๒ แห่งในระยะห่างกันหน่อย เวลา ๑๓.๕๘ น. ถึงเรียวท่ากระทุ่ม ที่เรียวนี้มีท่าอยู่แห่งหนึ่งเรียกว่าท่ากระทุ่ม แลเห็นเขาช้างผอมอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๑๕ น. พ้นเรียวท่ากระทุ่ม เวลา ๑๔.๒๐ น. ถึงปากห้วยลุ่มสุ่มใหญ่ พอพ้นปากห้วยขึ้นมาหน่อยแลเห็นเขาบ่าห้ามอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๓๗ น. ถึงบ้านลุ่มสุ่มเก่า ตำบลนี้เรียวยาวมากแถวกลางเรียวแลเห็นเขาช้างผอมอยู่ตรงหัวเรือออก เวลา ๑๕.๓๕ น. พ้นเรียว เวลา ๑๕.๔๒ น. ถึงห้วยลุ่มสุ่มน้อย เวลา ๑๖.๐๒ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (หรือตำบลวังโพ) ที่หาดฝั่งซ้ายตรงนี้เห็นเขาบ่าห้ามอยู่ตรงหัวเรือและเห็นเขาช้างผอมตรงท้ายเรือ พระศรีสุวรรณคีรี (เชียงโปรย เสลาพันธ์) นายอำเภอสังขละ นำพวกกะเหรี่ยงและขมุมาทำงานและมาคอยรับเสด็จตำบลที่เรือจอดนี้ ทางฝั่งขวามีแพคนอยู่หลายหลัง ทางฝั่งซ้ายก็มีบ้านคนมาตั้งตัดไม้เหมือนกัน คนตำบลนี้โดยมากเป็นมอญและขมุไทยมีน้อยคน ระยะทางจากตำบลสองพี่น้องถึง

ตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ประมาณ ๔๕๐ เส้น กินเวลา ๘ ชั่วนาฬิกา ๔๐ นาที เวลา ๑๖.๔๐ น. เสด็จลงเรือเล็กไปประพาสตามลำน้ำ ถึง ๑๗.๕๓ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มีพวกกะเหรี่ยงซึ่งได้ทราบว่าเดินทางมาจากบ้องตี้รวมทั้งหญิงชายประมาณ ๔๐ คนนำของมาถวาย มีเนื้อหมูป่า, เต่า, ชนิ, ไก่ฟ้า, และของอื่น ๆ เวลาค่ำพวกกะเหรี่ยง ทั้งหญิงชาย เล่นการเต้นรำและขับร้องตามภาษากะเหรี่ยงถวายทอดพระเนตร ประมาณ เวลา ๒๒.๐๐ น. เศษจึงเลิก วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๓ ฟ. หนาวที่สุด ๗๐ ฟ.

จากลุ่มสุ่มไปหาดวังใหญ่

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๐๐ น. ปลุกคนตื่นแล้วให้ไปเอาอาหาร แล้วเตรียมการออกเรือ พอเรือครัวทหารจ่ายเสียงแล้ว ให้ออกล่วงหน้าไปก่อน และตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เมื่อเรือครัวทหารได้จ่ายข้าวให้ทุกลำแล้ว ให้ล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๐ ฟ. มีหมอกตกเล็กน้อย คนนำทางที่มาจากตำบลสองพี่น้องซึ่งที่ตำบลนี้ ผู้ว่าราชการจังหวัดจัดคนมาแทนใหม่ วันนี้ทรงประชวรเป็นไข้ไปเล็กน้อย ออกเรือพระที่นั่งจากที่ประทับแรมล่มสุ่มใหม่ เวลา ๖.๔๘ น. ถึงเรียววังโพ บางแห่งที่น้ำลึกไหลไม่สู้แรง ที่ตื้นก็แรง เป็นระยะยาว เวลา ๗.๐๓ น. พ้นเรียววังโพ เวลา ๗.๑๖ น. ถึงเรียวท้ายอ้ายแปรัด แล

เห็นเขาป่าห้ามอยู่ตรงหัวเรือ เรียวอ้ายแปรัดนี้มี ๓ แห่งอยู่ในระยะห่างกัน เวลา ๗.๒๑ น. โปรดเกล้า ฯ ให้ท่านชายลงเรือเล็กล่วงหน้าไปก่อน เวลา ๘.๑๐ น. เรือพระที่นั่งจอดที่หาดทางฝั่งขวาตรงข้ามกับถ้ำชื่อถ้ำนี้อยู่ที่เขาถ้ำชื่อ เขานี้เป็นเทือกเดียวกันกับเขาหมา เรือพระที่นั่งจอดให้คนพักรับประทานอาหารเช้า แล้วเข้านายเสด็จไปประพาสถ้ำชื่อ และหลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปที่ถ้ำนั้น เวลา ๙.๔๑ น. เรือพระที่นั่งออกจากที่พักเดินทางต่อไป พอพ้นเขตถ้ำชื่อก็ถึงเรียวท้ายเขาหมา ตรงที่นี้แลเห็นศิลาที่ว่าเป็นรูปคล้ายสุนัขอยู่บนเขา เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงเรียวหินนกกระต้อยเป็นเรียวคดงอ ทางฝั่งขวาเป็นกรวด ทางฝั่งซ้ายเป็นหินก้อนโตที่จมน้ำอยู่กึ่ง แต่ระยะทางไม่ยาวนัก เวลา ๑๐.๔๒ น. ถึงเรียวหินดาด พ้นที่เป็นหินดาล ถ่อค้ำไม่ใคร่อยู่ เวลา ๑๑.๐๐ น. พ้นเขต เวลา ๑๓.๑๔ น. ถึงหน้าเขากวาง แลเห็นศิลาอยู่บนเขาก้อนหนึ่งสมมติว่าเป็นตัวกวาง เขาหมาอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เขากวางอยู่ทางฝั่งขวา แม่น้ำตอนนี้คดเคี้ยวมาก ทำให้แลเห็นเขาทั้งสองลูกนี้อยู่ข้างหน้าข้างหลังเปลี่ยนกันบ่อย ๆ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะทางฝั่งขวาตื้นเขากวางนี้มีหินใต้น้ำยอกมาไกล ตำบลหน้าเขากวางนี้น้ำกแรงเป็นเรียวเหมือนกัน เวลา ๑๑.๓๐ น. พ้นเรียวและตำบลหน้าเขากวาง เวลา ๑๑.๔๐ น. ถึงเรียวพม่า ทางฝั่งขวาเป็นหินก้อน ๆ ทางฝั่งซ้ายเป็นกรวดปนทราย ทางฝั่งนี้มีช้างป่าลงมากินน้ำ

ข่อย ๆ ถึงวันนี้เห็นรอยเท้าใหม่ ๆ ต่อไปมองเห็นเขาพุไครัเก่าอยู่ตรง
หัวเรือ เวลา ๑๑.๕๒ น. ถึงเกาะพุไครัเก่า พื้นที่ทางฝั่งขวาเป็น
หินที่อยู่ใต้น้ำก็มาก ทางฝั่งซ้ายเป็นกรวด ที่ตำบลนี้แลเห็นเขา
หมาอยู่ทางท้ายเรือ ถัดจากเกาะไปเรียกว่าตำบลพุไครั ที่แต่แรก
ว่ามีคนมาอยู่ แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีเลย ทางฝั่งขวาของแม่น้ำเห็นเขา
พุไครั และเห็นเขากวางอยู่ทางท้ายเรือ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท
๘๒ ฟ. เวลา ๑๒.๐๓ น. ถึงเกาะพุไครัใหม่ เป็นเกาะยาวต่อกัน
สองเกาะ มีระยะห่างกันนิดหน่อย ตรงที่ปลายเกาะนี้มีห้วยอยู่ทาง
ฝั่งขวา เรียกว่าห้วยพุไครั ตรงนี้แลเห็นเขาข้างพีอยู่ตรงหัวเรือ
เวลา ๑๒.๓๐ น. พ้นเกาะพไครัทั้งสองเกาะ เวลา ๑๒.๓๒ น. ถึง
ตำบลช่องแคบ แต่ทางเรือคงเดินได้สะดวก เวลา ๑๒.๓๙ น. ถึง
ห้วยคั่นกระได อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ พอพ้นจากปากห้วยมาก็
ถึงเกาะคั่นกระได เป็นเกาะที่พื้นที่เป็นกรวดปนทรายธรรมดา พอ
พ้นเกาะมาก็แลเห็นเขาเขียวตรงท่าตะกั่วอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๓.
๒๐ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทรายตำบลวังใหญ่ ทางฝั่งขวา
ของแม่น้ำเป็นหาดใหญ่ เหนือจากหาดนี้ไปทางฝั่งเดียวกันเป็นที่
เวิ้งใหญ่กว้าง ส่วนทางฝั่งซ้ายมีหาดทราย แล้วพวกต้องนำปลาที่
จับได้มาถวาย โดยมากเป็นปลาตะพาก ระยะทางจากตำบลล่มสม
มาถึงหาดวังใหญ่ ๔๐๐ เส้น กินเวลา ๕ ชั่วนาฬิกา ๑๖ นาที ผ่าน
ตำบลน้ำเชี่ยวเรียกว่าเกาะ มีชื่อและไม่มีชื่อรวมทั้งหมด ๑๔ แห่ง

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

เวลาค่ำเข้านาย ทรงเล่นการเต้นรำ อย่างที่ พวกกะเหรี่ยง เล่น ถวาย ตำบลลุ่มสุ่มใหม่ เวลา ๒๐.๐๐ น. มีฝนตกประปราย แต่ไม่ช้าก็หาย ปรอทวันนี้ร้อนที่สุด ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด ๗๗ ฟ.

จากหาดวังใหญ่ไปพุท้องช้าง

วันจันทร์ที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคนประจำเรือ เช้าวันนี้อากาศครึ้มมีเมฆเต็มท้องฟ้า เวลา ๖.๓๐ น. ปรอท ๗๘ ฟ. ออกจากที่ประทับแรมตำบลหาดวังใหญ่ พอเรือพ้นหาดมาก็ถึงวังใหญ่ เมื่อพ้นวังใหญ่ จึงถึงเรียวหัววังใหญ่ เป็นเรียวไม้สูยาว และพ้นที่เป็นทรายปนกรวด พอพ้นเรียวหัววังใหญ่มาก็ถึงเรียวท่าตาลู มีเกาะอยู่ทางฝั่งซ้ายเรียกว่าเกาะตาเล็ก เรียวนี้เป็นเรียวท่าตน พ้นเป็นกรวดแต่เรือไม่ติด เวลา ๗.๐๘ น. ถึงบ้านวังใหญ่ มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๗.๑๒ น. ถึงเรียวห้วยกุ้ง พ้นที่เป็นกรวดมีห้วยอยู่ทางฝั่งซ้ายแห่งหนึ่งเรียกว่าห้วยกุ้ง เวลา ๗.๓๐ น. พ้นเรียว เวลา ๗.๓๑ น. ถึงเรียวชุกมะเฟือง มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะหนึ่ง แต่เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้าย และมีหาด ๆ หนึ่งเรียกว่าหาดชุกมะเฟือง พอพ้นเรียวนี้ เวลา ๗.๕๗ น. ถึงเรียวทับตอง เป็นเรียวยาวคดโค้ง ทางฝั่งขวามีหินมาก และพ้นที่เป็นกรวด มีห้วย ๆ หนึ่งเรียกว่าห้วยทับตอง และเห็นเขาแซง (เขียว) อยู่ตรงหัวเรือ (เป็นเขาโดดอยู่ลูกเดียว) แลเห็นเขา

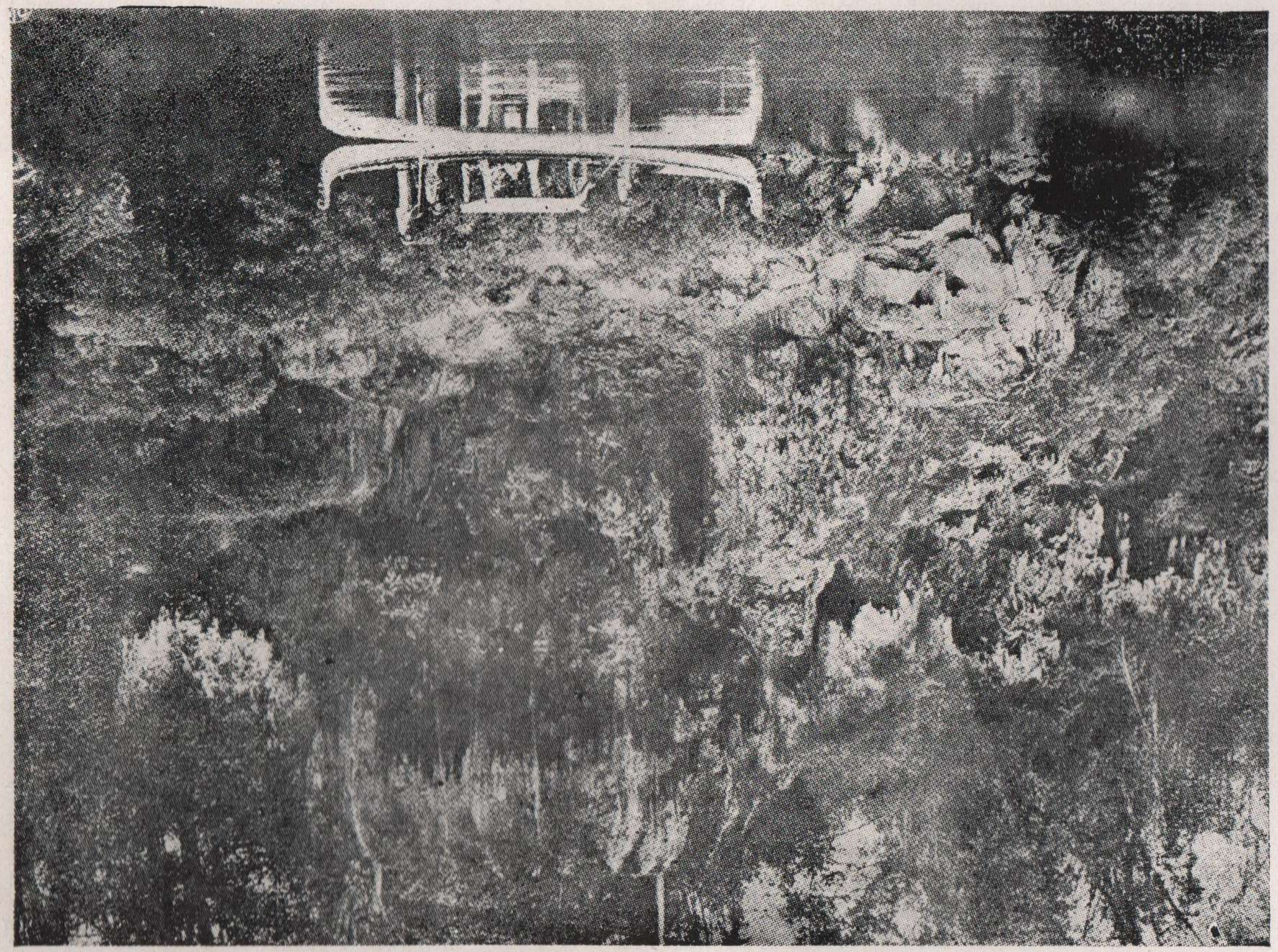
ช้างพ้ออยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๘.๒๐ น. พ้นเร่ียว พอพ้นเร่ียวมา
หน่อย แลเห็นเขาแซงอยู่ตรงหัวเรืออีก เวลา ๘.๓๔ น. ถึงเร่ียว
ท่าเสา เร่ียวท่าเสานี้คดงอ มีเกาะกรวดปนทรายอยู่กลางเกาะหนึ่ง
และทางบ้านเมืองเอาเสามากั้นน้ำไว้ ขาขึ้นนี้เลี้ยวงอลำยากมาก
เวลา ๘.๔๒ น. พ้นเร่ียว เวลา ๘.๕๗ น. จอดเรือพระที่นั่งเหนือ
ท่าเสาเพื่อให้คนพักรับประทานอาหารเช้า เวลา ๙.๕๖ น. ออก
เรือจากตำบลที่จอดนี้เดินทางต่อไป พอเรือพระที่นั่งเดินมาได้หน่อย
หนึ่งก็ถึงหินสำเภาเป็นหินชะโงกยื่นออกมาจากฝั่งซ้าย และเห็น
เขาเขียวซึ่งอยู่ตำบลท่าตะกั่วอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๐๗ น. ถึง
แก่งสารวัด พ้นที่บางตอนมีเกาะเป็นทราย บางตอนเป็นเกาะหิน
และมีหินใต้น้ำหลายแห่ง บางตอนต้องใช้เชือกผูกกับต้นตะไคร้น้ำ
แล้วสาวดึงขึ้นไป เวลา ๑๐.๓๕ น. พ้นแก่ง แก่งสารวัดนี้คดงอ
พอพ้นแก่งก็เลี้ยวคุ้ง มีห้วยอยู่ทางฝั่งขวาเรียกว่าห้วยสารวัด ที่
แก่งนี้ตามจดหมายเหตุประพาสไทรโยค ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ กล่าวว่า
น่ากลัวอันตราย คือถ้าล่องเรือมาถึงหัวคุ้งไม่รู้ตัวปล่อยเรือลงมา
แล้วอาจจะกระแทกกับหินกลางน้ำได้ พอพ้นปากห้วยมาหน่อยหนึ่ง
ถึงเร่ียว เรียกว่าเร่ียวหัวแก่งสารวัด พ้นที่ตอนเป็นกรวดก้อน ๆ
แต่เรือไม่ติด พอพ้นเร่ียวหัวแก่งสารวัดมาหน่อยหนึ่งถึงเร่ียว
เกาะตะกละ มีเกาะอยู่เกาะหนึ่งเรียกว่าเกาะตะกละ แต่อยู่ชิดกับ
ฝั่งขวามาก เร่ียวนี้น้ำไม่ค่อยเชี่ยวนัก เวลา ๑๑.๐๗ น. ถึงห้วย

พุน้ำตก ที่ตำบลเขาพัง

ปากแซงใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นลำธารเล็ก ๆ เหนือขึ้นไป
หน่อยทางฝั่งขวามีคนมาตัดไม้ มีบ้านเห็นอยู่หลังหนึ่งเรียกว่าบ้าน
ท่าตะกั่วใหม่ พอพ้นบ้านขึ้นมาหน่อยถึงหินสิงโต เป็นหิน
สังเกตพอเป็นเค้ารูปสิงห์อยู่บ้าง อยู่ริมฝั่งขวา หินนี้เป็นที่สังเกต
ของผู้ที่จะเดินทางข้ามพุท้องช้างไป คือถ้ามีน้ำพอดีก็ยอดหินนี้
แล้วเรือจะผ่านตำบลพุท้องช้างไปไม่ได้เลย เพราะน้ำที่ตำบล
ท้องช้างบ่วนอาจทำให้เรือล่มได้ ถ้ามีน้ำน้อยหรือท่วมเลยไปก็
ไปได้ พอพ้นหินสิงโตมาหน่อยหนึ่งก็ถึงตำบลที่เรียกว่าย่านท่า
ตะกั่ว เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เพราะทางกลางน้ำไปทาง
ฝั่งขวา บางตอนตื้นเป็นกรวด บางตอนมีหินใต้น้ำ ที่โผล่พ้นน้ำ
ก็มี ถัดจากย่านนี้ไปหน่อยหนึ่งก็ถึงท่ามะเดื่อยายศรีอยู่ทางฝั่งขวา
มีต้นมะเดื่ออุทุมพรอยู่ต้นหนึ่ง มีบ้มอยู่บนกิ่ง ๒ บ้ม คล้ายยายศรี
ชาวบ้านเรียกกันว่าท่ามะเดื่อยายศรี ทางฝั่งซ้ายเยื้องกันกับท่า
มะเดื่อยายศรี เป็นท่าที่เรียกว่าท่าตะกั่วเป็นที่ ๆ เสด็จขึ้นประพาส
เขาพัง เวลา ๑๑.๔๘ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลท่าตะกั่วทาง
ฝั่งซ้าย เวลา ๑๒.๐๓ น. เสด็จจากเรือประทับเก้าอี้หามไปยังเขาพัง
โดยที่พึ่งรอประชวรไข้ เวลา ๑๒.๓๕ น. ถึงที่น้ำตก แล้วเสด็จ
ประทับและโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปวิวน้ำตกและรูป
คน ระยะทางจากท่าตะกั่วที่เสด็จขึ้นมาถึงที่นี่ ๕๖ เส้น เขานี้ตาม
พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค เรียกว่าเขากระแต และมี

น้ำตกงาม กับมีดอกไม้น่าชมน่าเก็บมาก แต่ขัดนี้มีแต่น้ำตก ส่วนดอกไม้ดูไม่มีเสียเลย เป็นเขาทรายป่นปูนน้ำตกเป็นชั้น ๆ น่าดู และชาวบ้านเรียกกันในบัดนี้ว่า เขาป่าแส ป่าตามทางที่เสด็จมาก็เป็นป่าไผ่โปร่งและไม้เบ็ดเตล็ดเท่านั้น เรียกกันว่าป่าแส เวลา ๑๓.๕๐ น. เสด็จจากเขาพังแล้วประทับเก้าอี้หามกลับ เวลา ๑๔.๒๔ น. ถึงเรือพระที่นั่งมีชาวบ้านนำนกยูงมาถวาย ๒ นก โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปและเสื้อแก่ผู้นำถวาย เวลา ๑๔.๓๐ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลท่าตะกั่วเดินทางต่อไป พอออกเรือมาได้หน่อยหนึ่งก็ถึงตำบลหินใหญ่ มีแต่หินก้อนโต ๆ อยู่ตามฝั่งซ้ายของแม่น้ำเท่านั้น พอพ้นตำบลหินใหญ่มาก็ถึงห้วยแซงด้วนอยู่ทางฝั่งซ้าย ห้วยนี้ได้ทราบว่าปลายจดที่เขากระแต (เขาพัง) เวลาหน้าแล้งไม่มีน้ำไหลเลย ต่อหน้าฝนจึงจะมีน้ำ ที่ตรงปากห้วยออกมามีเกาะอยู่เกาะ ๑ เวลา ๑๕.๐๓ น. ถึงวังกระแจะ ทางฝั่งขวาของวังเป็นหินก้อนใหญ่ ๆ ทางฝั่งซ้ายเป็นหาด ก่อนถึงวังกระแจะมีเรียวเรียกว่าเรียวท้ายวังกระแจะ พอพ้นวังกระแจะมาก็มีเรียวอีก เรียกว่าเรียววังกระแจะ พอพ้นเรียวมาแลเห็นเกาะอยู่ทางฝั่งซ้ายเกาะ ๑ เป็นเกาะทรายปนกรวดมีต้นตะไครน้ำขึ้นมาก เรียกว่าเกาะนายกอง เวลา ๑๕.๔๕ น. ถึงเรียวท้ายต้มเปรอะ มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือคงเดินได้ทั้งสองทาง แต่ทางช่องฝั่งขวาดีกว่าทางฝั่งซ้ายเพราะเป็นทางตรงไม่เลี้ยว พอพ้นเรียวท้ายต้มเปรอะ

มาหน่อยหนึ่งก็ถึงเรียวตัมเปรอะมีหินสองกองในระยะใกล้ ๆ กัน อยู่ชิดฝั่งขวา เรียกว่าตัวตัมเปรอะ เวลา ๑๖.๑๔ น. ถึงท่าหิน มีหาดเล็ก ๆ อยู่ทางฝั่งขวา เป็นท่าที่มีผู้ขึ้นไปเก็บหินลับมีดที่เขาอีพูน ว่าเป็นหินลับมีดที่ดีที่สุดในลำแม่น้ำนี้ ระยะทางไปมากินเวลาตั้ง ๑๒ ชั่วนาฬิกา นอกจากที่เป็นหาดนี้แล้วทางฝั่งขวาเป็นหินโต ๆ อยู่ตามริมฝั่งและหินดาลมาก ร่องทางฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้ พ้นที่เป็นกรวดก้อนใหญ่ ๆ เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้ายและริมเกาะ พอพ้นเรียวไปก็ถึงท่าแดกงา อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ มีคนมาตั้งตัดไม้ไผ่อยู่ที่หลังหาด เวลา ๑๗.๐๑ น. ถึงเรียวแก่งระเบิด มีหินก้อนโต ๆ จมน้ำมาก และมีเกาะอยู่เกาะ ๑ เรียกว่าเกาะแก่งระเบิด ทางเรือเดินไม่ลำบากเพราะเป็นเรียวสั้น ๆ และไม่คดงอ พอพ้นเรียวเกาะแก่งระเบิดมาก็ถึงเกาะท้ายท้องช้าง ที่ตรงนี้แลเห็นเขาอีพูนและเขาวังกระแจะซ้อนกันอยู่ทางท้ายเรือ และเขาแก่งระเบิดเยื้องทางซ้าย เขาทั้งหมดนี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๗.๔๓ น. ถึงพุน้ำร้อนอยู่ทางฝั่งขวา มีหน้าผาพังเป็นหินก้อนโต ๆ ส่วนทางฝั่งซ้ายเป็นพุน้ำตกธรรมดา ตกจากเขาทรายปนปูนเป็นชั้น ๆ ตามจดหมายเหตุประพาสไทรโยคคราวก่อนว่างามน่าดู แต่บัดนี้น้ำตกน้อยไปมากเพราะเป็นหน้าแล้ง ที่ตำบลนี้ถ้าหน้าน้ำ ๆ อยู่เพียงยอดหินแล้วเรือเดินลำบากมาก เพราะมีหินทั้งสองทางทำให้น้ำบ้วน

อาจทำให้เรือล่มได้ ถ้าท่วมเสียทีเดียวเลย เรืออาจเดินลัดหลีก
ทางน้ำบ่วนไปได้ แล้วเรือพระที่นั่งเทียบท่าที่หาดทางฝั่งขวาเหนือ
พน้ำร้อนหน่อยตรงที่ประทับแรม ระยะทางจากหาดวังพใหญ่มา
ท้องช้าง ๔๐๐ เส้น กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๕ นาที ต้อง
ผ่านเรี่ยวและแก่งรวม ๑๕ แห่งด้วยกัน แต่มีแก่งเพียงแก่งเดียว
คือแก่งสารวัดเท่านั้น เวลานี้น้ำยังมากดูไม่เป็นการลำบากนอก
จากต้องใช้เชือกผูกดึงเรือเท่านั้น เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบเสร็จ
เรียบร้อยแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูปวิวน้ำตกที่
พุท้องช้าง เวลา ๒๐.๓๐ น. มีฝนตกปรอย ๆ แล้วมีฟ้าร้องบ่อย ๆ
ตอนดึกมีฝนตกใหญ่ ปรอทสำหรับวันร้อนที่สุด ๙๓ ฟ. หนาว
ที่สุด ๗๘ ฟ.

จากพุท้องช้างไปวังเขมร

วันอังคารที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าเสด็จ
ประพาสพุท้องช้างทางฝั่งซ้าย เป็นพุน้ำตกธรรมดาตกจากที่หน้า
ผาซึ่งเป็นทรายปนปูนเป็นชั้นๆ ลงมา และมีต้นเพ็นและไผ่จิ๋นมาก
หลังนี้ไปเป็นป่าไผ่โปร่งและพื้นที่ราบ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้หลวง
ประดิษฐ์ฯ ฉายรูป กับให้คนไปเที่ยวที่พุน้ำตกนั้น เวลา ๙.๕๘ น.
ออกจากพุท้องช้างเดินทางต่อไป วันนี้คนนำร่องที่มาจากลุ่มสุ่ม
ขัน โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาและเสื้อให้ไป ผู้ว่าราชการ

จังหวัดได้จัดมาแทนใหม่ชื่อเชื่อม เป็นเสมียนสรรพากรอยู่ที่
อำเภอไทรโยคเป็นคนนำร่องดี จำตำบลที่ได้แม่นยำ คงนำทาง
จากที่ตำบลนี้ไปตลอดทางจนกลับถึงจังหวัดกาญจนบุรี พอออกจาก
ที่ประทับแรมมาหน่อยก็ถึงเรียวหัวท้องช้าง เป็นเรียวทพนที่เป็น
กรวดก้อนเล็ก ๆ แต่ทางฝั่งซ้ายมีหินใต้น้ำบ้างและเป็นเรียวไม่สู้ยาว
นัก พอพ้นเรียวก็ถึงพุห้วยเกลิงบอเป็นน้ำพุเล็กไหลริน ๆ อยู่ทางฝั่ง
ซ้ายแยกมาจากห้วยใหญ่แลเห็นภูเขาเกลิงบอเป็นเขาเตี้ย ๆ เป็น
เทือกเดียวกับเขาแก่งสารวัดอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๐.๒๒ น. ถึง
ห้วยเกลิงบอใหญ่ อยู่ทางฝั่งซ้ายมีน้ำไหลเป็นน้ำพุ เวลา ๑๑.๐๗น.
ถึงแก่งละว้า น้ำเชี่ยวจัดราว ๆ กับเรียวแม่กระบาน มีเกาะอยู่ ๓
เกาะแต่อยู่ชิดทางฝั่งขวา มีหินใต้น้ำและตามริมฝั่งมาก ร่องทาง
คดข้างเล็กน้อย บางแห่งตื้นพ้นเป็นกรวด และเห็นเขาแก่งละว้า
อยู่ทางฝั่งขวา การข้ามแก่งนี้ต้องใช้เชือกผูกดึงขึ้นไปบางตอน
เวลา ๑๑.๒๐ น. พ้นแก่ง เห็นน้ำพุอยู่ทางฝั่งซ้ายแห่ง ๑ เรียกว่า
ห้วยแก่งละว้า เวลา ๑๑.๔๕ น. พอถึงเรียวแก่งตอ เป็นเรียวไม่
ยาวนัก แต่พื้นที่ทางฝั่งซ้ายมีหินใต้น้ำมาก และคดเคี้ยวต้องให้
คนลงน้ำดึงเรือ เพราะเกรงว่าจะปะทะกับตอตะไคร้น้ำและหิน และ
ไม่ช้านักก็พ้น เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๖ ฟ. เวลา ๑๒.๐๘ น. ถึง
เรียวถ้ำกินนรเป็นเรียวไม่ยาวนักพื้นที่เป็นกรวด และเห็นถ้ำกินนรอยู่
ทางฝั่งซ้ายริมน้ำเป็นแถวผิดไปตามลำน้ำ เป็นเขาหินปูนมีระย้า

และสลับสีต่าง ๆ น่าดู มีถ้ำอยู่ที่เขานี้หลายถ้ำ เรียกว่าถ้ำกินนร ตรงหัวเขามีน้ำตกอยู่แห่ง๑ พอพ้นเขาถ้ำกินนรมาก็ถึงเรียวอีกแห่ง๑ เรียกว่าเรียวหัวถ้ำกินนร มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ๑ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย ฝั่งนี้เป็นหินดาล ถ่อค้ำไม่ใคร่อยู่ต้องใช้ดึงตอตะไคร่น้ำขึ้นไปบ้าง ทางช่องฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้ เวลา ๑๒.๓๓ น. ถึงเขาถ้ำผีเป็นเขาสูงเห็นอยู่ริมน้ำอยู่ทางฝั่งขวา มีถ้ำใหญ่ถ้ำ ๑ เรียกว่าถ้ำผีใหญ่ ตามพระราชนิพนธ์ว่าปากถ้ำนี้อยู่สูงจากพื้นน้ำ ๑๘ วา แต่ไปครานี้ไม่ได้เสด็จประพาส พอพ้นถ้ำผีใหญ่มาหน่อยในฝั่งเดียวกันก็เป็นน้ำพุอยู่ทางฝั่งซ้ายต้นภูเขา พอพ้นน้ำพุมาแล้วก็ถึงถ้ำผีน้อยอยู่บนเขาเดียวกัน แต่เป็นถ้ำเล็ก ในระหว่างเขาถ้ำผีทั้งสองถ้ำนี้มีเรียวอยู่สองแห่ง ตรงถ้ำผีใหญ่เรียกว่าเรียวถ้ำผีใหญ่เป็นเรียวที่พื้นที่เป็นกรวดเท่านั้น ตรงถ้ำผีน้อยเรียกว่าเรียวถ้ำผีน้อย พื้นที่เป็นหินก้อน ๆ บางตอน แต่เรือเดินเลียบทางฝั่งซ้ายได้ไม่ลำบากนัก เวลา ๑๓.๓๑ น. ถึงเรียวมัดถ่อ มีเกาะที่เป็นหินและเกาะเล็ก ๆ ตรงเกาะนี้น้ำตื้นแต่เรือเดินได้ไม่ติดขัด เวลา ๑๓.๕๗ น. มีฝนลงเม็ดประปรายแต่ไม่ช้าก็หาย เวลา ๑๔.๐๑ น. ถึงน้ำพุสระสี่มุม มีน้ำไหลรินๆ อยู่ริมแม่น้ำทางฝั่งซ้าย ที่ตรงนี้แลเห็นเขาถ้ำผีเป็นแนวพิดอยู่ตรงทายเรือ และเขามีดถออกเขาหนึ่ง เขาทั้งสองนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น พอพ้นน้ำพุมาหน่อยก็ถึงเรียวสระสี่มุม เป็นเรียวธรรมดาน้ำไม่สู้แรงจัดนัก พอพ้นเรียวสระสี่มุมมา เวลา ๑๔.๑๗ น.

ถึงท่าสระสี่มุม อยู่ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดทรายปนกรวดเล็กอยู่ริมแม่น้ำ ที่หาดนี้ถ้าขุดลงไปประมาณ ๒ ศอกจะพบน้ำร้อน ให้ร้อเรือพระที่นั่ง แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านชายไปทอดพระเนตรและขุดดูตามพระราชนิพนธ์ก็พบน้ำร้อน เวลา ๑๔.๓๐ กลับถึงเรือใหญ่เดินทางต่อไป เวลา ๑๔.๓๕ น. ถึงเรียวมะเดื่อ บางตอนตื้นบางตอนลึก ทางฝั่งซ้ายมีหินใต้น้ำ เป็นเรียวไม่ยาวนัก แลเห็นเขาย่อมอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๔๑ พ้นเรียวมะเดื่อ มีฝนตกหนาเม็ด พอพ้นเรียวมะเดื่อมา เวลา ๑๔.๕๑ น. ถึงเรียวเกาะตารัว (ตามพระราชนิพนธ์ เรียกว่าเกาะหางนาค) มีเกาะเป็นรูปรีอยู่กลางน้ำ ๒ เกาะ น้ำบางตอนเชี่ยวจัดบางตอนไม่สู้เชี่ยว เรือเดินทางร่องฝั่งซ้าย เวลา ๑๕.๐๓ น. ฝนหาย เวลา ๑๕.๑๑ น. พ้นเกาะเรียวตารัว (เกาะหางนาค) เวลา๑๕.๒๕น. ถึงเรียวสองช่องเขาย่อม มีเกาะอยู่ในเรียวนี้ ๒ เกาะ ริมฝั่งทางขวามีหินก้อนๆ จมน้ำมาก เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้ายแต่ต้องเลียบเกาะ แลเห็นเขาย่อมอยู่ริมฝั่งขวา เวลา๑๕.๔๙ น. พ้นเรียวสองช่องเขาย่อม ก็พอถึงเรียวตรงหน้าเขาย่อม มีหินอยู่ทางฝั่งขวา เป็นเรียวน้ำแรงในระยะสั้นๆ เวลา๑๕.๕๓ น. ถึงเรียวหาดงิ้ว พ้นที่บางตอนเป็นกรวด บางตอนเป็นกรวดปนทราย พอพ้นเรียว เวลา ๑๖.๑๖ น. ถึงหาดงิ้ว เป็นหาดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๖.๒๙ น. ถึงหินตาแพะ เป็นเกาะหินมีต้นตะไคร้น้ำอยู่ชิดฝั่งซ้าย

พอพ้นหินมาก็ถึงเรียว เรียกว่าเรียวหาดตาแพะ พอพ้นเรียวมาแล
เขาย้อมอยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๖.๕๕ น. ถึงเรียวพุ่งถ่อ เป็นเรียว
ยาว ทางฝั่งขวามีห้วยเรียกว่าห้วยพุ่งถ่อ เวลานี้ไม่มีน้ำต่อหน้าฝน
จึงจะมีน้ำ ตรงปากห้วยลงมามีหินก้อนโต ๆ จมน้ำมาก ร่องทาง
เรือเดินคดงอ เรือต้องเดินเลียบฝั่งซ้ายบางแห่ง ทางฝั่งซ้ายมีหิน
เป็นผืด และใต้น้ำบางตอนมีหินก้อนโต ๆ จมน้ำก็มี พอพ้นเรียว
พุ่งถ่อมา เวลา ๑๗.๐๕ น. ถึงเรียวท้ายวังเขมร ตอนนี้น้ำเชี่ยวจัด
และลึกด้วย การถ่อ ๆ ไม่ใคร่ถึง มีพวกขมุ ๔ คนซึ่งนายอำเภอ
สังขละจัดมาคอยช่วยดึงเรือให้ เวลา ๑๗.๒๗ น. มีฝนตกปรอย ๆ
แต่ไม่ช้าก็หาย เวลา ๑๗.๒๘ น. พ้นเรียวท้ายวังเขมร เวลา
๑๗.๓๖ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรม ทางฝั่งขวาตำบล
วังเขมร เป็นหาดใหญ่เรียกว่าหาดวังเขมร ตรงข้ามกับหาดวัง
เขมรไปทางฝั่งซ้ายเป็นเขาเรียกว่าเขาวังเขมร เป็นเขามีสีดำและ
มีลายสลับน่าดู มีถ้ำอยู่ที่เขานี้ถ้ำ ๑ ตรงหัวเขาไปมีน้ำพุไหลลงมา
ระยะทางเดินจากพุท้องช้างมาถึงตำบลวังเขมร ๓๐๐ เส้น เรือเดิน
กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๓๘ นาที ต้องผ่านเรียวและแก่งทั้งหมด ๑๘
แห่ง แก่งสำคัญที่ต้องผ่านมาในวันนี้มีแก่งละว้า พอเวลาเรือ
พระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมเสร็จแล้ว เสด็จลงเรือคอนโดเล่อไป
ประพาสน้ำพุและถ้ำแล้ว เวลา ๑๗.๕๓ น. เสด็จกลับลงประทับ
เรือพระที่นั่ง ปรอทวันนี้ร้อนที่สุด ๙๐ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากวังเขมรไปพุน้ำโจน (ไทรโยค)

วันพุธที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๕.๓๐ น. ปลุกคน แล้วให้ไปจัดการเอาอาหารมารับประทาน พอคนรับประทานอาหาร แล้ว เวลา ๗.๒๕ น. ปรอท ๗๖ ฟ. มีหมอกคลุมอยู่บนยอดเขาท่าแว่ เรือพระที่นั่งออกจากที่ประทับแรมตำบลวังเขมร พอออกเรือ พระที่นั่งมาได้หน่อยก็ถึงเรียวเรียกว่าเรียวหัววังเขมร แลเห็นเขาท่าแว่อยู่ทางริมฝั่งซ้าย พอพ้นเรียวมาก็ถึงท่ากร่างอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๘.๐๖ น. ถึงเรียวท่าแว่ น้ำไม่สู้เชี่ยวจัดนัก พอพ้นเรียวมาสักหน่อยก็ถึงท่าแว่อยู่ที่หัวเขาฝั่งซ้าย เวลา ๘.๑๓ น. ถึงท่าหิน เห็นเขาท่าหินอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๒๕ น. ถึงเรียวท่าหิน แลเห็นเขาน้าวนอยู่ตรงหัวเรือ บางแห่งน้ำลึกบางแห่งตื้น ๆ ตื้นพื้นเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ถึงติด พอพ้นเรียวท่าหิน เวลา ๘.๓๖ น. ถึงเรียวน้าวน เรียวนี้น้ำลึกถ่อไม่ใคร่ถึง ต้องใช้ดึงตัน ตะไคร่น้ำเป็นครั่งเป็นคราว ทางฝั่งขวามีหินใต้น้ำ พอเรือเข้าเรียวมาสักหน่อยแลเห็นเขาน้าวนอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๕๒ น. พ้นเรียว ถึงท่าโย้ง เวลานี้ท้องฟ้าเต็มไปด้วยเมฆ เวลา ๙.๑๔ น. ถึงแก่งคีกดัก ทางฝั่งขวามีเกาะเป็นหินมีตะไคร่น้ำขึ้นเต็ม บางแห่งมีหินใต้น้ำขมอยู่ทางฝั่งซ้ายมีกรวดก้อนโต ๆ บางแห่งตื้น แต่ที่ทางบ้านเมืองได้มาคุ้ยทางเป็นร่องไว้พอเรือเดินได้ เรือต้องเดินตามร่องที่คุ้ยหินไว้น้ำเชี่ยวจัด มีพวกขมุ ๑๗ คนซึ่งทางบ้านเมือง

ได้จัดมาช่วยดึงเรือด้วย เวลา ๙.๒๑ น. พ้นแก่ง เวลา ๙.๒๖ น. ถึงเรียวบ้องตี้ (หรือที่เรียกว่าห้วยข่า) มีเกาะอยู่กลางน้ำร่องทางฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้เพราะมีหินก้อนโตๆ และทางฝั่งนี้มีห้วย เรียกว่าห้วยบ้องตี้ เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๙.๔๖ น. พ้นเรียว ถึงชุกตาแก้วเห็นเขาแก่งปะรอมอยู่ทางฝั่งขวา แล้วมาถึงเรียวท่าไม้รวก เวลา ๑๐.๑๕ น. ถึงท่าไม้รวก เป็นท่าสำหรับพวกตัดไม้เอาไม้มาลง และมีห้วยอยู่แห่งหนึ่ง แต่หน้าฝนจึงจะมีน้ำ หน้าแล้งแห้ง เวลา ๑๐.๒๔ น. ถึงเรียวแก่งปะรอม เป็นเรียวพ้นเป็นกรวดปนทรายเป็นเรียวสั้นๆ พอพ้นเรียวมาหน่อยก็ถึงแก่งปะรอม แก่งนี้มีเกาะอยู่ริมฝั่งซ้าย ร่องทางฝั่งซ้ายเล็กโค้งเรือเดินไม่ได้ แต่ถ้าได้ขุดและทำทางใหม่จะเดินได้สะดวก เรือต้องเดินทางร่องฝั่งขวา เป็นทางตรงแต่มีหินทั้งสองข้างทาง มีหินใต้น้ำอยู่ทั่วทุกแห่ง แต่อยู่ลึก ถ้าเรือเดินไปถูกทางก็ไม่สู้มีอันตราย น้ำที่แก่งนี้เชี่ยวจัดมาก ต้องใช้เชือกผูกดึงและพยุงไป ที่หัวแก่งมีเกาะเล็กอีกเกาะ ๑ มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงด้วย เวลา ๑๑.๑๕ น. พ้นแก่ง เวลา ๑๑.๒๔ ถึงวังตะเคียน เป็นคุ้งยาวน้ำนิ่งไม่ไหลแรง เวลา ๑๑.๔๕ น. ถึงท่าควาย มีแพคนอยู่ทางฝั่งซ้าย แพ ๑ ได้ความว่าเป็นแพของพวกลูกหลานพระนิโครธาภิโยค เจ้าเมืองไทรโยคเก่ามาตั้งตัดไม้และทำนาที่นี่ เรือต้องเดินเลียบฝั่งซ้าย เพราะกลางน้ำตื้น เวลา ๑๑.๕๓ น. ถึงท่าบ้านไทรโยค อยู่

ทางฝั่งซ้าย มีต้นไม้เช่นต้นมะพร้าว, มะม่วง, ขนุน, ฯลฯ ตามพระราชนิพนธ์ประพาสไทรโยค พ.ศ. ๒๔.๓๑ ว่ามีบ้านเรือนคนตั้งอยู่มาก บัดนี้ร้างไม่มีคนอยู่เลย เวลา ๑๒.๐๙ น. ถึงหาดเกลิงกระ (แปลว่าหาดลูกเสือ) เรือเดินทางร่องฝั่งซ้าย ที่ตำบลนี้มีเรียวเรียกว่าเรียวหาดเกลิงกระ แต่น้ำไม่สู้แรงนัก เป็นแต่ร่องน้ำค่อนข้างตื้น แต่ถึงกระนั้นเรือก็ไม่ติด พื้นหาดเป็นกรวดก้อนโตๆ พอพ้นเรียวมาก็เห็นห้วยอยู่ทางฝั่งขวาห้วยหนึ่ง เรียกว่าห้วยเกลิงกระ เวลา๑๒.๔๕น. ถึงท่างิ้วอยู่ทางฝั่งซ้ายมีต้นงิ้วอยู่ทนสองสามต้น แลเห็นเขาหนองบัวอยู่ตรงท้ายเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา พอพ้นท่าก็ถึงเรียวท่างิ้ว เรียวนี้น้ำไหลไม่สู้แรงนัก เวลา ๑๓.๐๐ น. ถึงวังกลม แลเห็นเขาวังพระอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ พอพ้นตัววังมาก็ถึงเรียววังกลม มีเกาะในเรียวนี้เป็นเกาะเล็ก ๒ แห่ง เกาะทางฝั่งซ้ายมีหิน เรือเดินเลียบทางฝั่งขวาเป็นเรียวไม่ยาวนัก เวลา ๑๓.๑๐น. ถึงวังพระ ทางฝั่งขวาของวังมีหาดทรายใหญ่อยู่หาดหนึ่ง มองเห็นทรายขาวน่าดู แลเห็นเขารักอยู่ตรงหน้าเรือ เวลา๑๓.๒๐น. ถึงหาดขาว เป็นหาดทรายขาวไม่สู้โตนักอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๓.๔๐ น. ถึงแก่งปะรังตา มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ ทำให้ทางเรือเดินคดงอเป็นข้อศอก มีหินใต้น้ำอยู่ทางฝั่งขวามาก แต่ทางฝั่งซ้ายเป็นกรวด น้ำลึกพอเรือไปได้สะดวกโดยไม่ต้องใช้เชือกดึง

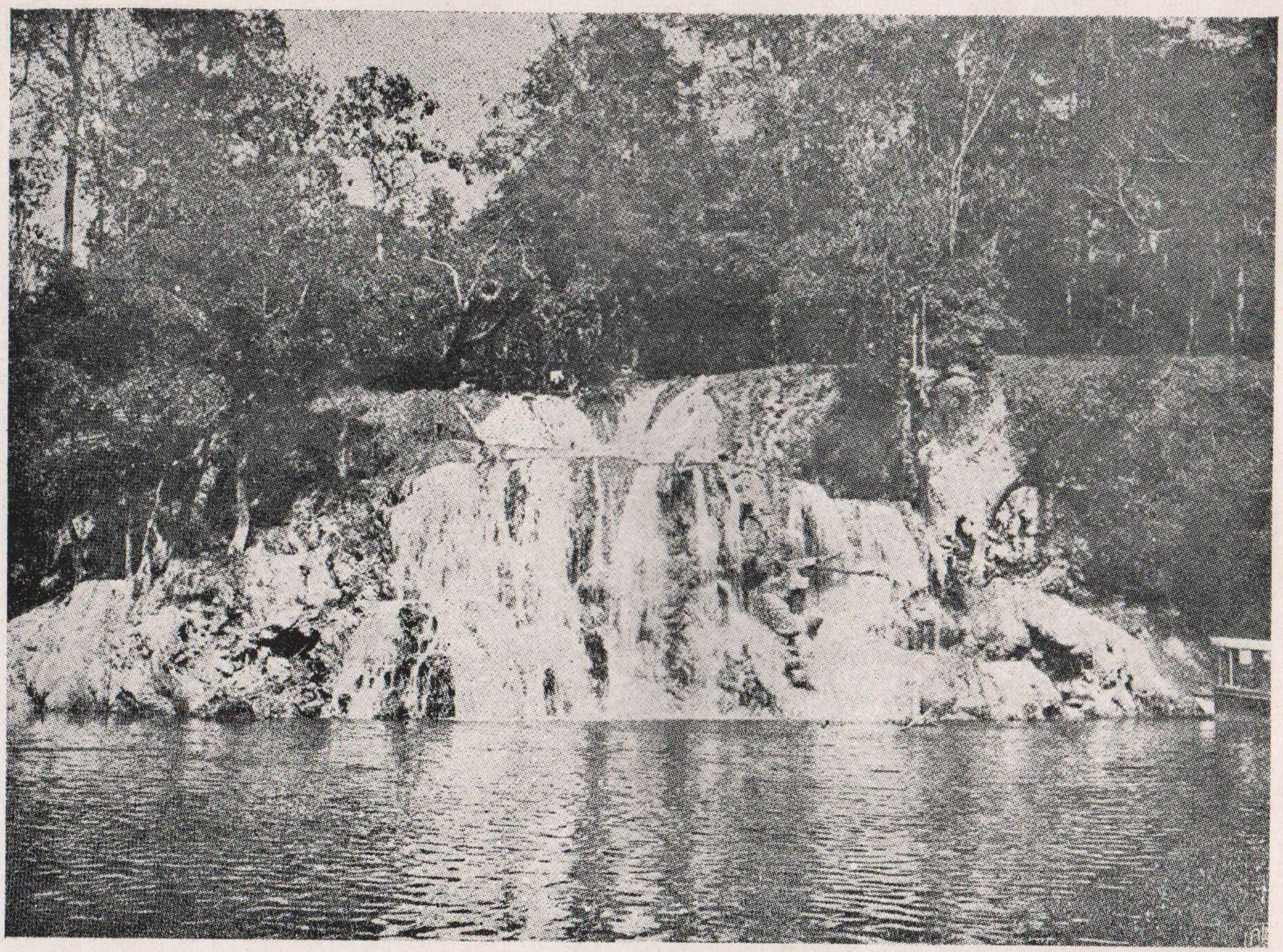
ที่กลางเรียวมีห้วย ๆ ๑ เรียกว่าห้วยปะรังตา เวลา ๑๓.๕๓ น. พ้นแก่ง ถึงวังป่าซ้าแลเห็นเขาป่าซ้าอยู่ทางฝั่งซ้ายและเขาเกวียนอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๔.๐๑ น. ถึงเรียวหน้าค่ายเก่า (หรือที่เรียกกันว่าเรียวยาว) พ้นที่คงเป็นทรายธรรมดาน้ำไม่สู้แรงนักพอพ้นเรียวมา เวลา ๑๔.๑๖ น. ถึงบ้านค่ายไทรโยค อยู่ทางฝั่งซ้าย มีที่ว่าการอำเภอไทรโยค โรงตำรวจภูธร และแพคนอยู่ ๒ แพ มีต้นไม้เช่นต้นมะขามต้นมะม่วงต้นมะพร้าว ฯ ล ฯ เมื่อเรือพระที่นั่งผ่านมาถึง กรมการอำเภอและตำรวจภูธรมาตั้งแถวรับเสด็จ โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปแล้วออกเรือต่อมาครู่หนึ่งถึงปากน้ำน้อยอยู่ทางฝั่งขวาเป็นลำธารเล็ก ๆ เรือเล็ก ๆ พอพายไปได้ เป็นธารแยกจากแม่น้ำแควน้อยอีกธารหนึ่ง มีเรือพวกกะเหรี่ยงที่มาคอยรับเสด็จจอดอยู่ทั้งสองฟาก ที่ปากน้ำน้อยมีหน้าผาเวิ้งน่าดู โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูป จากตำบลนี้ไปจนถึงพุน้ำโจน ๔ เลียวเท่านั้น มีเขาเห็นเป็นระยะตามริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองฟาก เป็นระยะไป เวลา ๑๔.๒๕ น. ออกจากที่ฉายรูปเดินทางต่อไป พอพ้นหาดเหนือบ้านค่ายมาถึงหัวเขามีน้ำพุอยู่ตรงหัวเขานี้แห่ง ๑ ถัดจากพุนี้ไปก็เป็นแนวเขาอยู่ริมน้ำทางฝั่งซ้ายนี้ ที่เขานี้มีเพิงเป็นหน้าผาเงื้อมออกมา ตรงโพรงใต้ผานี้เป็นเวิ้งใหญ่ เรือพระที่นั่งเข้าไปจอดได้อย่างสบาย และเรืออาจจอดที่ใต้โพรงนี้ได้หลายลำมีน้ำพุและหินแท่นหญ้ามอสเขียวอยู่แห่ง ๑ ตามพระราชนิพนธ์ประพาส

ไทรโยคเรียกว่าพุตุกตา โปรดเกล้า ฯ ให้เรือพระที่นั่งเทียบที่พุน
แล้วให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ข้ามฟากไปฉายรูปเรือพระที่นั่งในโพรง
ตุกตาน้ำ เวลา ๑๔.๕๓ น. เมื่อฉายรูปแล้วออกเรือพระที่นั่งเดินทาง
ต่อไป ถัดไปหน่อยทางฝั่งขวา มีเขาพิดเรียกว่าเขาเกวียนติดต่อไป
จนเขาถ้ำเจ็ก เวลา ๑๕.๐๕ ถึงท่าถ้ำพระ อยู่ห่างฝั่งซ้ายเป็น
พื้นดินธรรมดา เดินทางต่อไปถึงถ้ำประมาณ ๖ เส้น เยื้องจาก
ถ้ำพระไปทางฝั่งขวาถึงเขาเกวียน ที่เขานี้มีถ้ำ เรียกว่าถ้ำเขาเกวียน
ต่อจากเขาเกวียนไป๘ถึงเขาถ้ำเจ็ก แห่งหนึ่งเป็นเขาเตี้ยกเดียวกัน
มีถ้ำอยู่ที่เขานี้เรียกว่าถ้ำเจ็ก มีรูปหินดูรูปคล้ายตุกตาจีนอยู่รูป ๑
ตามพระราชนิพนธ์ว่าคล้ายรูปหลวยจินจ๋ในเรื่องจีน เวลา๑๕.๑๖ น.
พ้นถ้ำ๘ถึงเรียวท้ายถ้ำผึ้ง เป็นเรียวไม่สู้ยาวนักแต่น้ำเชี่ยว แล
เห็นเขาถ้ำผึ้งอยู่ตรงหัวเรือเขานี้อยู่ทางฝั่งซ้าย พอพ้นเรียวมา๘
เห็นเขาถ้ำผึ้งอยู่รมน้ำ ที่เขานี้ว่ามีผึ้งมาทำรังเสมอ พอพ้นจาก
ถ้ำมา๘ถึงเรียวอีกเรียวหนึ่ง เรียกว่าเรียวหัวถ้ำผึ้ง ที่เขาถ้ำผึ้งนี้
ถ้ำอีก๘ถ้ำหนึ่งอยู่ทางหลังเขาเรียกว่าถ้ำแก้ว ระยะทางจากพุน้ำโจน
ใหญ่ไปประมาณ ๑๐ เส้น เวลา ๑๕.๔๗ น. ถึงพุน้ำโจนใหญ่อยู่
ทางฝั่งซ้าย น้ำโจนนี้น้ำตกมาจากเขาเดินตามลำธารเรื่อยมาแล้ว
แยกไป ๓ แห่ง ตกที่น้ำโจนใหญ่แห่งหนึ่ง น้ำโจนน้อยอีกแห่งหนึ่ง
น้ำโจนน้อยอยู่ห่างจากน้ำโจนใหญ่ไปประมาณ ๕ เส้นในฝั่งเดียวกัน

ในฤดูแล้งน้ำที่น้ำโจนใหญ่ตกน้อยกว่าที่น้ำโจนน้อย ต่อฤดูฝนจึงจะตกมาก ตรงที่น้ำโจนนี้ดูเป็นหน้าผาเป็นชั้น ๆ ทั้ง ๒ แห่ง แต่เป็นหินปูนไม่สู้แข็ง เวลา ๑๕.๕๑ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมที่ฝั่งขวาตรงกันข้ามกับพุน้ำโจนน้อย เวลาเย็นมีฝนตกใหญ่อยู่หลายชั่วนาฬิกาจึงสงบ เป็นอันว่าเย็นวันนี้ไม่ได้เสด็จประพาสที่ใด ระยะทางจากตำบลวังเขมรมาถึงพุน้ำโจน ๓๐๐ เส้น กินเวลาเดินทาง ๘ ชั่วนาฬิกา ๒๖ นาที ผ่านเรียวและแก่ง ๑๖ แห่งด้วยกัน แต่แก่งที่นับว่าสำคัญ และลำบากก็มีแก่งปะรอม แก่งเดียว เท่านั้น นอกนั้นก็คงเป็นอย่างเรียวธรรมดา

ประทับแรมพุน้ำโจน

วันพฤหัสบดีที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ วันนี้คงประทับอยู่ที่พุน้ำโจน เวลา ๗.๒๕ น. เสด็จลงประทับเรือคอนโดเล่อล่องลงไปตามลำแม่น้ำ ผ่านเขาถ้ำผึ้งทางฝั่งซ้ายแล้วต่อมาเขาถ้ำเจ็กอยู่ทางฝั่งขวา และเรือที่ตรงถ้ำเขาเกวียนทางฝั่งขวา ถัดจากเขาถ้ำเจ็กลงมา มีพวกข้าราชการและพวกกะเหรี่ยงตามเสด็จมาโดยเรือแพนม้าด้วย โปรดเกล้า ฯ ให้ท่านชายและผู้ตามเสด็จขึ้นไปถ้ำเขาเกวียน ถ้ำนี้อยู่บนเขาเกวียน ปากถ้ำสูงจากพื้นน้ำประมาณ ๓ วา เข้าไปมีทาง ๒ ทางแล้วไปบรรจบในที่อันเดียวกัน การเข้าไปในถ้ำนี้ต้องใช้ไฟเพราะเข้าไปหน่อยมืด ตัวถ้ำมีหินเป็นพู่ระย้า

พุน้ำโจนใหญ่

น่าดูมาก เมื่อเสร็จจากการดูถ้ำเขาเกวียนแล้วล่องเรือไปตามน้ำ
แวะที่ท่าถ้ำพระทางฝั่งซ้าย ให้เจ้านายและผู้ตามเสด็จไปถ้ำพระ
ระยะทางเดินจากท่าไปถึงถ้ำต้องการเวลาสัก ๕ นาทีเท่านั้น เป็น
ถ้ำที่อยู่บนเขา เข้าไปในถ้ำมีพระพุทธรูปหน้าตักประมาณศอกเศษ
อยู่องค์ ๑ นอกนั้นไม่มีอะไรนัก เมื่อดูถ้ำพระเสร็จแล้วกลับเรือ
คอนโดเล่อขึ้นมาแวะที่ตรงพุน้ำโจนใหญ่ เสด็จขึ้นไปตามทางทอด
พระเนตรทางลำธารที่น้ำตกมาจากภูเขาไปลงพุน้ำโจนทั้งสองแห่ง
นั้น เวลา ๙.๕๘ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อลงประทับเรือพระที่นั่ง
แล้วพระยาสุรินทรฦๅไชยผู้ว่าการจังหวัดกาญจนบุรี ได้ไปจัดการ
หาทางไปถ้ำแก้วซึ่งอยู่ที่เขาน้ำตกนั้นเอง

เวลา ๑๑.๔๐ น. เสด็จลงประทับเรือคอนโดเล่อ ลงไปตาม
ลำน้ำ และที่ท่าตรงน้ำโจนใหญ่ทางฝั่งซ้ายนั้น แล้วเสด็จตาม
ลำธารน้ำทรงดำเนินไปถ้ำแก้ว ระยะทางจากท่าไปถึงถ้ำแก้วประ
มาณ ๑๐ เส้น ทางเดินไปไม่สู้สะดวกโดยที่มีหินก้อนๆ มีมาก ถ้ำนี้
อยู่บนเขา เวลาจะลงไปต้องใช้ไฟ เป็นทางคด บางแห่งแคบต้อง
ตะแคงตัว เข้าไปข้างในมีที่กว้างขวาง เป็นถ้ำมีระย้าหินน่าชม ดู
เป็นแก้วแกลบ มีเวิ้งใหญ่ๆ อยู่ ๒ เวิ้ง ตามพระราชนิพนธ์ว่ามีหิน
เป็นไข่ แต่คราวนี้คงมีหินชนิดนั้นแต่ไม่มีเป็นรูปไข่ เข้าใจว่าจะหา
ไม่พบเพราะมีช่องทางหลายช่อง และมีหลายถ้ำ เมื่อเสด็จประพาส

ถ้ำแล้วโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ถายรูป เวลา ๑๓.๓๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง.

เวลา ๑๖.๐๕ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อ ขึ้นไปตามลำแม่น้ำตอนบนเพื่อประพาสพุประดู่ ตามพระราชนิพนธ์เสด็จพระราชดำเนินประพาสไทรโยค พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่ามีน้ำตกน่าดูเป็นชั้น ๆ แต่บัดนี้คงมีแต่หินปูนเป็นชั้น ๆ น้ำแห้งไม่มีน้ำตกเลย ได้ความว่าจะมีตกก็แต่ในฤดูฝนเท่านั้น เป็นอันไม่มีน้ำตก เสด็จไปจนถึงวังประดู่ (ตามชาวบ้านเรียกกันว่าวังโมะโซ) แล้วเวลา ๑๗.๑๐ น. เสด็จกลับประทับเรือ วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๖ ฟ. หนาวที่สุด ๗๒ ฟ.

จากน้ำโจนไทรโยคไปบ้านท่งนา

วันศุกร์ที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๕ น. ปลุกคน แล้วให้เตรียมไปเอาอาหารมารับประทาน ปรอท ๗๔ ฟ. วันนี้อากาศครึ้มโดยที่มีหมอกตกมาก เวลา ๗.๐๑ น. เสด็จลงประทับเรือคอนโดเล่อล่วงหน้าไปก่อน เพื่อตรวจตราค่ายเก่า ในการที่เสด็จค่ายนี้โปรดเกล้า ฯ ให้นายทหารในกองพลที่ ๔ ราชบุรีจำพวกพลรบ ตามเสด็จไปเพื่อดูการตั้งค่ายและแบบแผนแห่งการรบสมัยก่อนด้วย ค่ายน้อยที่ฝั่งซ้ายเหนือน้ำโจนน้อยมาประมาณ ๑๐ เส้น ระยะทางจากท่าริมฝั่งไปถึงค่ายประมาณ ๔ เส้น ตัวค่ายที่เห็นเดี๋ยวนี้มีดินยกขึ้นเป็นคันโดยรอบทั่วทุกทิศ และตามมุมค่ายเป็น

มูลดินเข้าใจว่าเป็นที่ตั้งบ้านใหญ่สำหรับรับข้าศึก นอกนั้นก็ไม่มีที่สังเกตอันใด ถัดจากค่ายขึ้นไปมีคูเป็นเขตกั้นที่ค่ายเดียวนี้เป็นป่าไม้พากโดยมาก เมื่อทอดพระเนตรค่ายแล้วเสด็จลงเรือคอนโด-เล่อล่องลงมาที่น้ำโจนน้อย โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ฉายรูป เวลา ๘.๐๒ น. เสด็จลงเรือประทับเรือคอนโดเล่อตามเรือพระที่นั่งผ่านท่าที่เสด็จขึ้นตรวจค่ายและวังประดู่ เวลา ๘.๓๐ น. ถึงบ้านพระนิโครธาภิโยค (เก่า) อยู่ทางฝั่งซ้าย แต่บัดนี้ไม่มีคนอยู่เลย ต่อจากนั้นมาถึงเกาะกลางน้ำเรียกว่าเกาะสะอุ เวลา ๘.๓๗ น. เสด็จขึ้นประทับเรือพระที่นั่งที่ตำบลถ้ำอังวะ ถ้ำอังวะนี้อยู่ที่เขาซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เรือพระที่นั่งได้ออกจากท่าที่ประทับแรมตรงข้ามพน้ำโจนน้อย เวลา ๗.๔๕ น. เมื่อคนรับประทานอาหารแล้ว เวลา ๘.๓๗ น. ถึงถ้ำอังวะ ซึ่งเรือคอนโดเล่อตามมาทันที่ตำบลนี้ แล้วเสด็จขึ้นผ่านเรียวตำบลท้ายวังประดู่ (ตามชาวบ้านเรียกว่าวังโมะโซ แต่ตามพระราชนิพนธ์เรียกว่าวังประดู่) มาเรียว ๑ เวลา ๘.๔๘ น. ถึงแก่งบ่วน ที่ตำบลนี้มีหินใต้น้ำอยู่ริมฝั่งทางขวาพื้นทั้งหมดก็เป็นหินดาลทั้งน้ำลึกมากจนถ่อไม่ถึง ตรงกลางเรียวน้ำวนบ่วนทำให้ลำบากในการที่จะข้ามไป มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงเรือนี้ด้วย ตำบลนี้เรียกว่าเป็นแก่งก็จริงแต่ไม่มีอันตรายอันใด นอกจากมีน้ำบ่วนอยู่บางตอนเท่านั้น เวลา ๙.๑๐ น. พ้นเขต เวลา ๙.๑๕ น. ถึงเรียวแก่งโป่ง พื้นที่เป็นกรวดก้อน ๆ บางตอนตื้น

พอท้องเรือครูดไป นอกนั้นก็ไม่สำคัญและเป็นเรียวไม่สู้ยาวนัก
พอพ้นจากเรียวนี้มาก็ถึงเรียวตะเคียน มีกองหินยื่นออกมาทางฝั่ง
ซ้ายและมีหินใต้น้ำมาก เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา เรียวนี้ยาว
ประมาณสักเส้น ๑ เท่านั้น เมื่อเรือพ้นจากตำบลที่เป็นเรียวมา
ก็ถึงตัววังตะเคียน มีหาดใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา แลเห็นเขาพุหลมอยู่
ตรงหัวเรือ เวลา ๙.๔๔ น. ถึงห้วยเกวียน เป็นห้วยอยู่ทางฝั่งซ้าย
แต่หน้าแล้งไม่มีน้ำไหลเลย เวลา ๙.๔๘ น. ถึงวังกร่าง พอพ้น
ตัววังมาก็ถึงเรียววังกร่าง เป็นเรียวไม่สู้ยาวแลเห็นเขามะตั้งชู่อยู่
ตรงหัวเรือ เมื่อพ้นเรียววังกร่างมาก็ถึงเรียวท้ายวังนกแก้วในระยะ
ใกล้ ๆ กัน พอพ้นเรียวมา เวลา ๑๐.๐๕ น. ถึงวังนกแก้ว มีห้วย
น้ำพุไหลอยู่ทางฝั่งซ้ายแห่ง ๑ เรียกว่าพุชมเห็ด เวลา ๑๐.๒๖ น.
ถึงเรียวเมาะเติง มีเกาะอยู่กลางน้ำ ๒ เกาะ ตามริม ๆ เกาะและ
ทางฝั่งซ้ายเป็นหิน เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวาเป็นเรียวน้ำแรงและ
มีระยะยาว เวลา ๑๐.๔๕ น. พ้นเรียว เวลา ๑๐.๔๗ น. ถึงเรียว
เมาะตัง พื้นใต้น้ำเป็นกรวด ยาวประมาณเท่ากับเรียวเมาะเติงแต่
การเดินง่ายกว่า แลเห็นเขาเกลิงจออยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๐๖ น.
พ้นเรียว เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงเรียวรอยช้าง ทางฝั่งขวามีเกาะอยู่
ใกล้ ๆ ฝั่ง ๒ เกาะ พื้นที่เป็นกรวดตน ๆ แต่เรือไม่ติด เวลา ๑๑.
๒๗ น. พ้นเรียว ถึงหินรอยช้างเรียกว่าแก่งรอยช้าง เป็นกองหิน
ใหญ่อยู่กลางน้ำริมฝั่งซ้าย ไม่มีต้นไม้ขึ้นที่หินนี้เลย เป็นกองหิน

104 915.AB74 ท 30 ร 2600 ทม
ร 852 ท

เป็นแผ่นกว้างประมาณ ๑๐ วา ยาว ๒๐ วา มีรอยหลุมใหญ่ ๆ คล้ายรอยเท้าช้างอยู่มาก บางหลุมกว้างตั้ง ๔ ศอกเศษก็มี เรือเดินในระหว่างกองหินใหญ่กับฝั่งขวา มีหินใต้น้ำอยู่บ้างแต่น้ำไม่เชี่ยวเลยจึงเดินสะดวกดี พอพ้นหินรอยช้างมาก็แลเห็นเขาห้วยครกอยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๑ ๔๘ น. ถึงห้วยพุเตย อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เป็นที่ ๆ มีน้ำพุ พอพ้นห้วยพุเตยมา เวลา ๑๑.๕๑ น. ถึงห้วยทุ่งนาอยู่ทางฝั่งเดียวกัน มีน้ำพุไหลริน ๆ อยู่เสมอ พอพ้นปากห้วยมาก็ถึงเรียวเรียกว่าเรียวทุ่งนา พื้นใต้น้ำเป็นกรวดอย่างเรียวธรรมดาและไม่ยาวนัก พอพ้นเรียวมา เวลา ๑๒.๐๕ น. จอดเรือพระที่นั่งที่ตำบลหาดทุ่งนาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เป็นหาดทรายปนกรวด และเห็นเขาพเตยอยู่ทางท้ายเรือ ระยะทางเดินจากพุน้ำโจนน้อยมาถึงที่ตำบลนี้ประมาณ ๒๐๐ เส้นเศษ กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ต้องผ่านตำบลที่มีน้ำเชี่ยวจัดที่เรียกว่าเรียวและแก่ง ๙ แห่งด้วยกัน แต่แก่งในระยะทางที่ผ่านมาวันนี้ไม่สำคัญการเดินทางสบาย คงคล้ายกับเรียวเท่านั้น เห็นน้ำพุอยู่ริมฝั่งไหลอยู่เสมอ ๒ แห่ง คงจอดเรือประทับแรมที่ตำบลนี้ วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๔ ฟ.

จากตำบลท่งนาไปบ้านกยแย หาดเหนือพน้ำร้อน

วันเสาร์ที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๕ น. ปลุกคน

ประจำเรือ แล้วให้รับประทานอาหารก่อนออกเรือ เวลา ๗.๔๐ น. ปรอท ๗๔ ฟ. มีหมอกกลุ้มอยู่ตามยอดเขา ออกเรือพระที่นั่งจากหาดท่งนาเดินทางต่อไป เวลา ๗.๕๕ น. ถึงเรียวเกาะมะระ เป็นเรียวทิมพนที่เป็นกรวด ยาวประมาณสัก ๕ เส้น ทางฝั่งขวามีเกาะแต่ดูติดกับฝั่งแล้ว เรียกว่าเกาะมะระ มีพวกจีนนำเรือมาขอดและตั้งโรงสำหรับพักตัดไม้ เวลา ๘.๑๙ น. พ้นเรียวก็ถึงตำบลวังหินทางฝั่งขวาของแม่น้ำเป็นหินก้อนโต แต่ทางฝั่งซ้ายคงเป็นดินธรรมดา แลเห็นเขาพับผ้าอยู่ตรงหัวเรือ เขาพุเตยอยู่ทางท้ายเรือที่มีคนมาตั้งตัดไม้อยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๘.๒๘ น. ถึงเรียวหัววังหิน พ้นที่เป็นกรวดก้อนโต ๆ เวลา ๘.๔๐ น. พ้นเรียว เวลา ๘.๔๘ น. ถึงหาดทายเกลิงจอ เวลาเรือพระที่นั่งผ่านมาน พวกตือวนซึ่งได้เอามาจากจังหวัดกาญจนบุรีกำลังตือวนอยู่ที่น เวลา ๘.๕๖ น. ถึงเรียวเกลิงจอ พ้นน้ำเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือเดินได้สะดวกไม่ติด พอพ้นเรียวมาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปกระบวนเรือ เพราะเป็นที่โค้งเลี้ยวเห็นเรือในกระบวนได้มาก แล้วพอพ้นเรียวอีกหน่อยถึงตำบลเกลิงจอ ทางฝั่งขวาเป็นหินมีน้ำพุไหล และที่ซึมออกมาตามหินหลายแห่ง ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นดินธรรมดา แลเห็นเขาห้วยครกตรงท้ายเรือ พอพ้นจากนี้ไปหน่อยทางฝั่งขวามีท่าคนขึ้นลง เรียกว่าท่าบ้านเกลิงจอ แต่บ้านคนต้องเดินจากฝั่งไปประมาณ ๒ ชั่วนาฬิกา เหนือจากท่าบ้านนี้มาหน่อย

มีห้วยน้ำไหลเรียกว่าห้วยเกลิงจอ พื้นที่เป็นกรวด น้ำในเรียวนี้ไม่สู้เชี่ยวจัดนัก แลเห็นเขาพับผ้าอยู่หน้า เขาเมาะบางอยู่หลัง ซ้อนกัน แต่เขาเมาะบางสูงกว่า อยู่ตรงหัวเรือ และเขาเกลิงจออยู่ทางท้ายเรือ โปรดเกล้า ฯ ให้รอเรือพระที่นั่ง เพื่อให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปวิวเขาทั้งสองทาง เวลานี้ท้องฟ้าครึ้มและมีฝนตกปรอย ๆ แล้วมีตกหนาเม็ดอยู่ครู่หนึ่งก็หยุด และมีหมอกกลุ้มอยู่ ปรอท ๗๖ ฟ. เวลา ๙.๒๘ น. พ้นเรียว เวลา ๙.๓๕ น. ถึงเขตเมาะบาง เวลา ๙.๔๕ น. ถึงห้วยเมาะบางอยู่ทางฝั่งซ้าย แต่หน้าแล้งนี้ไม่มีน้ำไหล มีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่ปากห้วยมองไม่ใคร่เห็น เวลา ๑๐.๒๗ น. ถึงเรียวเมาะบาง เป็นเรียวที่ยาวมากที่สุดในที่ ๆ ผ่านมาแล้ว พื้นที่เป็นกรวดแต่เรือเดินไม่ลำบากนักเพราะทางตรงไม่คดเคี้ยว แลเห็นเขาต้นมะงั่ว (เรียกกันตามภาษาสามัญว่าเกอปะเหรอะ) อยู่ตรงท้ายเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ รูปเขาเป็นทิวและซ้อนกันเป็นชั้น ๆ แลเห็นเขาพับผ้าและเขาเมาะบางซ้อนกันอยู่ทางท้ายเรืออีก โปรดเกล้า ฯ ให้รอเรือเพื่อให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปอีก เวลา ๑๐.๕๙ น. พ้นเรียวและตำบลเมาะบางในย่านเมาะบางนี้เป็นย่านยาวมากและเป็นเรียวก็ยาวกว่าทุก ๆ เรียวที่ผ่านมาแล้ว คงมีแต่น้ำในเรียวไม่เชี่ยวจัดนักเท่านั้น เวลา ๑๑.๐๓ น. ถึงตำบลเกลิงจอเก่า ทางฝั่งซ้ายเป็นฝั่งดินปนทราย มีน้ำพุไหลและซึมตามฝั่งเสมอ เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงเรียวเกลิงจอเก่า

มีเกาะอยู่กลางเป็นเกาะยาว เป็นเกาะทรายมีต้นตะไคร้น้ำขึ้นมาก ได้ทราบจากคนนำทางว่าพึ่งเกิดขึ้นมากสัก ๕ ปี เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวาแม่น้ำ เรียวนี้ไม่ลึกยาวนัก พื้นท้องที่เป็นกรวด แลเห็นเขาท่าพระ (เขาอูรู) อยู่ตรงหัวเรือ เป็นทิวยาวยอดเท่ากัน เป็นเขาที่ติดต่อมาจากเขาถ้ำเจ็กที่ตำบลไทรโยค เวลา ๑๑.๒๕ น. พ้นเรียว เวลา ๑๑.๓๕ น. ถึงวังพระ ทางฝั่งขวาเป็นแนวหิน มีน้ำพุไหลอยู่ริมฝั่งนี้ ๒ แห่ง เหนือไปหน่อยในฝั่งเดียวกันถึงท่าถ้ำพระ ระยะทางที่จะเดินไปถึงถ้ำประมาณ ๖ เส้น เป็นถ้ำดินเล็กกว่าถ้ำพระที่ไทรโยค เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงเรียววังพระ เป็นเรียวน้ำลึก แต่ทางฝั่งขวาเป็นหิน เวลา ๑๑.๕๕ น. พ้นเรียว เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๐ ฟ. เวลา ๑๒.๑๑ น. ถึงบ้านห้วยน้ำขุ่น เป็นบ้านพวกขมุและพวกกะเหรี่ยงอยู่ทางฝั่ง การทำมาหากินก็คือปลูกไร่ข้าวและยาสูบ ถัดจากบ้านไปในฝั่งเดียวกันก็ถึงห้วยน้ำขุ่น ที่ห้วยนี้มีน้ำไม่มาก พอพ้นจากปากห้วยขึ้นมาก็ถึงเรียวน้ำขุ่น แต่เรียวนี้น้ำไม่สู้แรงนักและลึก แลเห็นเขาลิ่นถินอยู่ตรงหัวเรือเขาถ้ำพระ (เขาอูรู) อยู่ตรงท้ายเรือ เวลา ๑๒.๓๐ น. ถึงเมืองทองผาภูมิอยู่ทางฝั่งซ้าย ฝั่งเป็นดินปนทรายมีน้ำซึมอยู่มาก ว่าเป็นเมืองเก่า แต่บัดนี้ไม่มีคนอยู่เลยเป็นป่าไปทั้งนั้น เวลา ๑๒.๓๖ น. ถึงเรียวทองผาภูมิมีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือเดินทางร่องฝั่งซ้าย พื้นที่เป็นกรวดก้อน ๆ เวลา ๑๒.๔๕ น. เรือคงเดินในเรียวมีลมพัดแรง

และมีฝนตกปรอย ๆ พอพ้นเกาะมาหน่อยในเรี่ยวน้ำเชี่ยวจัดชัน มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงเรือ เวลา ๑๓.๐๐ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๑๓.๐๔ น. ถึงท่าลิ่นถิ่น มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายตรงเกาะขึ้นไปนี้มีต้นไม้ใหญ่ ติดป้ายบอกเขตแดนติดต่อกิ่งอำเภอไทรโยคกับอำเภอสังขละ ตั้งแต่ตำบลน้ำเชี่ยว เป็นเรี่ยวเรียกว่าเรี่ยวลิ่นถิ่น มีพวกกะเหรี่ยงมาช่วยดึงเรือ เวลา ๑๓.๒๔ น. ถึงปากห้วยลิ่นถิ่นอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเป็นห้วยใหญ่มีน้ำไหลมาก แลเห็นเขาสะเด็งอยู่ตรงหัวเรือ เวลา๑๓.๓๓น. พ้นเรี่ยว พอพ้นเรี่ยวลิ่นถิ่นมาหน่อยก็ถึงเรี่ยวหนองมะกุย ห่างจากฝั่งขวามาหน่อยเป็นโขดทรายเล็ก ๆ มีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่ เวลา ๑๓.๔๕ น. ถึงบ้านหนองมะกุย อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำมีสวนหมากมะพร้าวและกล้วย มีบ้านอยู่หลัง ๑ เป็นบ้านร้างโดยที่คนย้ายไปตั้งบ้านอยู่ใหม่เหนือจากที่นี้ไปหน่อย เป็นพวกกะเหรี่ยง เรี่ยวหนองมะกุยนี้บางแห่งน้ำแรงบางแห่งน้ำไม่สู้แรง เวลา ๑๔.๑๓ น. พ้นเรี่ยวหนองมะกุย ฝนหาย แต่ท้องฟ้ายังครึ้มอยู่ เวลา ๑๔.๑๘ น. ถึงวัดดินสอ (ร้าง) อยู่ทางฝั่งขวา มีต้นมะพร้าวและต้นกล้วยตามฝั่งเป็นดินที่ใช้ทำดินสอได้ โปรดเกล้า ฯ ให้เรือเล็กไปเก็บ เวลา ๑๔.๓๓ น. ถึงพน้ำร้อนอยู่ทางฝั่งซ้ายทริมฝั่ง คือน้ำทริมฝั่งนี้เดือดเป็นพรายน้ำขึ้นมาก ฝั่งเป็นดินโคลน โปรดเกล้า ฯ ให้เรือพระที่นั่งแวะไปแล้วทอดพระเนตร เวลา ๑๓.๔๖ น. เดินทาง

ต่อไป ถึงเรียวพุน้ำร้อนเป็นเรียวสั้น ๆ เวลา ๑๕.๐๐ น. พ้นเรียว
เรือพระที่นั่งขอดหาดน้ำร้อนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ มีบ้านคนอยู่
ที่ฝั่งนหลัง ๑ และที่ริมฝั่งมีพวกล่องไม้มาตั้งพักอยู่ด้วย ทางฝั่งขวา
เดินจากท่าไปประมาณ ๒๐ นาทีก็ถึงบ้านคน ว่ามีบ้านอยู่สัก ๑๐
หลัง เป็นบ้านพวกกะเหรี่ยง เรียกว่าบ้านกุยแย มีไร่ข้าว สวนหมาก
สวนกล้วย ตรงที่เรือพระที่นั่งขอดนี้ แลเห็นเขาสะเด็งอยู่ตรงท้าย
เรือ เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ
ฉายรูปวิวกระบวนเรือที่กำลังเดินอยู่ เพราะที่ตรงนี้โค้งและเห็นวิว
เรือมากและวิวเขา แล้วให้ถ่ายรูปสัตว์ต่าง ๆ ชะนี ๒ ตัว นกยูง ๒
ตัว ไก่ฟ้าตัว ๑ ไก่ต่อตัว ๑ เวลา ๑๖.๒๕ น. เสด็จขึ้นประพาสย่า
หลังบ้านกะเหรี่ยงและบ้านกะเหรี่ยง โปรดเกล้าฯ ให้หลวง
ประดิษฐ์ฯ ฉายรูปบ้านกะเหรี่ยงและรูปวิวกระบวนเรืออีก เวลา
๑๗.๒๖ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำมีฝนตกปรอย ๆ ปรอท
อากาศวันนี้ร้อนที่สุด ๘๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๔ ฟ. ระยะที่มาวันนี้
ประมาณ ๓๐๐ เส้นเศษ กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ต้องผ่าน
เรียวมา รวมในวันนี้ ๑๒ แห่ง การเดินทางจากตำบลพุน้ำโจนมาถึง
ตำบลนี้ไม่สู้ยาวกว่าที่ ๆ ผ่านมาแล้ว และไม่มีแก่งเลย แต่ถ้าจะ
ขึ้นไปถึงท่าขนน จะต้องผ่านแก่งสำคัญอีกแห่ง ๑ ชื่อแก่งองที
เท่านั้น เป็นสุดการเดินทางประพาสเพียงบ้านกุยแยเท่านั้น รุ่งขึ้นก็
จะเป็นการเดินทางกลับ

การประพาสครานี้ได้เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งหยั่งใจถูก จากตำบลบ้านโป่ง การเดินทางจากบ้านโป่งไปจังหวัดกาญจนบุรีนั้น อำมาตย์โท พระศรีมหาเกษตร ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี ได้จัดการหาเรือยนต์มาช่วยจูงเรือบางลำที่เรือยนต์ไม่พอไป และได้ตามเสด็จไปส่งจนถึงจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนที่เรือพระที่นั่งประทับแรมตำบลหวายเหนียวนั้น อยู่ในเขตอำเภอท่ามะกา จังหวัดราชบุรี มีอำมาตย์ตรี พระศรีพลรัตน์ นายอำเภอจัดการรับเสด็จจากจังหวัดกาญจนบุรีไปถึงบ้านกุยแยนี้ มีเรือสมทบไปอีก คือ เรืออำมาตย์โท พระยาสุรินทรฦาไชย ผู้ว่าราชการจังหวัด เรือยนต์ ๑ เรือแจว ๒ ชาย ๑๒ คน หญิง ๕ คน รวม ๑๗ คน เรือนายพันตรี หลวงไววิธิทัพ ผู้บังคับการกรมทหารบกม้าราชบุรี ๑ เรือแจว ตำรวจภูธร ๑ ชาย ๙ คน รวมเรือทั้งหมด ๓๖ ลำ คนทั้งหมดประมาณ ๔๑๙ คน เมื่อออกจากจังหวัดกาญจนบุรีเดินทางไปนี้ อำมาตย์โท พระยาสุรินทรฦาไชย ได้ลงเรือแพนม้าประทุนนำเสด็จตลอดทางไป และตำบลที่จะเดินทางลำบากก็ได้ปักกรุยไว้และที่แก่งหรือที่ ๆ น้ำเชี่ยวจัดก็มีคนมาคอยช่วยดึงเรือและพยุงเรือบางลำ ส่วนที่ ๆ สำหรับประทับแรมตามตำบลต่าง ๆ ก็ได้จัดทำท่าสำหรับเรือเทียบ และตามที่ประทับแรมตั้งแต่วังลานไปจนที่ประทับแรมพุน้ำโจนไทรโยคนั้น เวลากลางคืนมีโคมไฟของกองพลทหารบกที่ ๔ รายตลอด และบางวันก็มีแตรวงของกองพลทหารบกที่ ๔

บรรเลงด้วย ส่วนที่ประทับแรมอีก ๒ แห่ง ที่หาดทุ่งนากับหาด
พุน้ำร้อนนั้น ไม่ได้มีในรายการเสด็จ จึงไม่ได้ทำเตรียมไว้ เมื่อ
ถึงแก่งอ้ายหิดเป็นเขตของอำเภอไทรโยค และตั้งแต่ท่าลิ่นถิ่นไป
เป็นเขตของอำเภอสังขละ ทั้ง ๒ อำเภอนี้พระศรีสุวรรณคีรี (เชียง
โปรย เสลาพันธ์) เป็นนายอำเภอและได้คอยรับเสด็จเสมอ ตาม
ระยะทางที่เสด็จผ่านเมืองเก่ามาคือเมืองสิงห์ และเคยมีผู้ว่า
ราชการเมือง เป็นพระสมิงสิงหบุรินทร์ บัดนี้เมืองสิงห์เองร้าง
เป็นบ้าไผ่ทั้งนั้น ๒ เมืองลุ่มสุ่ม ผู้ว่าราชการเมืองเป็นพระนิกูมิยดี
บัดนี้คงมีบ้านคนอยู่สัก ๓๐—๔๐ หลังคาเรือนเท่านั้น และผู้ว่า
ราชการเมืองก็ไม่มี ๓ เมืองท่าตะกั่วบัดนี้คงเป็นบ้ามีบ้านคนเป็น
บางแห่ง เคยมีผู้ว่าราชการเมือง เป็นพระชินดิษฐบดี ๔ เมือง
ไทรโยค คงมีคนน้อย เคยมีผู้ว่าราชการเมือง เป็นพระนิโครธา-
ภิโยค ๕ เมืองทองผาภูมิ ซึ่งบัดนี้ร้างจนไม่มีคนเลย เคยมีผู้ว่า
ราชการเมืองเป็นพระเสลภูมาธิการ เมืองทั้ง ๕ เมืองนี้เคยมีผู้
ว่าราชการจังหวัด เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสไทรโยค พ.ศ. ๒๔๓๑ เคย
โปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งยศแก่ผู้ว่าราชการเมือง ต้องผ่านแก่ง
ที่สำคัญหลายแก่ง และเรี่ยวที่น้ำเชี่ยวจัดก็มาก ดังได้กล่าวไว้
ตามรายวันนั้นแล้ว ตามฝั่งนอกจากที่เป็นเขาเป็นถ้ำแล้วอาจจะ
กล่าวได้ว่า ริมฝั่งน้ำที่เดียวเป็นแถวต้นตะไคร้น้ำ ถัดไปเป็นต้นแว่

ถัดจากต้นแว่ไปก็เป็นป่าไม้ มีไม้ไผ่ ไม้พาก และไม้เบญจพรรณ ตามตำบลที่ ๆ เป็นเขาน่าดูบางแห่งเป็นถ้ำบางแห่งเป็นหน้าผา เป็นธารน้ำไหลบ้าง ในลำแม่น้ำน้อยนี้ถึงจะเป็นบางแห่งตื้น บางแห่งลึกถึง ๕–๖ วาก็มี และบางแห่งก็มีจระเข้ ตามคำบอกของผู้นำทาง แต่ถึงกระนั้นชาวกลับก็มีผู้นำจระเข้มาถวายตัว ๑ และนกยูงคงมีบ้าง แต่ไม่ชุมและหาได้ยากเต็มที สัตว์ที่ชุมที่สุดก็คือไก่ป่า และนกเขาเท่านั้น

เริ่มต้นเดินทางกลับตั้งแต่วันนี้

จากหาดพุน้ำร้อน (บ้านกุยแย) มาหาดทุ่งนาไทรโยค

วันอาทิตย์ที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๒๐ น. ปลุกคนประจำเรือ แล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๑๕ น. ปรอท ๗๔ ฟ. มีหมอกตกอยู่ตามยอดเขา เวลา ๗.๒๐ น. พวกกะเหรี่ยงซึ่งอยู่บ้านกุยแย โดยมากเป็นหญิงและเด็กประมาณ ๒๐ คนมาเฝ้า โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปหมู่พวกที่มาเฝ้า และโปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้แก่พวกที่มา และนายหมู่เจ้าของบ้านกะเหรี่ยงตรงที่เรือพระที่นั่งจอดประทับแรม เป็นลาวเชียงใหม่ มีภรรยาเป็นกะเหรี่ยงมาเฝ้า โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูป เวลา ๗.๔๕ น. ออกเรือพระที่นั่งจากหาดพุน้ำร้อนที่

ประทับแรม ล่องลงมาตามลำแม่น้ำ คงให้นายเชื่อมซึ่งเป็นคนนำทางตั้งแต่ขาขึ้นไปจนถึงกลับถึงจังหวัดกาญจนบุรี เวลา๗.๕๑น. ถึงพน้ำร้อน เวลา ๘.๐๐ น. ถึงวัดดินสอ (ร้าง) ต่อมาก็เป็นบ้านหนองมะกุย และเรียวลิ่นถิ่น เวลา ๘.๒๔ น. ผ่านท้ายลิ่นถิ่น เวลา ๘.๒๙ น. ถึงท่าลิ่นถิ่น ซึ่งเป็นเขตแดนอำเภอสังขละกับกิ่งอำเภอไทรโยค เวลา ๘.๔๔ น. ถึงตำบลทองผาภูมิ เวลา ๘.๕๐ น. ถึงบ้านห้วยน้ำขุ่น เวลา ๙.๐๔ น. ถึงท่าถ้ำพระ ทางฝั่งขวามีน้ำพุ ๒ แห่ง พอผ่านท่าถ้ำพระลงมาก็ถึงเรียวเกลิงจอเก่า แลเห็นเขาพับผ้าอยู่ตรงหัวเรือ ที่เขตเรียวนี้มีน้ำพุไหลรินๆ อยู่ทางฝั่งซ้ายหลายแห่ง เวลา ๙.๑๙ น. ถึงเรียวเมาะบาง เป็นเรียวยาวที่สุดแต่น้ำไม่ส้แรงนัก ยาวประมาณ ๑๒ เส้น เวลา ๙.๔๘ น. ถึงห้วยเมาะบาง เวลา ๑๐.๐๒ น. ถึงห้วยเกลิงจอ ที่ห้วยนี้มีน้ำไหลด้วย อยู่ทางฝั่งขวา และตามฝั่งเป็นดินปนทรายมีน้ำซึมและน้ำพุหลายแห่งแต่เป็นพุเล็กๆ แลเห็นเขาห้วยครกอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๑๐ น. ถึงเรียวเกลิงจอ ทางฝั่งซ้ายเป็นดินแข็งและมีน้ำซึมอยู่หลายแห่ง แลเห็นเขาเกลิงจออยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๒๖ น. ถึงตำบลวังหิน เห็นเขาพับผ้าตรงท้ายเรือ เขาพุเตยตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๓๕ น. ถึงเกาะมะระ ทางฝั่งขวาเป็นเกาะติดกับฝั่ง แล้วมีหาดทรายเล็กๆ มีพวกจีนมาตั้งตัดไม้ที่นี่ เวลา ๑๐.๔๑ น. ถึงหาดทุ่งนาที่อยู่ทางฝั่งขวา เมื่อขาขึ้นได้ประทับแรมที่ตำบลนี้ ระยะ

ทางขาขึ้นกินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ขาล่องกินเวลา ๒ ชั่ว
นาฬิกา ๕๖ นาทีเท่านั้น โดยที่เรือคงตามน้ำเสมอ เพราะน้ำใน
ลำน้ำนี้ไม่มีขึ้นเลย และถ้าผ่านตำบลที่เป็นเกาะซึ่งขาขึ้นเสียเวลา
มาก ขาล่องยิ่งดี คือน้ำเชี่ยวจัดแล้วปล่อยให้ล่องลงตามกระแส
น้ำไปได้เร็วมาก เป็นแต่คอยระวังอย่าให้เสียท้ายเท่านั้น พอผ่าน
หาดและถึงเกาะแล้วก็ถึงห้วยทุ่งนา ถัดลงมาอีกก็มีห้วยอีกห้วยหนึ่ง
เรียกว่าห้วยพุเตย เวลา ๑๐.๕๐ น. ถึงแก่งรอยช้าง (เป็นหินก้อน
ใหญ่ ๆ อยู่ในน้ำริมฝั่งซ้าย เป็นก้อนโตยาวประมาณ ๒๑ วา มีหลุม
ใหญ่ ๆ หลายหลุม บางหลุมกว้างยาวตั้ง ๔ ศอกก็มี ที่เล็กประมาณ
ศอกเศษก็มี เรียกว่ารอยช้าง) ที่เรียกว่าเป็นแก่งนั้นจริง แต่การ
เดินทางไม่สู้ลำบากเลย เป็นแต่คอยระวังอย่าให้กระทบหินข้างฝั่ง
เท่านั้นเอง พอพ้นแก่งมาก็ถึงเกาะรอยช้าง ต่อมาก็เป็นเกาะเมาะตัง
จากเกาะเมาะตัง ก็มาถึงเกาะเต็ง เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงห้วยพุ
ชุมเห็ด ถัดจากห้วยลงมาก็เป็นวังนกแก้ว เวลา ๑๑.๒๒ น. ถึง
วังกร่าง เวลา ๑๑.๓๐ น. ถึงห้วยเกวียนแต่ฤดูนี้ไม่มีน้ำเลย เวลา
๑๑.๔๐ น. ถึงวังตะเคียนทางฝั่งขวามีหาดใหญ่ ถัดจากวังมาก็ถึง
เกาะ พอพ้นเกาะแลเห็นเขาพูหลุมตรงหัวเรือ ว่าเป็นเขาที่ติดต่อ
เป็นเทือกเดียวกับเขาถ้ำเจ็กที่ไทรโยค เวลา ๑๑.๔๘ น. ถึงเกาะ
แก่งโป่ง ซึ่งเป็นเกาะยาวประมาณ ๒ เส้น พันที่ตื้นเป็นกรวด บาง
แห่งตื้นพอท้องเรือครูดไป เวลา๑๑.๕๐น. พ้นเกาะ เวลา๑๑.๕๔น.

ถึงเรียวแก่งบ่วน พ้นเป็นหินตาดงอเลี้ยวและน้ำลึก ถ่อไม่ใคร่ถึงด้วย และน้ำวน เมื่อขาขึ้นเสียงเวลามาก แต่ขาล่องคงปล่อยให้ลอยลงมาเพียง ๒ นาทีก็พ้นเขต เวลา ๑๒.๐๐ น. ผ่านถ้ำอังวะ เป็นถ้ำอยู่บนเขาที่ริมฝั่ง เวลา ๑๒.๐๕ น. ถึงเกาะสะอุ เวลา ๑๒.๑๕ น. ถึงท่าบ้านพระนิโครธาภิโยค เวลา ๑๒.๑๗ น. ถึงวังโมะโซ เวลา ๑๒.๒๕ น. ถึงท่าซุง อยู่ทางฝั่งซ้าย หินที่ฝั่งนเป็นชั้นๆ หน้าฝนมีน้ำตก ถัดจากท่าซุงลงมาทางฝั่งซ้ายก็ถึงท่าที่เสด็จขึ้นทอดพระเนตรค่าย เป็นค่ายซึ่งเข้าใจกันว่าสร้างขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ เวลา ๑๒.๓๕ น. ถึงพุน้ำโจนน้อยอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ ทางฝั่งขวาเป็นที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น ระยะเวลาจากตำบลนี้ขึ้นไปถึงหาดท่งนาเป็นเวลา ๔ ชั่วนาฬิกา ๒๐ นาที ขาล่องกินเวลา ๑ ชั่วนาฬิกา ๕๘ นาที เวลา ๑๒.๔๒ น. ถึงน้ำพุโจนใหญ่ น้ำที่ตกนี้สูงกว่าที่น้ำโจนน้อย แต่ว่าน้ำตกในฤดูแล้งนี้ตกน้อยกว่าที่น้ำโจนน้อย พอผ่านหน่อยก็ถึงเขาถ้ำผึ้งทางฝั่งซ้าย และถัดลงมาเป็นเขาถ้ำเจ็ก โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ลงเรือเล็กไปฉายรูปวิวเขาทั้งสองเขา เวลา ๑๒.๕๗ น. ถึงถ้ำเจ็ก ถัดจากถ้ำเจ็กไปทางฝั่งซ้าย ถึงเขาถ้ำปู มีเพิงและมีน้ำพุ ตามพระราชนิพนธ์เรียกว่าพุทธตา ตรงหัวเขาถ้ำปูนี้มีน้ำพุอยู่แห่งหนึ่ง เวลา ๑๓.๑๖ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่เกาะ ตรงศาลเจ้าตำบลไทรโยคทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๐ น. มี

ฝนตกปรอย ๆ เวลา ๑๕.๑๐ น. พอเรือกระบวนทั้งหมดมาถึง พร้อมกัน เวลา ๑๖.๓๓ น. เสด็จลงเรือพายเล็กเข้าไปประพาส ธารน้ำน้อยตรงที่ตำบลไทรโยคทางฝั่งขวา และโปรดเกล้า ฯ ให้ หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูปวิวเขา เวลา ๑๗.๔๐ น. เสด็จกลับเรือ พระที่นั่ง เวลา ๑๘.๑๐ น. มีพระศรีสุวรรณคีรี (เชียงโปรย เสลาพันธ์) นายอำเภอสังขละและพวกกะเหรี่ยงที่มาจากตำบล ต่าง ๆ เพื่อมาเฝ้านำของมาถวาย มีข้าวสาร, มะพร้าว, และน้อ แรด, เลือดแรดกับของเครื่องยาต่าง ๆ รวมทั้งชายหญิงและเด็ก ที่มาประมาณ ๒๐๐ เศษ โปรดเกล้า ฯ ประทานของแก่กรมการ เมืองและอำเภอ และเสมาพระรูปแก่พวกกะเหรี่ยงทั่วกัน แล้ว พระศรสุวรรณครจดการมละครกะเหรียงถวาย พอเสรจการ เล่นละครกะเหรี่ยงแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้มีแตรวงให้พวกกะ— เหรี่ยงที่มาฟัง กับประทานเสื้อผ้าแก่พวกกะเหรี่ยงที่เล่นละคร ถวาย เวลา ๑๒.๒๐ น. เลิกการเล่นเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง.

จากไทรโยค มาวังเขมร และพุท้องช้าง

วันจันทร์ ที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๕ น. ปลกคนประจำเรือตื่น แล้วให้ไปจัดการรับประทานอาหารเช้า เวลา ๗.๑๑ น. ปรอท ๗๖ พ่. มีหมอกตกตามยอดเขา ออกเรือ จากที่ประทับแรมบ้านค่ายไทรโยค เรือเดินร่องตามเรียวหน้าศาล

เข้า พอเรือพระที่นั่งผ่านที่ว่าการอำเภอและโรงพักตำรวจภูธร มี
ตำรวจภูธรตั้งแถวส่งเสด็จ เวลา ๗.๒๐ น. ถึงเรียวแก่งยาว แลเห็น
เขาช่องเต่าตรงหน้าเรือ เวลา ๗.๒๕ น. ถึงวังข่าช้า เวลา
๗.๒๗ น. ถึงเรียวแก่งปะรังตาคงเดินได้สะดวก แต่ต้องเลี่ยย
ทางฝั่งซ้าย เพราะทางฝั่งซ้ายลึก เวลา ๗.๔๑ น. ถึงหาดขาว
เวลา ๗.๔๓ น. ถึงวังพระ เวลา ๗.๔๗ น. ถึงเรียววังกลม พอพ้นเรียว
ถึงวังกลม เวลา ๗.๕๖ น. ถึงเรียวท่างิ้ว พอพ้นเรียวมาก็ถึงท่างิ้ว
แลเห็นเขาหนองบัวอยู่ตรงหัวเรือ เขาน้อยอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๐๑ น.
ถึงห้วยเกลิงกระ พอพ้นห้วยก็มาถึงหาดเกลิงกระ ทางเรือคดเคี้ยว
ตามคุ้งน้ำ เวลา ๘.๑๕ น. ถึงบ้านไทรโยค เวลา ๘.๒๒ น. ถึง
ท่าควาย มีแพจอดอยู่ฝั่งซ้ายแพ ๑ เวลา ๘.๓๐ น. ถึงวงตะเคียน
เป็นคุ้งยาวน้ำนิ่ง เวลา ๘.๓๗ น. ถึงแก่งปะรอม มีเกาะอยู่หัว
เกาะ ๆ ๑ ตามใต้น้ำเป็นหินก้อนโต ๆ แต่มีที่ ๆ ลึกพอที่เรือจะข้ามได้
ต้องใช้เชือกผูกแล้วปล่อยลงให้ชิดทางฝั่งขวา น้ำเชี่ยวจัดด้วย
ที่ตรงนี้ถ้าความระวังไม่พออาจมีอันตราย และหางเสือเรือพระที่นั่ง
หักเวลาข้ามนี้ เวลา ๘.๕๘ น. พ้นแก่ง คงใช้แจวทำหางเสือ
ตลอดทางในวันนี้ และจอดเรือพระที่นั่งที่ใต้แก่ง เพื่อทอดพระเนตร
เรือยางลำข้ามแก่ง เวลา ๙.๒๑ น. ออกเรือพระที่นั่งเดินทางต่อมา
ผ่านเรียวแก่งปะรอมและเรียวท่าไม้รวก เวลา ๙.๔๔ น. ถึงเรียว
บ้องตี้ เวลา ๙.๕๒ น. ถึงแก่งคึกคัก ทางฝั่งขวามีเกาะและหินใต้น้ำ

เรือต้องเดินเสียทางฝั่งซ้าย คงปล่อยให้ลอยลงมาได้อย่างเรียว ธรรมดา เวลา ๙.๕๖ น. พ้นแก่งดีกดัก เวลา ๑๐.๐๒ น. ถึงท่าโป่ง เวลา ๑๐.๐๘ น. ถึงเรียวน้ำวน พอพ้นเรียวน้ำวนมาก็ถึงเรียวท้ายน้ำวน ต่อไปก็เป็นเรียวท่าหิน บางตอนน้ำไม่สู้แรงจัดนัก เวลา ๑๐.๒๐ น. พ้นเรียว เวลา ๑๐.๒๓ น. ถึงท่าหิน แลเห็นเขาท่าหินอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงเรียวท่าแว่ เวลา ๑๐.๓๙ น. ถึงท่ากร่าง เวลา ๑๐.๔๖ น. ถึงเรียวหัววังเขมร มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๔๙ น. ถึงน้ำพุหัววังเขมร มีน้ำไหลอยู่มากอยู่ทางฝั่งซ้าย ถัดไปทางฝั่งขวาเป็นหาดเป็นที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น ขาขึ้นกินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๓๘ นาที ขาลงกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๓๘ นาที เวลา ๑๐.๕๗ น. ถึงเรียวพุ่งถ่อ แลเห็นเขาหาดตาแพะตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๐๑ น. ถึงห้วยพุ่งถ่อ แต่หน้าแล้งไม่มีน้ำ ที่ตรงปากห้วยลงมาตามฝั่งมีหินก้อนโต ๆ ที่จมน้ำอยู่ก็มาก เรียวนี้ระยะยาว เวลา ๑๑.๐๕ น. พ้นเรียว แลเห็นเขาย้อมตรงหัวเรือ เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงเรียวหาดตาแพะทางฝั่งขวามีหาดเรียกว่าหาดตาแพะ พอพ้นเรียวมาหน่อยเห็นเกาะเล็กอยู่ทางฝั่งซ้ายเป็นเกาะหิน มีต้นตะไคร้น้ำขึ้นอยู่ตามเกาะนี้เรียกกันว่าหินตาแพะ เวลา ๑๑.๒๐ น. ถึงหาดงิ้ว เวลา ๑๑.๒๑ น. ถึงเรียวหาดงิ้ว เวลา ๑๑.๒๖ น. พ้นเรียว แลเห็นเขาย้อมอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๒๗ น. ถึงเรียวหน้าเขาย้อม เวลา ๑๑.๓๑ น.

ถึงเรียวสองช่อง หน้าเขาย่อมมีเกาะเล็กอยู่หัวเรียว เรียกว่าเกาะหน้าเขาย่อม เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้าย ต่อลงมาอีกมีเกาะอีกเกาะหนึ่ง เรือต้องเดินทางร่องฝั่งซ้าย แต่เฉียดเกาะ เพราะริมฝั่งมีหิน เวลา ๑๑.๓๖ น. พ้นเรียว แลเห็นเขาย่อมอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๔๔ น. ถึงเรียวเกาะตารัว (ตามพระราชนิพนธ์ประพาสไทรโยค เรียกว่า เกาะหางนาค) มีเกาะอยู่กลางน้ำ ๒ เกาะ เวลา ๑๑.๕๐ น. พ้นเรียวเกาะตารัว แล้วถึงเรียวมะเดื่อ เป็นเรียวสั้น ๆ ไม่ยาว เวลา ๑๑.๕๘ น. ถึงหาดสระสี่มุม แลเห็นเขาสระสี่มุมอยู่ทางฝั่งซ้าย ที่หาดนี้ขุดลงไปหน่อยน้ำร้อน เมื่อขาขึ้นได้ลองขุดดูแล้ว เวลา ๑๑.๕๙ น. ถึงเรียวสระสี่มุม น้ำลึกและระยะทางประมาณ ๑๐ วาเท่านั้น เวลา ๑๒.๐๐ ปรอท ๘๓ ฟ. เวลา ๑๒.๐๙ น. ถึงน้ำพุสระสี่มุมอยู่ทางฝั่งซ้าย แลเห็นเขาถ้ำผีเป็นแนวตรงหัวเรือ ส่วนเขาที่เยื้องอยู่ทางขวา เรียกว่า เขามัดถ่อ เวลา ๑๒.๑๖ น. พ้นเรียว เวลา ๑๒.๒๗ น. ถึงเรียวถ้ำผีน้อย ในเรียวนี้แลเห็นถ้ำผีน้อยอยู่บนเขาทางฝั่งขวาเป็นเรียวประมาณ ๓ เส้น เวลา ๑๒.๓๕ น. ถึงเรียวถ้ำผีใหญ่ มีน้ำพุอยู่ที่ตีนเขาถ้ำผี เวลา ๑๒.๔๖ น. ถึงถ้ำผีใหญ่อยู่บนเขาถ้ำผี (ตามพระราชนิพนธ์ประพาสไทรโยคว่าปากถ้ำอยู่สูงจากน้ำ ๑๘ วา) อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๑๒.๕๑ น. ถึงเรียวสองช่องหัวถ้ำกินนร เป็นเรียวยาวประมาณเส้น ๑ พอพ้นเรียวมาก็ถึงเขาถ้ำกินนร เขาทั้งนี้เป็นแนวผีดอยู่ทางฝั่งซ้าย

เป็นหินปูน มีถ้ำอยู่หลายถ้ำเรียกว่าถ้ำกินนร เวลา ๑๓.๐๐ น. ถึงเรียวถ้ำกินนร เวลา ๑๓.๐๗ น. ถึงเรียวแก่งตย เวลา ๑๓.๒๐ น. ถึงแก่งละว้า มีเกาะเล็กอยู่ทางฝั่งขวา ใต้ลงมาทางฝั่งซ้ายมีน้ำพุแห่ง ๑ ร่องทางคด เมื่อขาขึ้นต้องใช้เชือกจูงไป แต่ขาล่องปล่อยลงมาได้โดยสะดวก เวลา๑๓.๒๒น. พ้นแก่งละว้า เวลา๑๓.๒๔น. ถึงท่าเกลิงบอ มีน้ำพุอยู่ที่ตีนผาทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาเป็นเขาเตี้ยเป็นทิวเดียวกันกับเขาแก่งละว้า ตรงหัวเรือไปเห็นเขาแก่งระเบิด เวลา ๑๓.๔๕ น. ถึงน้ำพุห้วยเกลิงบออีกแห่งหนึ่ง ว่าเป็นน้ำที่ตกมาจากที่อันเดียวกัน แต่มาแยกกิ่งออก เวลา ๑๓.๕๓ น. ถึงเรียวหัวท้องช้าง เวลา๑๔.๐๐น. มีฝนปรอยๆ เวลา๑๔.๐๓น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ตำบลพุท้องช้างทางฝั่งขวา เป็นที่ๆประทับแรมเมื่อขาขึ้นครั้งหนึ่ง ขาขึ้นจากพุท้องช้างไปวังเขมร กินเวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๔๘ นาที ขาล่องกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๑๔ นาที เป็นหมดเขตการเดินทางวันนี้ ประทับแรมที่ตำบลนี้ แล้วได้จัดการให้ช่างไม้มาแก้และซ่อมหางเสือที่ชำรุดเมื่อข้ามแก่งปะรอม เวลาค่ำผู้ที่ไปในกระบวนบางคน ลองเต้นรำไม้รวกอย่างที่พวกกะเหรี่ยงเล่นถวายสำเร็จดี วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากพุท้องช้าง มาวังใหญ่และลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ)

วันอังคาร ที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือตื่น แล้วให้จัดการรับประทานอาหารกัน เวลา ๖.๕๕ น. ปรอท ๘๗ ฟ. วันนี้อากาศโปร่ง เรือพระที่นั่งออกจากที่ประทับแรมพุท้องช้างทางฝั่งขวา (และฝั่งซ้ายมีน้ำพุ ฝั่งขวาตรงข้ามมีพุน้ำร้อน) พอออกมาผ่านห้วยเกาะท้องช้าง แลเห็นเขาอิพูนและเขาวังกระแจะซ้อนกันอยู่ตามลำดับตรงหน้าเรือ และเขาแก่งระเบิดเยองทางขวามือ เขาทั้งหมดนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น เวลา ๗.๒๐ น. เข้าเขตเรียวแก่งระเบิด ทางฝั่งซ้ายมีหินก้อนโตๆ ตามฝั่งและที่ขมน้ำก็มี ทางฝั่งขวามีเกาะ เรียกว่าเกาะแก่งระเบิด ทางเรือเดินไม่ลำบาก แต่ต้องเดินให้ใกล้เกาะสักหน่อย เวลา ๗.๒๕ น. ผ่านหัวท่าแดกงา ทางฝั่งขวามีหาด มีคนมาตั้งตัดไม้ไผ่ เวลา ๗.๒๘ น. เข้าเขตเรียวแดกงา ทางฝั่งขวามีหินดาลใต้น้ำมาก ทางฝั่งซ้ายมีเกาะ พื้นที่โดยมากเป็นกรวดก้อนโตๆมาก เป็นเรียวที่คดเคี้ยว เวลา ๗.๓๑ น. พ้นเขตเรียว เข้าเขตวังแดกงา แลเห็นเขาอิพูนตรงหัวเรือ เวลา ๗.๔๖ น. ผ่านท่าหินอยู่ทางฝั่งขวาเป็นหาดเล็กๆ (ว่าเป็นท่าสำหรับขึ้นไปเก็บหินลับมีดที่เขาอิพูน) ต่อจากนั้นมาก็เป็นวังท่าหินทางฝั่งขวาของท่าหินและวังท่าหินมีหินก้อนโตๆ ตามริมฝั่ง เวลา ๗.๔๘ น. เข้าเขตเรียวตัมเปรอะ มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ แต่ทางช่องฝั่งขวาเรือเดินไม่ได้ เพราะมีหินกั้น เรือเดินทางช่องฝั่งซ้ายเป็นทางตรง น้ำลึกเป็นยางตอน ยางตอนตน เห็นพื้นที่เป็นกรวดก้อนโตๆ

แต่เรือไม่ติด พอจะหมดเขตเห็นหินกอง ๒ กอง ในระยะใกล้กันทางฝั่งขวายื่นออกมา เรียกว่า ตัวตัมเปรอะ เวลา ๗.๕๑ น. พ้นเขตเกาะเวลา ๗.๕๓ น. เข้าเขตเกาะท้ายตัมเปรอะ มีเกาะกลางน้ำ ช่องทางเรือเดินได้ทั้ง ๒ ทาง แต่เรือล่องทางฝั่งขวา พอพ้นเกาะก็ผ่านเกาะนายกอง อยู่ใกล้ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๘.๐๘ น. เข้าเขตเกาะหัววังกระแจะ แต่เป็นระยะสั้นมาก เวลา ๘.๑๑ น. ผ่านวังกระแจะ ทางฝั่งขวาเป็นหิน ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดๆ๑ พอพ้นมีวังเกาะอีก ๑ เกาะ เรียกว่าเกาะท้ายวังกระแจะ แต่น้ำไหลไม่สู้แรง เวลา ๘.๒๐ น. ผ่านปากห้วยแซงด้วนอยู่ทางฝั่งซ้าย ที่ตรงปากห้วยมีเกาะอยู่เกาะ ๑ ห้วยนี้หน้าแล้งไม่มีน้ำไหล ต่อหน้าฝนจึงจะมี ว่าปลายจดที่เขาพัง (เขากระแตะ) เวลา ๘.๒๕ น. ผ่านหินใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายมีหินก้อนใหญ่ๆ อยู่ริมฝั่ง เวลา ๘.๒๙ น. ผ่านท่าที่ขึ้นประพาสเขาพัง (เขากระแตะ) เรียกว่าท่าตะกั่วอยู่ทางฝั่งซ้าย และในทางตรงข้ามคนละฝั่ง คือ ทางฝั่งขวามีต้นมะเดื่อต้น ๑ เป็นมะเดื่ออุทุมพร มีรูปเป็นปุ่มอยู่ขนกิ่ง ๒ ปุ่ม เรียกกันตามชาวบ้านว่าท่ามะเดื่อยายศรี ต่อจากที่ย่านท่ามะเดื่อยายศรีลงมา เรียกว่าย่านท่าตะกั่ว เรือต้องเดินชิดฝั่งซ้ายมาก เพราะทางฝั่งขวาและกลางน้ำบางตอนตื้น พื้นที่เป็นกรวดก้อนโตๆ บางตอนเป็นหินก้อนใหญ่ๆ ที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำก็มี เวลา ๘.๓๘ น. ผ่านหินสิงโต เป็นหินชะโงก (พอสังเกตเป็นเค้ารูปได้ อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ที่

หินน้เย่นที่สังเกตของผู้เดินทางในฤดูน้ำ คือ ถ้าน้ำพอกับยอดเขา เรือจะผ่านตำบลพุท้องช้างไม่ได้ เพราะน้ำที่พุท้องช้างป่วนมาก อาจจะทำให้เรือล่มได้ ถ้าท่วมเลยยอดต้นแว่ขึ้นไปก็เดินลัดไปได้)

เวลา ๘.๔๔ น. ผ่านบ้านท่าตะกั่วใหม่ อยู่ทางฝั่งขวา มีบ้านคนอยู่หลัง ๑ ใต้ลงมาอีกหน่อยทางฝั่งซ้ายถึงห้วยแซงใหญ่ เวลา ๘.๔๕ น. เข้าเขตเรียวเกาะตะกละ ทางฝั่งขวามีเกาะอยู่เกาะ ๑ ใกล้ฝั่งมาก เรียกว่าเกาะตะกละ เรียวนี้ไม่สู้เชี่ยวนัก พื้นท้องตอนต้นเห็นเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ติด เวลา ๘.๕๓ น. พ้นเขตเรียว เข้าเขตเรียวหัวแก่งสารวัด พื้นที่เตียนเป็นกรวดก้อน ๆ แต่เรือไม่ติด และน้ำไม่ชี้เชี่ยวนัก เวลา ๘.๕๗ น. พ้นเขต เวลา ๘.๕๙ น. ผ่านปากห้วยสารวัดอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๐๕ น. เข้าเขตแก่งสารวัด อยู่ตรงหัวโค้ง ตัวแก่งมีหินใต้น้ำและเกาะเป็นหินเป็นหาดมาก ทำให้ทางเรือเดินคดเคี้ยวต้องใช้โรยพวน แต่ไม่ยากเท่าแก่งปะรอม เวลา ๙.๑๐ น. พ้นเขตแก่งสารวัด ถึงหินสำเภาอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ เป็นหินชะโงกยื่นออกมา แลเห็นเขาเขียวซึ่งอยู่ตำบลท่าตะกั่วอยู่ตรงท้ายเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา ๙.๒๐ น. เข้าเขตเรียวท่าเสา เป็นที่คดเคี้ยว ทางฝั่งทั้งสองข้างบางแห่งที่เป็นหินที่จมน้ำก็มีมาก ทางฝั่งซ้ายมีเกาะอยู่เกาะ ๑ เรียกว่าเกาะท่าเสา เวลา ๙.๒๔ น. พ้นเขต เวลา ๙.๓๐ น. เข้าเขตเรียวทับตอง เป็นเรียวยาว ทางฝั่งขวาเป็นหินและคดโค้ง พื้นที่ตื้นเป็น

กรวด แลเห็นเขาแซงท้ายเรือ เขาช้างพี่หัวเรือ เวลา ๙.๓๒ น.
ผ่านห้วยทับตองอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๓๖ น. พ้นเรี่ยว เวลา
๙.๓๗ น. เข้าเขตเรี่ยวชุกมะเฟือง มีเกาะอยู่หัวเรี่ยว เรือเดินทาง
ฝั่งซ้าย พื้นที่เป็นกรวด ยาวประมาณ ๔ เส้น เวลา ๙.๔๐ น.
พ้นเรี่ยว เวลา ๙.๔๓ น. เข้าเขตเรี่ยวห้วยกุ่ง พื้นที่เป็นกรวด เวลา
๙.๔๔ น. ผ่านห้วยกุ่งทางฝั่งซ้าย เวลา ๙.๔๕ น. พ้นเรี่ยว เวลา
๙.๔๙ น. ผ่านบ้านวังใหญ่ มีบ้านคนทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา
๙.๕๓ น. เข้าเขตเรี่ยวท่าตาลู เป็นพื้นทรายเห็นก้อนกรวด แต่เรือไม่
ติด เวลา ๙.๕๔ น. พ้นเรี่ยว ผ่านเกาะตาเล็กอยู่ทางซ้ายเรือ เวลา
๙.๕๘ น. เข้าเรี่ยวหัววังใหญ่ เวลา ๑๐.๐๐ น. ผ่านวังใหญ่ เวลา
๑๐.๐๓ น. ผ่านที่ประทับแรมหาดวังใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา ขาขึ้นกิน
เวลา ๗ ชั่วนาฬิกา ๒๙ นาที ขาล่องกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๘ นาที
พอพ้นที่ประทับแรมมาคุ้งหนึ่ง เห็นเขาเขียวตรงท่าตะกั่วตรงท้ายเรือ
อีก เวลา ๑๐.๑๖ น. ถึงเรี่ยวคั่นบันไดยาวประมาณ ๒ เส้น เวลา
๑๐.๒๐ น. พ้นเรี่ยว เวลา ๑๐.๒๑ น. ถึงห้วยคั่นบันไดอยู่ฝั่งขวา เวลา
๑๐.๒๕ น. ถึงช่องแคบ เวลา ๑๐.๒๘ น. เข้าเขตเรี่ยวพุไคร้ เป็นเรี่ยว
ยาวติดต่อกัน พื้นเป็นกรวด เวลา ๑๐.๓๑ น. ผ่านห้วยพุไคร้ ต่อจาก
ปากห้วยลงมามีหินใต้น้ำอยู่หลายแห่ง ต่อมาอีกเป็นเรี่ยวอีกเรี่ยก
ชื่อเดียวกัน เวลา ๑๐.๓๗ น. พ้นเรี่ยวทั้งสองแห่ง เวลา ๑๐.๓๙ น. ผ่าน
ตำบลพุไครเก่า แต่เดิมเคยมีคนอยู่ แต่บัดนี้ร้าง เห็นเขาพุไครตรง

ขวามือ แลเห็นเขากวางอยู่ตรงหัวเรือ เขาทั้งสองลูกนี้อยู่ทางฝั่งขวา ทั้งนั้น เวลา๑๐.๔๑ น. เข้าเขตเรียวพุไครเก่า พ้นฝั่งซ้ายเป็นกรวด ฝั่งขวาเป็นหินใต้น้ำมาก พอพ้นเรียวแลเห็นเขาหมาตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา๑๐.๔๗ น. เข้าเขตเรียวพม่า เห็นรอยช้างป่าลงกินน้ำทางฝั่งซ้าย พ้นที่ใต้น้ำเป็นกรวด ทางฝั่งขวาเป็นหิน เวลา๑๐.๕๖ น. เข้าเขตเรียวหน้าเขากวาง ทางฝั่งขวาที่เป็นเขากวางนั้นมีหินใต้น้ำมาก เวลา๑๐.๕๘ น. ผ่านตัวกวางอยู่บนเขาเป็นรูปหินเรือคงเดินเลียบตามแนวเขา แลเห็นเขาหมาอยู่ตรงหัวเรือ เขากวางตรงท้ายเรือ ที่ตรงหัวเขาหมามีเรียว ๆ๑ แต่ไม่มีช่อ พอพ้นเรียวเรือเดินเลียบตามแนวเขาหมาซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา๑๑.๑๓ น. เขาเขตเรียวหนดาด แลเห็นเขากวางตรงหน้าเรือ เรียวนตอนบนพ้นเป็นหินดาดต่อลงมาเป็นพ้นกรวด บางตอนมีหินใต้น้ำ เวลา๑๑.๑๘ น. พ้นเรียว เดินเลียบตามเขากวาง แลเห็นเขาหมาตรงหัวเรือ เวลา๑๑.๒๓ น. เข้าเขตเรียวหินนกกระต้อย เป็นเรียวโค้งงอ ทางฝั่งขวาเป็นกรวด ทางฝั่งซ้ายเป็นหินที่อยู่ใต้น้ำก็มีมาก ยาวประมาณเส้น๑ เวลา๑๑.๒๖ น. พ้นเขตเรียว แลเห็นเขาหมาตรงหัวเรือ เวลา๑๑.๒๙ น. ผ่านรูปหมาที่อยู่บนเขาหมาบนฝั่งซ้าย ต่อมาเรือเดินเลียบทางเขา แลเห็นเขากวางอยู่ทางขวา เวลา๑๑.๓๕ น. เข้าเขตเรียวห้วยเขาหมา มีเกาะเล็กอยู่กลางน้ำ เรือใหญ่เดินทางช่องฝั่งซ้าย พ้นที่เป็นกรวด ทางฝั่งขวาเรือเล็กไปได้

เวลา ๑๑.๔๖ น. ผ่านหาดที่ตรงฝั่งขวาของแม่น้ำที่มาจอดให้คนรับประทานอาหารเช้า ทางฝั่งซ้ายมีถ้ำเรียกว่าถ้ำชะนี เขาลูกนี้เป็นเกือกเดียวกับเขาหมา เวลา ๑๑.๕๑ น. ผ่านพ้นำเปรียวอยู่ทางฝั่งซ้ายตรงหัวเขาถ้ำชะนี เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ. เวลา ๑๒.๐๓ น. เข้าเขตเรียวหัวอ้ายแปรัด ทางฝั่งขวาเป็นกรวด ทางซ้ายเป็นหิน พอหลุดเรียวหัว เข้าเขตเรียวกลางอ้ายแปรัด มีเกาะอยู่กลาง เรือเดินทางร่องฝั่งซ้ายคดงอนิดหน่อย พื้นเป็นกรวดยาวประมาณเท่า ๆ กัน เวลา ๑๒.๑๑ น. พ้นเรียวทั้ง ๓ เรียว เวลา ๑๒.๑๕ น. เข้าเขตเรียววังโพ แลเห็นเขาป่าห้ามตรงหัวเรือ ว่าเป็นเขาเกือกเดียวติดต่อมาจากเขาหมา เรียววังโพนี้น้ำไหลแรงเป็นบางตอน คือตอนที่ตื้นเท่านั้น ถ้าที่ลึกน้ำไม่เชี่ยว เวลา ๑๒.๑๙ น. พ้นเขต เรือคงเดินในเขตวังโพ เวลา ๑๒.๓๒ น. เรือพระที่นั่งจอดที่ ๆ ประทับแรมตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวามีแพอยู่ ๓ หลัง คนที่อยู่นั่นเป็นพวกขมุและกะเหรี่ยง แลเห็นเขาช้างผอมอยู่ทางล่างตรงหัวเรือเมื่อมา และเขาป่าห้ามตรงท้ายเรือเมื่อมา เวลา ๑๖.๓๙ น. เสด็จลงเรือเล็ก (ช. ๑) ล่องลงไปประพาสตามลำน้ำ มีเรือเล็กตามเสด็จไปอีก ๑ ลำ เวลา ๑๘.๑๔ น. เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เวลา ๑๘.๒๐ น. มีผู้เอาเนื้อกวางเค็มมาถวาย ปรอทในวันร้อนที่สุด ๘๘ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากลุ่มสุ่มใหม่ มาสองพี่น้อง และท้ายวังหมึก (หาดสะบ้า)

วันพุธที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคน ประจำเรือตื่นหมด แล้วให้รับประทานอาหาร เวลา ๗.๐๓ น. เสด็จลงเรือเล็ก (ช. ๑) มีเรือครุฑและเรือคอนโดเล่อล่องล่วงหน้าลงไป ประพาสตามลำแม่น้ำ เวลา ๗.๑๐ น. เรือพระที่นั่งหยั่งใจถูกออกจากที่ประทับแรมตำบลลุ่มสุ่มใหม่ (วังโพ) ล่องตามลงไป เวลา ๘.๐๐ น. โปรดเกล้า ฯ ให้เรือเล็กที่เสด็จล่องลงมาก่อนจอดที่เกาะยายสีจันทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ ให้คนเรือเล็กรับประทานอาหาร เห็นเรือพระที่นั่งมา และโปรดเกล้า ฯ ให้ล่องผ่านลงมาก่อน เวลา ๘.๒๕ น. ให้คนเรือเล็กรับประทานอาหารเช้าแล้วล่องลงมาตามน้ำตามเรือใหญ่ เวลา ๙.๐๓ ทันเรือพระที่นั่งเสด็จขึ้น เรือเข้าเขตแก่งอ้ายหิด เป็นแก่งคดเคี้ยวมีหินมากและที่ตื้นเป็นกรวด ต้องใช้โรยเชือกลงมา การข้ามแก่งนี้ยากกว่าแก่งสารวัดหน่อย เวลา ๙.๑๐ น. พ้นเขตแก่งอ้ายหิด แลเห็นเขาอ้ายหิดอยู่ทางขวามือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๓๕ น. ถึงท่าหนองหิน เวลา ๙.๔๔ น. ถึงวังลำมะแน ตรงเข้าหัวคุ้งเลี้ยววังลำมะแนนี้เป็นคุ้งแคบ มีหินขวางอยู่ข้างหน้าตรงกลาง ถ้าเลี้ยวคุ้งไม่ดี หัวเรือจะชนผาริมน้ำทางฝั่งขวา หรือหินก้อนใหญ่ใต้น้ำซึ่งยื่นออกมาทางฝั่งขวา เวลา ๙.๕๕ น. ผ่านถ้าตาหยกอยู่ที่เชิงหินทางฝั่งซ้าย แลเห็นเขาหนองปลาไหลตรงหัวเรือ เวลา ๑๐.๐๒ น. ผ่านหาดหนองปลาไหลอยู่ทาง

ภาพที่ ๑ ๔ ขบวนแห่ช้างเผือก

ฝั่งขวาของแม่น้ำ แลเห็นเขาป้อมอยู่หัวเรือซ้าย เขาน้อยยางโทน อยู่หัวเรือขวา เขาทั้ง๒ลูกนี้อยู่ทางฝั่งขวาทั้งสิ้น ถัดลงมาเป็นเรียว เรียกว่าเรียวหนองปลาไหล เวลา๑๐.๑๗ น. ผ่านห้วยปลากั้งอยู่ทางฝั่งขวา เวลา๑๐.๒๓ น. เข้าเรียวยางโทน เรียวนี้มีน้ำขัดเข้าทางฝั่งซ้ายแต่ไม่ลำบาก เวลา๑๐.๒๗ น. ผ่านวังปลาลิ่ง มีหาดอยู่ทางฝั่งซ้ายเรียกชื่อเช่นเดียวกัน เวลา๑๐.๔๐น. เข้าเรียวหนองปากช่องทางฝั่งขวามีหาดเรียกชื่อเช่นเดียวกัน เวลา๑๐.๕๒ น. เข้าเรียวหาดงิ้ว เป็นเรียวธรรมดา เวลา๑๑.๐๒ น. เข้าเรียวสองช่องท้ายหาดงิ้ว มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือเดินได้ทั้งสองทาง แต่เรือเดินทางช่องฝั่งขวา เพราะเป็นทางตรง เรือคงเดินได้สะดวก เวลา๑๑.๑๓ น. ถึงสองพี่น้องที่ตำบลประทับแรมอยู่ทางฝั่งขวา เป็นหาดดีมาก ทางฝั่งซ้ายเป็นหินสองพี่น้อง ขาขึ้นกินเวลา๘ชั่วนาฬิกา ๔๐นาที ขาล่องกินเวลา๔ชั่วนาฬิกา ๓ นาที เวลา๑๑.๐๗ ถึงเรียวสองพี่น้องเป็นเรียวธรรมดา เวลา๑๑.๒๕ น. ผ่านบ้านหนองปรือ อยู่ทางฝั่งซ้าย มีบ้านประมาณ๕หลัง ๖หลัง เป็นคนไทย เวลา๑๑.๒๙ น. ผ่านหาดหนองปรือ อยู่ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดใหญ่ เวลา๑๑.๔๙ น. ผ่านบ้านหาดขาวอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ มีแพ๕หลังจอดอยู่ที่ชายหาดเป็นคนไทย การหากินคือการตัดไม้ เวลา๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๘ ฟ. และเข้าเรียวแม่กระบาน ตอนหนึ่งเป็น

เกาะกลางน้ำ เรือเดินทางร่องซ้าย เพราะช่องทางฝั่งขวามีหินที่ท้องคุ้งและช่องแคบ ตรงเกาะทางฝั่งขวามีห้วย ๆ๑ เรียกว่าห้วยแม่กระยาน เวลานี้มีน้ำเย็นห้วง ต่อหน้าฝนจึงจะมีไหลออก ในกลางเรี่ยวมีบ้านและแพทั้งสองข้างแม่น้ำ เวลา ๑๒.๑๐ น. ผ่านบ้านมีชาวบ้านนำเนื้อกวางสดมาถวาย นายกลับเป็นผู้นำถวาย นายเบี๊เป็นผู้ยิงได้ โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปและเสื้อให้ หยุดเรือรอในการรับและประทานของ ตรงเรือหยุดนี้ เป็นวังน้ำไม่ไหลแรง เวลา ๑๒.๑๖ น. เข้าเรี่ยวเชี่ยวที่สุด มีคนมาพยุงเรือให้ตรงทาง ครู่เดียวก็พ้นเพราะน้ำเชี่ยวจัด เวลา ๑๒.๒๔ น. ผ่านหาดเมืองสิงห์ มีหาดทรายใหญ่อย่ด้วย อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๒.๕๐ น. ผ่านแม่น้ำด้วน อยู่ทางฝั่งขวาเป็นเกาะ แต่ติดกับกับฝั่ง มีร่องเป็นชะวากเข้าไปเท่านั้น แลเห็นเขาท่ามะเดื่ออยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๒.๕๔ น. เข้าเรี่ยวแก่งไผ่ เรือต้องเดินชิดฝั่งขวาที่เดียว เพราะทางซ้ายตื้นออกมาไกลมาก แต่ไม่มีหินเป็นแต่ที่กรวดเท่านั้น บางตอนมีหาดโผล่อยู่กลางน้ำ เวลา ๑๓.๐๗ น. ผ่านท่ามะเดื่อ มีแพคนอยู่หลัง ๑ อยู่ทางฝั่งขวา พอพ้นแพก็เข้าเรี่ยวเรียกว่าเรี่ยวท่ามะเดื่อ มีเกาะเล็กกลางน้ำ เรือเข้าทางช่องฝั่งซ้ายพ้นที่เป็นกรวด บางตอนตื้นพอท้องเรือครูดกรวด เวลา ๑๓.๑๘ น. ผ่านหาดแหลมเป็นหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๓.๔๓ น. ถึงปากกิเลน ที่พักให้คนรับประทานอาหารเช้าขาขึ้น อยู่

ทางฝั่งขวา มีบ้านทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายมีวัด ๆ ๑ พอเรือผ่านมาถึงมีพระ ๒ รูป สวดชยันโตถวาย คนที่อยู่แถวนี้มีการทำนาและทำไร่ นับว่าเป็นที่มีคนมาก เวลา ๑๓.๕๐ น. เข้าเรียวขระเข้คลาน เป็นเรียวติดต่อกัน ๓ เรียว แต่เรือเดินสะดวก เวลา ๑๔.๐๓ น. ผ่านท่ามะกรูด มีหาดกรวดอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๔.๑๕ น. ผ่านบ้านหินดาดใหญ่ มีบ้านหลัง ๑ อยู่ฝั่งขวา ต่อมาถึงเรียวหินดาด ที่นี้เป็นหินดาล และที่นี่เป็นกรวด บางแห่งเป็นหินใต้น้ำก็มีมาก มีช่องทาง ๒ ช่อง แต่เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา พอพ้นเรียวมาหน่อยก็ถึงบ้านหินดาดน้อย มีบ้านประมาณ ๕--๖ หลังอยู่ทางฝั่งขวา การหากินก็คือทำไร่และนากับตัดไม้ เวลา ๑๔.๔๑ น. ผ่านท่าตลิ่งแดง ตามฝั่งเห็นพื้นดินแดงอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๐ น. เห็นเขาสามพระยาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ ถัดลงมาเป็นห้วยสามพระยาอยู่ฝั่งเดียวกัน เวลา ๑๕.๐๘ น. ผ่านบ้านวังหมึก อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ มีบ้าน ๓ หลัง การหากินก็คือการทำนาบ้างตัดไม้บ้าง เวลา ๑๕.๒๑ น. จอดที่หาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) ที่ประทับแรมอยู่ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดใหญ่ พอเรือพระที่นั่งจอดเสร็จ พระยาสุรินทรฦาไชยผู้ว่าราชการจังหวัดนำไม้รวกดงอของพระวัดปากกิเลน และลูกวางซึ่งไปต้อนมาได้มาถวาย เวลา ๑๖.๐๐ น. มีผู้นำเขากวางและเขาวัวป่า กับเนื้อเค็มและผักมาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน กับประทานผ้าห่มนอน

แก่ผู้ที่ได้ลูกกวาง วันนี้โปรดเกล้า ฯ ให้งดการเข่าแตรบรรเลงและแตรนอน เพราะเช้าเตรียมการเข้าไล่สัตว์ เกรงว่าสัตว์จะตื่น.

จากหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) มากลอนโด

วันพฤหัสบดีที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ วันนี้งดการเข่าแตรปลุกคนเพราะกลัวสัตว์จะตื่น เวลาเช้าให้คนรับประทานอาหารแล้ว เวลา ๖.๓๔ น. เสด็จลงเรือเล็กไปขึ้นที่ท่าท้ายหาดสะบ้าทางฝั่งซ้าย แล้วไปประทับที่ห้างซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองได้ทำไว้ ชั้นบนสูง ๘ ศอก สำหรับประทับ ชั้นล่าง ๔ ศอก เพื่อให้คนคอยยิงอีก ระยะทางจากท่าไปถึงห้างประมาณเส้น ๑ แล้วพวกไล่กวางและพรานได้ลงมือไล่ต้อนสัตว์ พวกที่มาไล่รวมทั้งพรานและผู้ไล่ประมาณ ๓๐ คน ไม่มีสัตว์ที่ผ่านมาเลย นับว่าการไล่หมดเขต โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ ฯ ฉายรูป แล้วเสด็จกลับลงประทับเรือเล็ก มีพวกที่ไปไล่สัตว์ นำเต่าหวายที่จับได้มาถวายตัว ๑ เรือเล็กล่องมาตามลำน้ำ แล้วเสด็จขึ้นท่าตำบลตอไม้แดงอยู่ทางฝั่งซ้าย ระยะทาง ๓ เส้น จากท่าไปที่ห้างสำหรับประทับคอยยิงสัตว์ คงทำเช่นเดียวกับวันก่อน แล้วมีพวกพรานและคนไล่ต้อนมา แต่คงไม่มีสัตว์เช่นเดียวกัน เวลา ๘.๒๕ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อล่องตามน้ำกลับลงมา เวลา ๘.๔๘ น. เรือคอนโดเล่อผ่านตำบลห้วยแมงลัก ทั้งสองฟากแม่น้ำมีคนอยู่ทั้งนั้น และได้ความจากพระยาสุรินทรฦาไชยผู้ว่าราชการจังหวัด

กาญจนบุรี ยอกว่าที่ๆ ตำบลนี้เป็นที่ๆ ใกล้ที่สุดที่ติดต่อกับแดนพม่า เวลา ๘.๕๗ น. เสด็จขึ้นเรือใหญ่ซึ่งมาจอดรอรับของถวายอยู่ตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลัก ทางฝั่งซ้ายหมู่บ้านนี้มีบ้านประมาณ ๑๐ หลัง มีคนมาถวายของ เช่น กล้วยไม้, ชายผ้าสีดา, ตะโก, กล้วย, ส้ม, สับปะรด และของเบ็ดเตล็ด โปรดเกล้าฯ ประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน และเสื้อผ้าแก่ผู้ที่ถวายของมากบางคน และหมอจันถวายกระถางรูปที่ไปทอดแหมาได้ที่หน้าเมืองสิงห์ เรือพระที่นั่งใหญ่ได้ออกจากที่ประทับแรมหาดสะบ้า (ท้ายวังหมึก) เมื่อเวลา ๗.๕๐ น. พอเวลา ๘.๓๐ น. ได้มาจอดรอที่ตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลักนั้นก่อน พอรับของถวายและประทานของเสร็จแล้ว เวลา ๙.๒๔ น. ออกเรือพระที่นั่งจากตำบลบ้านใหม่ห้วยแมงลัก เวลา ๙.๓๕ น. ผ่านบ้านเก่าทุ่งนาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ พอผ่านบ้านเก่าทุ่งนามาแลเห็นเขาอ่างหินตรงหัวเรือ เวลา ๙.๔๐ น. เข้าเรียวหนามแดง มีเกาะอยู่กลางน้ำ เรือเดินทางช่องฝั่งขวา พื้นที่เป็นทรายปนกรวด มีแพคนอยู่จอดอยู่ทางฝั่งขวา ๓ หลัง มีคนถวายไม้แก้วและของเบ็ดเตล็ด ใต้แพคนอยู่ลงมาเป็นห้วย เรียกว่าห้วยปากลำทราย ถัดจากห้วยลงมาเป็นเรียว เรียกว่าเรียวปากลำทราย เรียวปากลำทรายนี้ยาวประมาณ ๘ เส้น เวลา ๙.๕๖ น. พ้นเรียว พอผ่านท่าท่งนาพันไชย อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ มีบ้านอยู่หลัง ๑ แต่บัดนี้ร้างแล้ว เวลา ๑๐.๑๖ น. ผ่านบ้านปากลำเภาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เวลา

๑๐.๑๒ น. ผ่านห้วยปากลำเภาอยู่ทางฝั่งขวา ต่อจากนั้นมาถึงท่ามะเฟืองอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๐.๒๘ น. เข้าเรียวเกาะน้ำเชี่ยวมีเกาะแต่ติดกับฝั่งซ้ายคเป็นหาด เวลา ๑๐.๓๗ น. ผ่านท่าโป่ง มีเกาะอยู่กลางน้ำเกาะ ๑ เป็นทรายปนกรวด ทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่ เวลา ๑๐.๔๔ น. ผ่านสะพานหิน ที่ตำบลนี้มีหินจากฝั่งขวายื่นมาบางก้อน เป็นหินก้อนโตอยู่กลางน้ำ เรือพระที่นั่งติดทำให้ท้องเหลืองหลุดไปแผ่น ๑ ทางเดินอยู่ชิดฝั่งซ้ายที่เดียว เวลา ๑๐.๔๙ น. ผ่านปากห้วยพงเชี่ยวอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๕๔ น. ผ่านบ้านขระเข้เผือก มีคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ บางแห่งเป็นแพบางแห่งเป็นบ้านรวม ๔๐ หลัง ทางฝั่งขวามีวัด ทางฝั่งซ้ายมีหาดใหญ่ พอเรือพระที่นั่งผ่านมามีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย และมีผู้ถวายของ มีกล้วย, อ้อย, ขนุน, ไข่ไก่บ้าง และโปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกตอบแทนทั่วกัน ในระหว่างนี้พวกต่อวนได้นำปลาที่ต่อวนได้มาถวาย มีปลาใหญ่ ๆ ๒ ปลา ปลาสต๊อยาว ๔ ฟุต ๑๐ นิ้ว กว้าง ๑ ฟุต และปลาเค้ายาว ๕ ฟุต ในระหว่างนี้ให้รอเรือพระที่นั่งเพื่อรับและส่งชั่วคราว แลเห็นเขาน้ำมุดและเขาน้ำเหม็นซ้อนกันตรงหัวเรือ เสร็จแล้วเดินทางต่อไป เวลา ๑๑.๒๗ น. ผ่านวังกร่าง เวลา ๑๑.๓๖ น. เข้าวังตะเคียนเป็นคังยาวมาก เวลา ๑๑.๕๐ น. ถึงบ้านท่าเสด็จ มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีคนถวายมะตูมและผัก โปรดเกล้า ฯ ให้เอาเรือเล็กไปรับและแจกเสมา

ให้ เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๖ ฟ. เวลา ๑๒.๐๔ น. ผ่านปากลำพาชี อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ เป็นลำธารเล็กลึกเข้าไปมาก เมื่อขาขึ้นเคยเสด็จประพาสแล้ว มีคนอยู่ทั้งสองฝากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายมีหาดใหญ่แห่ง ๑ และทางฝั่งขวามีคนถวายของ มีกล้วย, อ้อย, ชนุนและผักบ้างและมีผู้หญิงชื่อแปลกนำจระเข้มาถวาย ตัว ๑ หัวประมาณ ๑ ฟุต ๔ นิ้ว ว่าจับได้เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ โปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกทั่วกัน และคนถวายจระเข้ได้ผ้าห่มอีกผืน ๑ เวลา ๑๒.๑๔ น. ผ่านบ้านท่าตะครอ มีบ้านอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ ใต้บ้านลงมามีหาดทรายปนกรวดหาด ๑ เวลา ๑๒.๒๓ น. ผ่านท่าตาบันอยู่ทางฝั่งซ้าย พอผ่านลงมาหน่อยแลเห็นเขาช่องช้างคยอยู่ตรงหัวเรือ เวลา ๑๒.๓๐ น. ถึงวังเย็น คงแลเห็นเขาช่องช้างคับตรงหัวเรืออีก ต่อลงมาอีกหน่อยทางฝั่งขวามีหาดใหญ่หาด ๑ เรียกหาดวังเย็น เวลา ๑๒ ๔๐ น. เข้าเรียวท่าวังเย็น เป็นเรียวไม่ยาวนักและพันเป็นทราย เวลา ๑๒.๔๔ น. ผ่านท่าญวนอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาเป็นหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๒.๕๑ น. ผ่านท่าข่อยอยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๒.๕๓ น. เข้าเรียวตลาดควายมีเกาะอยู่กลางน้ำ แต่เรือต้องเดินทางช่องฝั่งซ้ายชิดเกาะ เพราะร่องแคบและคดเคี้ยว พอหลุดเรียวแรกมามีเกาะอีก เรือต้องเดินทางช่องฝั่งขวา เรียวนี้เป็นเรียวยาวและคดอ้อม มีที่ทรายตื้นๆ เวลา ๑๓.๐๓ น. พ้นเรียว เข้าเขตกลอนโด

เวลา ๑๓.๐๖ น. จอดเรือที่ท่าประทับแรมกลอนโด อยู่ทางฝั่งซ้าย เป็นหาดใหญ่ ที่ตำบลนี้มีบ้านอยู่ประมาณ ๓๐ หลัง มีบ้านและแพอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๑๕.๐๐ น. โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูป จระเข้, ปลาสต๊อ, ปลาเค้า, และเต่าที่ได้มาวันนี้ เวลา ๑๑.๐๗ น มีพวกชาวบ้านนำนกยูง, ไก่, ไก่ฟ้า, ลูกเสือ ๒ ตัว กับผักสดและเนื้อกวางย่าง เนื้อกวางเค็ม · กับของอื่นมาถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเสมาพระรูปให้ไป วันนี้ได้รับหนังสือต่าง ๆ ที่ส่งมาถวายจากกรุงเทพ ฯ ได้ความว่ามารออยู่ที่นี่ตั้งแต่วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๔ ฟ. หนาวที่สุด ๗๕ ฟ.

จากกลอนโด มาวังลานและจังหวัดกาญจนบุรี

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๐ น. ปลุกคนแล้วให้ไปเอาอาหารรับประทาน เวลา ๖.๕๐ น. ปรอท ๗๖ ฟ. มีหมอกตามผิวน้ำ ออกเรือพระที่นั่งจากที่ประทับแรมกลอนโด ผ่านเรียวกลอนโดล่องลงมาตามลำน้ำ เวลา ๗.๐๗ น. ผ่านท่านักการอยู่ฝั่งซ้าย เวลา ๗.๒๐ น. ผ่านบ้านลั่นเจ้าอยู่ทางฝั่งขวา มีแพและบ้านหลายหลัง มีการหาเลี้ยงชีพในการตัดไม้ เวลา ๗.๔๐ น. ผ่านบ้านยางเกาะ มีหาดยื่นออกมาทางฝั่งซ้าย แต่เรือต้องเดินเลียบหาด หาดนี้เป็นหาดทรายใหญ่ มีบ้านคนอยู่ตำบลทั้งสอง

ฟาก มีพวกบ้านยางเกาะนำไข่ตะพายน้ำมาถวาย พอพ้นเรี่ยวมา
๘ กิ่ง เรี่ยวยางเกาะเป็นช่องทางแคบแต่พื้นที่เป็นทราย แต่บางแห่ง
เป็นตอขมน้ำบ้าง เรือคงล่องได้สะดวก เวลา ๗.๕๔ น. ผ่านหาด
ยางพ้าผ่า เป็นหาดทรายปนกรวดแต่ใหญ่โตมากอยู่ทางฝั่งซ้าย
เห็นเขาป่ากงอยู่ตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๐๑ น.
ผ่านบ้านท่าเสลาอยู่ทางฝั่งขวาใต้ลงมาหน่อย เห็นเขาป่ากงอยู่ทาง
ขวา ริมแม่น้ำทางฝั่งซ้ายเป็นหาดทรายปนกรวด และทางชายเขา
ริมน้ำมีผู้มาตั้งทำการตัดไม้ เวลา ๘.๒๕ น. ผ่านบ้านวังอ้ายหมู
อยู่ทางฝั่งซ้ายแลเห็นเขาหับหมีอยู่หลังบ้านเข้าไป ทางฝั่งขวาเป็น
หาดทรายปนกรวด เวลา ๘.๔๒ น. ผ่านท่าโป่งนกอยู่ทางฝั่งซ้าย
เวลา ๘.๔๕ น. ผ่านหาดแตงอยู่ทางฝั่งขวา เป็นหาดทรายปนกรวด
อย่างใหญ่ยื่นออกมามาก มีคนมาตั้งปลูกแตงในฤดูแล้ง แลเห็น
เขาขมูกปลากรายอยู่ตรงหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๘.๕๒ น.
ผ่านท่ากระบือยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดทรายปนกรวด
ใหญ่ ต่อลงมาทางฝั่งขวาเป็นบ้านคนตั้งตัดไม้ และมีสวนกล้วย
มาก ใต้ลงมาถึงแก่งน้อย เป็นที่ ๆ มีเกาะเล็ก ๆ สองสามเกาะ
แต่เรือคงเดินตามทางมาได้สะดวก เพราะไม่มีหินและพื้นที่ลึก
เวลา ๙.๑๐ น. ผ่านท่าที่เสด็จลงเมื่อเรือข้ามแก่งหลวงอยู่ทางฝั่ง
ขวามีศาลเจ้าอยู่หลัง ๑ แล้วกลับเรือพระที่นั่ง เพื่อปล่อยท้ายลง

ก่อน แก่งหลวงนี้มีช่องทางอยู่ ๒ ทาง ทางร่องฝั่งซ้ายเป็นช่องตรง แต่มีหินมากเรือใหญ่ข้ามไม่ได้ ต่อมาเป็นเกาะกลางน้ำเป็นเกาะหิน ร่องทางฝั่งขวาเป็นร่องคดงอเลี้ยวตัวถึง ๒ เลี้ยว และช่องทางแคบมีหินใต้น้ำมาก การล่องเมื่อกลับเรือแล้วเอาท้ายลงก่อนใช้เชือกดึงโรยลงมา ทางบ้านเมืองได้จัดการผูกเชือกพวนและมีคนมาคอยช่วยรับเรือด้วย นับว่าเป็นแก่งที่ข้ามลำบากแต่น้ำไม่สู้เชี่ยวนัก

เวลา ๙.๓๐ น. พ้นแก่งหลวงเรือกลับลำแล่นล่องลงมาตามน้ำ เห็นบ้านแก่งหลวงมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ และผ่านท่าที่เสด็จขึ้นเมื่อขาขึ้น ท่านี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๙.๕๑ น. ผ่านท่าบ้านเจ๊ก อยู่ทางฝั่งขวา หลังบ้านนี้ไปเป็นบ้านจีนประมาณ ๒ หลัง ๓ หลัง มาตั้งปลูกไร่ยาสูบ เวลา ๙.๕๙ น. ผ่านบ้านนางแอ้ มีบ้านและแพคนอยู่ตามฝั่งซ้าย แลเห็นเขาช่องมะทราง และช่องมะตูมเรียงกันตามลำดับจากฝั่งซ้าย เขาทั้งสองนี้อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๑๙ น. ผ่านบ้านวังลาน มีคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายเป็นท่าที่ขึ้นไปทุ่งนาคราช ใต้ลงไปหน่อยทางฝั่งขวามีหาดใหญ่เป็นหาดทรายปนกรวด เป็นที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น ตรงข้ามกับที่ประทับแรม ทางฝั่งมีห้วยเรียกว่าห้วยวังลานมีน้ำไหล เวลา ๑๐.๒๘ น. ผ่านบ้านท่าอ้อ มีบ้านอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายมีหาดยื่นออกมาเป็นหาดใหญ่ ใต้หาดลงไปในฝั่งเดียวกันมีบ้านเรียกว่าบ้านชุกยายญวน ร่องทางคดเคี้ยวแต่พ้นเป็นทราย มีบางแห่งเป็น

ตอ แลเห็นเขาสารภิ และเขาใหญ่อยู่ทางหัวเรือตามลำดับจาก
ฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๔๐ น ผ่านบ้านเกาะสำโรง มีบ้านและแพคน
อยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ตามฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่ เวลา ๑๐.๕๐ น.
ถึงบ้านชุกอ้ายบ้านมีหาดใหญ่ทางฝั่งซ้าย และมีหมู่บ้านตาม
ฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๕๗ น. ผ่านบ้านหนองหญ้า มีบ้านทั้งสองฝั่ง
แลเห็นเขาตกน้ำอยู่ทางหัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๑๕ น.
ผ่านบ้านวังยาง มีบ้านอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดใหญ่มาก
ใต้ลงมาหน่อยพบเรือกองเสบียงกองแผนที่ ที่จะขึ้นไปท่าขนุน
เวลา ๑๑.๒๙ น. พอพ้นหาดใหญ่ทางฝั่งซ้ายมา ถึงบ้านท่าไม้รวก
(ท่าเกวียน) อยู่ทางฝั่งขวา เวลา ๑๑.๓๖ น. ผ่านหน้ากองผสมสัตว์
ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวา และเมื่อขาขึ้นได้เสด็จไปทอดพระเนตร แล้วไป
ประพาสถ้ำมังกรทองด้วย เห็นทิวเขาตกน้ำอยู่ทางขวา ชายเขา
บางแห่งอยู่ริมน้ำก็มี เวลา ๑๑.๔๙ น. ผ่านวัดถ้ำมังกรทอง มีการ
ตั้งโต๊ะที่บูชาด้วย และมีบ้านทั้งสองฝั่ง แลเห็นเขาปูนอยู่ตรง
หัวเรือ เขานี้อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ เวลา ๑๑.๕๓ น. ผ่านเขา
ปูนอยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวามีหาดใหญ่มีบ้านอยู่ทั้งสองฝั่ง เวลา
๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๘ ฟ. เวลา ๑๒.๑๖ น. ผ่านบ้านเขาแหลมมี
บ้านทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีสวนมะพร้าวแลเห็นเขาแหลมอยู่
ด้วย เวลา ๑๒.๑๗ น. ผ่านบ้านท่าสะแกมีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝาก
แม่น้ำ คนที่นี่เป็นชาติจีนโดยมาก การหากินก็คือการปลูกผัก

ทำไร่ เวลา ๑๒.๒๑ น. เข้าเขตตำบลลิ้นช้าง มีคนมาคอยประมาณ ๓๐ คนเศษ เพื่อบอกร่องน้ำ ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนอยู่มาก และมีหาดใหญ่อยู่หาด ๑ ต่อลงไปก็มีคนอยู่ และเป็นหาดอยู่ทางฝั่งขวาอีก มีโรงเลื่อยไม้อยู่โรง ๑ เวลา ๑๒.๓๓ น. พ้นตำบลลิ้นช้าง ออกลำแม่น้ำแม่กลอง เวลา ๑๒.๔๐ น. จอดที่ประทับแรม หน้ากรมทหารบกม้าราชบุรีทางฝั่งซ้ายแม่น้ำ เวลา ๑๓.๐๐ น. เศษ โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ถ่ายรูปจำพวกสัตว์เป็นต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายมากับของที่ไม่มีวิญญาณที่แปลก ๆ อีก แล้วไปถ่ายรูปกองทหารต่อมามีผู้นำของต่าง ๆ มาถวาย มีปลาสด เนื้อโคสด และผักต่าง ๆ กับของอื่น ๆ เบ็ดเตล็ดอีก โปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกมีเสมาพระรูปให้ เวลาเย็นกรมทหารบกม้าราชบุรีมีแตรวง เวลาค่ำกรมทหารบกม้าราชบุรีมีละครเบ็ดเตล็ดถวาย และได้เสด็จไปทอดพระเนตร เวลา ๒๒.๒๑ น. เสด็จลงเรือพระที่นั่ง แล้วละครเลิก ปรอทสำหรับวันร้อนที่สุด ๙๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากจังหวัดกาญจนบุรีมาท่าเรือ

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๐ น. ปลุกคนต้น แล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เจ้านายเสด็จไปทอดพระเนตรการฝึกหัดทหารม้าราชบุรี และผู้ว่าราชการได้จัดคนนำทางมาให้ เวลา ๘.๕๐ น. เตรียมการออกเรือ ปรอท ๗๙ ฟ. เช้าวันนี้อากาศ

ครั้ม มีหมอกตามยอดเขา เวลา ๘.๕๓ น. ออกเรือจากที่ประทับ
แรมที่กรมทหารยกม้าราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มีกองทหารและ
ข้าราชการพลเรือนมาส่งเสด็จ ล่องลงมาตามลำแม่น้ำ น้ำเชี่ยว
แลเห็นเขาบ้านถ้ำอยู่ตรงหน้าเรือ เขานี้เป็นทิวเดียวกับเขาตกน้ำ
พอผ่านวัดไชยชุมพลชนะสงคราม พระสงฆ์สวดชยันโตถวาย พอ
พ้นวัดก็ถึงตำบลชุกกระโดน ร่องทางเรือแคบ มีทรายเป็นโขดเป็น
หาดมาก ทำให้ทางเรือเดินคดเคี้ยว บางตอนมีคนมาคอยช่วย
เข็นเรือ แต่เรือไม่ติด เพราะขาล่องดูน้ำมากกว่าขาขึ้น โดยเหตุ
ที่มีฝนตก มีชาวบ้านที่ตำบลชุกกระโดนตั้งโต๊ะถวายคำนับ พอพ้น
ตำบลชุกกระโดนมา น้ำก็ไม่เชี่ยว ถึงบ้านไร่ มีบ้านคนอยู่ทั้งสอง
ฝากแม่น้ำ ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่ พอพ้นหาดมา
แลเห็นเขาตองซิ่งอยู่ฝั่งซ้ายตรงหัวเรือ เวลา ๙.๔๒ น. ถึงช่องแคบ
ตำบลวังหิบ ทางคดเคี้ยวบางตอนตื้น มีโขดทรายหลายแห่ง มีคน
มาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือคงเดินได้สะดวกไม่ติด เวลา ๙.๔๖ น.
พ้นร่องคดเคี้ยว เห็นบ้านวังหิบอยู่ทั้งสองฝั่ง ทางฝั่งซ้ายมีคนนำ
ขนุนและของสดบางอย่างมาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทาน
เสมาพระรูปให้ ทางฝั่งขวามีพวกจีนมาตั้งทำปูน ใช้หินที่เขาวังหิบ
ซิ่งอยู่หลังบ้านนี้เข้าไป ซิ่งเป็นทิวเดียวกับเขาบ้านถ้ำนั่นเอง เวลา
๙.๕๗ น. ถึงตำบลวังลำแพนอยู่ทางฝั่งขวา ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปน
กรวดใหญ่ เรียกว่าหาดบ้านทอง เวลา ๑๐.๑๐ น. ถึงวัดท่าล้อ อยู่

ทางฝั่งซ้าย มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย ใต้วัดลงมามีบ้านคน
อยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เวลา ๑๐.๒๖ น. ถึงเรียวบ้านถ้ำ น้ำไม่ชูแรง
จัดอย่างเรียวในลำน้ำแคบน้อย เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงวัดอินทรารามคูหา (วัดบ้านถ้ำ) อยู่ทางฝั่งขวา หลังวัดเข้าไปมีถ้ำอยู่บนเขาบ้านถ้ำ ซึ่งเมื่อขาขึ้นได้แวะแล้ว มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย เวลา ๑๐.๓๘ น. ถึงบ้านดอกขี้เหล็ก มีบ้านอยู่ทั้งสองฟาก ทางฝั่งขวาหลังบ้านเข้าไปแลเห็นเขา เรียกว่า เขาแรด แต่เป็นเขาเทือกเดียวกับเขาบ้านถ้ำนั่นเอง ถัดจากบ้านดอนขี้เหล็กลงมาในระยะใกล้ๆ เรียกว่า ท่าศาลเจ้า พ้นจากนั้นมาในระยะติดๆ กัน เรียกว่าบ้านดอนคา เวลา ๑๐.๕๐ น. ถึงเรียวหัวกรวด เป็นเรียวน้ำไม่สัเชี่ยวจัดนัก แต่ระยะยาวทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายปนกรวดใหญ่หลังหาดไปแลเห็นเขาตอง มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ ใต้ลงมาหน่อยทางฝั่งขวามีหาดกรวดใหญ่ อีกหาดหนึ่งเป็นหาดใหญ่หลังหาดนี้ไปแลเห็นเขาช่องด่าน ร่องทางเรือเดินแคบ มีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือเดินได้สะดวก เวลา ๑๑.๑๔ น. พ้นตำบลหัวกรวดถึงท่าม่วงชุม มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ แต่ทางฝั่งขวามีบ้านคนมากกว่าทางฝั่งซ้าย มีวัดๆ ๑ มีโรงเก็บหญ้าของกองผสมสัตว์มาตั้งอยู่โรง ๑ มีหาดกรวดอยู่เยื้องกันทั้งสองฟากแม่น้ำ ทำให้ช่องทางเรือเดินแคบ มีคนมาคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือเดินได้สะดวก เวลา ๑๑.๒๐ น. ถึงบ้านจุกกะพี้ มีบ้านคนอยู่ทั้ง

สองฟากแม่น้ำ ทางฝั่งขวามีคนนำรวงผึ้งและไข่ไก่มาถวาย โปรดเกล้า ฯ ให้เอาเรือเล็กไปรับ และประทานเสมาพระรูปให้ทั่วกัน ต่อลงมาถึงวัดจากระ มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย และมีนักเรียนมาตั้งแถวรับเสด็จ ถัดจากวัดลงมามีหาดทรายกลางน้ำ เรือต้องเดินเลียบทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๓๐ น. ถึงท่าม่วง ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนมากกว่าทางฝั่งขวา เมื่อขาขึ้นได้จอดเรือที่ตำบลนี้ให้คนรับประทานอาหารและประพาสตลาด เวลา ๑๑.๓๘ น. ถึงที่ว่าการอำเภอวังขนาย ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าม่วงทางฝั่งซ้าย มีกรมการอำเภอเมืองและตำรวจภูธรมาตั้งแถวรับเสด็จ เวลา ๑๑.๔๓ น. ถึงวัดอินทาราม (วัดสิโหละ) มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย ถัดลงมามีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ เรียกว่า บ้านสิโหละ ใต้ลงมาหน่อยทางฝั่งซ้าย เรียกว่า ตำบลวังขนาย ส่วนบ้านทางฝั่งขวา เรียกว่าบ้านต้นมะม่วง เวลา ๑๒.๑๐ น. ปรอท ๘๔ ฟ. เวลา ๑๒.๑๖ น. ถึงที่ประทับแรมตำบลวังขนาย เป็นหาดกรวดใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา เมื่อขาขึ้นประทับแรมที่ตำบลนี้ ระยะทางจากวังขนายไปจังหวัดกาญจนบุรีโดยเรือยนต์จูง กินเวลา ๕ ชั่วนาฬิกา ๓๓ นาที ชาล่องโดยแจวและถ่อกินเวลา ๓ ชั่วนาฬิกา ๑๓ นาที ทางฝั่งซ้ายมีบ้านคนมาก เวลา ๑๒.๑๕ น. ถึงบ้านใหม่มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงวัดต้นลำใยอยู่ทางฝั่งขวา มีพระสงฆ์สวดชยันโตถวาย มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก เรียกว่าบ้านต้นลำใย ถัดลงมาเรียก

ว่าบ้านคอกละออม แลเห็นเขาช้างคราดอยู่ตรงหัวเรือ ร่องทางเรือเดิน
คดเคี้ยว กลางน้ำตื้น เรือต้องเสียเวลาติดอยู่ครู่หนึ่ง เวลา
๑๓.๐๒ น. ถึงตำบลสำรอง ทางฝั่งมีบ้านคนอยู่มาก มีคลองอยู่คลอง
หนึ่ง เป็นเขตคั่นติดต่อระหว่างอำเภอวังขนายจังหวัดกาญจนบุรี และ
อำเภอท่ามะกาจังหวัดราชบุรี ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายเป็นกรวด
หลังหาดเข้าไปมีบ้านคนอยู่ เวลา ๑๓.๑๖ น. ถึงบ้านชุกมะตูม
เวลา ๑๓.๓๓ น. ถึงบ้านสัมเซียว ทางฝั่งขวามีบ้านคนอยู่ และมี
ศาลเจ้าหลัง ๑ ใต้บ้านสัมเซียวลงมามีเวิ้งใหญ่ทางฝั่งซ้าย เรียกว่า
วังศาลา มีวัดที่วังนี้ เรียกว่า วัดวังศาลา มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฝั่ง
เวลา ๑๓.๕๓ น. ถึงท่าแค มีบ้านคนอยู่ทั้งสองฟาก เวลา
๑๓.๕๘ น. ถึงหาดท่ากระทุ่มใหญ่อยู่ทางฝั่งขวา ใต้หาดลงมา
เรียกว่าบ้านท่ากระทุ่มใหญ่ เวลา ๑๔.๐๔ น. ถึงบ้านท่าตะคร้อ
เห็นบ้านคนอยู่สองฟาก เวลา ๑๔.๒๑ น. ถึงบ้านหัวพง มีบ้านคนอยู่
ทั้งสองฟาก .ทางฝั่งซ้ายมีหาดใหญ่ หลังหาดเข้าไปมีบ้านคนมาก
กว่าทางขวา เวลา ๑๔.๓๒ น. ถึงวัดแสนตอ อยู่ทางฝั่งขวา มีพระ
สงฆ์สวดชยันโตถวาย มีหาดกรวดทั้งสองฟาก ทำให้ช่องทาง
แคบ มีคนคอยช่วยเข็นเรือ แต่เรือเดินได้สะดวก ไม่ติดเหมือน
ขาขึ้น เวลา ๑๔.๔๒ น. ถึงบ้านท่าศาล มีบ้านคนอยู่มาก แต่มี
โขดเป็นเกาะหลายแห่ง เวลา ๑๔.๔๙ น. พ้นตำบลท่าศาล เข้าเขต
ตำบลท่าเรือ เวลา ๑๕.๐๖ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ฝั่งขวาตำบล
ท่าเรือตรงหาดทรายใหญ่ ตรงข้ามทางฝั่งซ้ายเป็นท่าเรือพระแท่น

มีบ้านคนมาก ประมาณ ๓๐๐ — ๔๐๐ หลัง มีพระศรีพลรัตน์
นายอำเภอ และพวกกรมการและตำรวจภูธรกับนักเรียนมาตั้ง
แถวรับเสด็จ เมื่อเรือพระที่นั่งผ่าน มีพิณพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์
ที่ท่าประทับแรมดีและประดับด้วยโคมญี่ปุ่น ระยะทางจากจังหวัด
กาญจนบุรีถึงที่นี่กินเวลา ๖ ชั่วนาฬิกา ๑๓ นาที เวลาเย็นเสด็จขึ้น
ให้ผู้ที่นำของทูลเกล้า ฯ ถวายเฝ้า มีของถวาย คือ ไข่ไก่, รวงผึ้ง,
น้ำผึ้ง, ยาสูบ, ลูกเสือตัว ๑ กับผักและของอื่น ๆ เวลาค่ำคณะ
กรมการอำเภอมีละครและเพลงสลับฉากเล่นถวาย และมีการ
ออกร้านของรับประทาน และโปรดเกล้า ฯ ประทานของแจกให้
เวลา ๑๒.๒๑ น. ละครเลิก ปรอทร้อนที่สุดวันนี้ ๙๒ ฟ. หนาวที่สุด
๗๖ ฟ.

จากท่าเรือมาเบิกไพร

วันอาทิตย์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนแล้ว
ให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๒๕ น. พระยาสุรินทรฦาไชย
และ ข้าราชการ จังหวัดกาญจนบุรี ที่ตามมาส่งเสด็จได้ กราบทูลลา
กลับ เวลา ๗.๓๐ น. ปรอท ๗๖ ฟ. วันนี้อากาศครึ้ม นายอำเภอ
ท่ามะกาจัดคนนำทางมาแทนคนที่มาจากจังหวัดกาญจนบุรี วันนี้
ทรงประชวรเป็นไข้อีก แต่พระอาการไม่มากนัก ปรอทร้อนเพียง

๑๐๐ ฟ. เวลา ๗.๓๒ น. ออกจากหาดที่ประทับแรมตำบลท่าเรือพระแท่น เวลา ๗.๔๒ น. ถึงบ้านเกาะจิก เวลา ๗.๕๐ น. ถึงบ้านครก ทางฝั่งซ้ายมีวัดชื่อวัดบ้านครก เรือพระที่นั่งผ่าน มีพระสงฆ์สวดชยันโต เวลา ๗.๕๖ น. ถึงบ้านท่ากระทุ่มน้อย ทางฝั่งขวามีวัดชื่อวัดกระทุ่มน้อย เวลา ๘.๐๖ น. ถึงบ้านท่ามะกา มีโขดทรายอยู่ทั้งสองฟาก เวลา ๘.๒๕ น. ถึงบ้านหวายเหนียว ทางฝั่งซ้ายเป็นหาดที่ประทับแรมเมื่อขาขึ้น หลังหาดเข้าไปเป็นที่ว่าการอำเภอท่ามะกา เวลา ๘.๓๖ น. ถึงเกาะน้ำเชี่ยว อยู่ชิดทางฝั่งซ้าย เป็นเกาะทราย และมีหาดยื่นออกมาไกล เวลา ๘.๔๐ น. ถึงบ้านวังทอง เวลา ๘.๕๘ น. ถึงบ้านท่าหว้า มีฝนตกปรอย ๆ เวลา ๙.๑๗ น. ถึงบ้านพังตึก เรือต้องเดินชิดทางฝั่งขวามาก และถ้าเลยไม่ตรงตามร่องจะเสียเวลาติด เวลา ๙.๓๑ น. ถึงบ้านปากยาง ทางฝั่งขวามีหาดทรายใหญ่ ใต้หาดลงไปมีศาลเจ้าเป็นตึกหลัง ๑ ถัดศาลเข้าลงไปถึงวัดปากยาง เวลา ๙.๔๑ น. ถึงบ้านลูกแก ทางฝั่งซ้ายมีตลาดใหญ่เท่าที่ตำบลท่าเรือพระแท่น เวลา ๙.๕๔ น. ถึงบ้านบางวาน เวลา ๑๐.๒๐ น. ถึงบ้านลาดบัว ทางฝั่งซ้ายมีวัดชื่อวัดโกสินราย ทางฝั่งขวามีวัดชื่อวัดลาดบัว เวลา ๑๐.๒๘ น. มีฝนตกอยู่พักหนึ่งก็หาย เวลา ๑๐.๓๖ น. ถึงตำบลบางพัง พอพ้นตำบลบางพังเป็นเขตอำเภอท่ามะกากับอำเภอบ้านโป่ง เวลา ๑๐.๔๒ น. ถึงตำบลท่าผา เป็นเขตอำเภอบ้านโป่ง เวลา ๑๑.๐๓ น. ถึงตำบลปากแรดทางฝั่งซ้ายเป็นหาดทรายใหญ่ ใต้หาดลงไปเป็น

ค่ายหลวงบ้านโป่ง เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงด่านภายไม้บ้านโป่ง ทางฝั่งซ้ายมีหาดทรายใหญ่ เย็นที่ ๆ เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งเมื่อขาขึ้นจากตำบลบ้านโป่งไปถึงที่ประทับแรมหว้ายเหนียว โดยเรือยนต์จูง ๕ ชั่วนาฬิกา ๕ นาที ขาล่องโดยแจวและถ่อกินเวลา ๓ชั่วนาฬิกา๔๗นาที เวลา ๑๑.๔๕ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแรมที่หาดทรายฝั่งซ้ายตำบลเขิกไพร ทางฝั่งตรงข้ามมีศาลเจ้าเขิกไพร มี พระบำรุงบริราช นายอำเภอกับพวกกรมการ และมีนักเรียนทั้งหญิงชายมาตั้งแถวรับเสด็จ เวลา ๑๖.๔๘ น. เสด็จขึ้นให้นักเรียนทั้งชายหญิงและผู้ถวายของเฝ้า ของถวายมีไข่และของอื่น ๆ แล้วเสด็จข้ามฟากไปศาลเจ้าเขิกไพร เวลา ๑๗.๔๕ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำประทานของแก่นายอำเภอและกรมการ และมีการเล่นทะแยมอญ แอ่วลาว และฉันท์ คอนเสิตถวาย และมีการออกร้านของรับประทาน กับทางคณะกรมการยังได้จัดการให้มีผ้าป่า เมื่อภายหลังจุดดอกไม้เพลิงแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านายเสด็จไปทรงทอดผ้าป่า เวลา ๒๒.๐๐ น. เศษเลิกการเล่น วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๘๕ ฟ. หนาวที่สุด ๗๗ ฟ.

จากเขิกไพรมาจังหวัดราชบุรี

วันจันทร์ที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคนประจำเรือแล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๓๔ น. ปรอท

๗๗ ฟ. นายอำเภอบ้านโป่งได้จัดคนนำทางมาแทนคนที่มาจากท่าเรือ แล้วเตรียมการออกเรือ เวลา ๗.๔๐ น. ออกจากที่ประทับแรมตำบลเขิกไพร มีกรมการอำเภอมาส่งเสด็จ เวลา ๗.๕๒ น. ถึงปากลัดคุ้งพยอมตอนบน ปากคุ้งอยู่ทางฝั่งขวา แต่บัดนี้เป็นทราย เวลา ๘.๐๐ น. ถึงปากลัดคุ้งพยอมตอนล่าง เวลา ๘.๐๗ น. ถึงบ้านท่าอิฐ เวลา ๘.๑๙ น. ถึงบ้านเครชุม อยู่ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาตรงกันข้ามเรียกว่าบ้านม่วง เวลา ๘.๓๓ น. ถึงบ้านหัวหิน เวลา ๘.๔๖ น. ถึงบ้านวังมะนาว เป็นเขตระหว่างอำเภอบ้านโป่งกับอำเภอโพธาราม เวลา ๘.๕๖ น. ถึงบ้านหม้อ เวลา ๙.๑๗ น. ถึงบ้านบางลาว ทางฝั่งซ้ายเป็นคลองเรียกว่าคลองตาคด เวลา ๙.๑๗ น. ถึงบ้านคงคา เวลา ๙.๓๘ น. ถึงบ้านโพธาราม เวลา ๙.๔๖ น. ถึงที่ว่าการอำเภอโพธาราม อยู่ทางฝั่งซ้าย ใต้ที่ทำการอำเภอลงไปเป็นค่ายหลวงอำเภอโพธาราม เวลา ๙.๕๔ น. ถึงบ้านใหม่ ทางฝั่งซ้ายใต้วัดลงไปมีคลองเรียกว่าคลองบ้านใหม่ เวลา ๑๐ ๐๗ น. ถึงวัดปราสาท อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๒๒ น. ถึงบ้านบางแขยง เวลา ๑๐ ๔๕ น. ถึงบ้านบางตะโหนด เวลา ๑๐.๕๒ น. ถึงบ้านสำมะ ทางฝั่งซ้ายมีคลองชื่อคลองมะขาม เวลา ๑๑.๐๗ น. ถึงบ้านเจ็ดเสมียน แลเห็นสถานีรถไฟอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงบ้านซ่องน้อย เวลา ๑๑.๒๒ น. ถึงบ้านซ่องใหญ่ เป็นเขตอำเภอโพธารามติดต่อกับเขตอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เวลา ๑๑.๒๖ น. จอดเรือที่ตำบลวัดบ้านซ่องใหญ่ทางฝั่งซ้าย เข้าอาวาสที่วัดนี้ชื่อ หงวน ลงมาเฝ้า และ

ทรงถวายวัตถุปัจจัยแก่วัด เพราะเป็นวัดซึ่งแต่ก่อน ๆ เคยเสด็จมา
แวะประทับพัก และทรงคุ้นเคยกับพระอธิการหนูวัดนั้นมาแต่เดิม
แต่บัดนี้ถึงมรณภาพเสียแล้ว และพระหงวนบัดนี้เป็นหลาน
ท่านอธิการหนูนั้นด้วย โปรดเกล้า ฯ ให้ตัดไม้ไผ่ยงจากที่วัดนี้ ๒ ลำ
เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๘๔ ฟ. เวลา ๑๒.๐๔ น. ออกจากตำบลวัด
บ้านซ่องเดินทางต่อไป เวลา ๑๒.๑๘ น. ถึงคลองบ้านซ่อง อยู่ทาง
ฝั่งซ้าย เวลา ๑๒.๒๓ น. ถึงบ้านคลองโพ อยู่ทางฝั่งซ้าย
ส่วนทางฝั่งขวา เรียกว่า บ้านท่าเสา เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึง
บางกระ เวลา ๑๒.๔๘ น. ถึงบ้านกล้วยอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา
๑๓.๐๖ น. ถึงบางสองร้อย เวลา ๑๓.๒๐ น. ถึงบ้านโคกหม้อ อยู่
ทางฝั่งซ้าย ทางฝั่งขวาเรียกว่าบ้านหลุมดิน เวลา ๑๓.๓๖ น. ถึง
ตำบลเตาปูน มีผู้ตั้งเตาเผาปูนมากที่ตำบลนี้ เวลา ๑๓.๔๖ น.
ถึงวัดอมรินทราราม อยู่ทางฝั่งซ้าย ใต้วัดลงมาเป็นเขตของกองพล
ทหารบกที่ ๔ ราชบุรี เวลา ๑๔.๐๐ น. ผ่านหน้ากองพลทหารบกที่ ๔
ราชบุรี มีกองทหารตั้งแถวรับเสด็จ เวลา ๑๔.๐๕ น. เรือพระที่นั่ง
เทียบแพที่พักหน้าตำหนักผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ เวลา
๑๖.๔๘ น. เสด็จลงเรือคอนโดเล่อไปที่ตำหนักราณราช โปรดเกล้า ฯ
ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ฉายรูป เวลา ๑๗.๔๕ น. เสด็จกลับ ระยะทาง
เวลาขาล่องจากเบิกไพรมาราชบุรี ๕ ชั่วนาฬิกา ๔๗ นาที วันนี้
ปรอทร้อนที่สุด ๙๐ ฟ. หนาวที่สุด ๗๘ ฟ.

จากจังหวัดราชบุรีมาจังหวัดสมุทรสงคราม

วันอังคารที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๐๐ น. ปลุกคน ประจำเรือแล้วเตรียมการออกเรือ วันนี้เรือกลไฟมาจากกรุงเทพ ฯ มาคอยรอจูงเรือต่อไป แล้วได้จัดการเอาเรือที่กองพลทหารบกที่ ๔ เอาไปใช้ราชการในการเสด็จไทรโยค พวกเรือกลไฟล่วงหน้ามากรุงเทพ ฯ ก่อน คงเหลือแต่กระบวนเรือในพระองค์ และเรือกลไฟจูง ๓ ลำ เรือยนต์ ๒ ลำ กับเรือเล็กสำหรับประจำเท่านั้น เวลา ๗.๑๐ น. ปรอท ๘๐ ฟ. ออกเรือจากหน้ากองพลทหารบกที่ ๔ มีกองทหารม้าตั้งแถวส่งเสด็จ เวลา ๗.๓๒ น. จอดเรือ ณ สถานที่ของพระองค์ที่ตำบลบ้านไร่ เพื่อให้คนรับประทานอาหาร เวลา ๘.๑๐ น. ออกจากที่นั้นเป็นกระบวนเรือจูงไปโดยเรือกลไฟล่องลงมาตามแม่น้ำ เวลา ๙.๓๒ น. ถึงตำบลบางนกแขวก ซึ่งเป็นเขตแดนจังหวัดราชบุรีกับจังหวัดสมุทรสงคราม เวลา ๙.๓๖ น. ถึงปากคลองบางนกแขวกอยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๙.๕๔ น. ถึงที่ว่าการอำเภอบางคณฑี อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๐.๓๐ น. ถึงที่ว่าการอำเภออัมพวา อยู่ทางฝั่งซ้าย เวลา ๑๑.๐๘ น. ถึงวัดช่องลม มีเรือกลไฟของผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงครามมาคอยนำเสด็จ เวลา ๑๑.๑๕ น. จอดเรือพระที่นั่งที่หน้าตำหนักภาโณทยานทางฝั่งขวาเหนือวัดพวงมาลัย ทางฝั่งซ้ายตรงข้ามเป็นที่ว่าการจังหวัดสมุทรสงคราม ระยะเวลาจากตำบลบ้านไร่ จังหวัดราชบุรี ถึงตำหนักภาโณทยาน จังหวัดสมุทรสงคราม

โดยเรือกลไฟจูง ๓ ชั่วนาฬิกา ๕ นาที เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าที่ประทับแล้วเสด็จขึ้นให้กรมการจังหวัดเฝ้า และให้นายนาวาเอก พระนเรนทรดินทร์ (ฟื้น สิทธิสาริบุตร) รั้งผู้บัญชาการกรมทหารเรือชายทะเล กับ นายนาวาตรี หลวงมหาปราบ ผู้บังคับการกองโรงเรียนพลทหารเรือที่ ๑ มาเฝ้าด้วย เวลาเทียงผู้ว่าราชการจังหวัดได้เทียบเครื่องเสวยมาถวาย เวลาบ่ายเสด็จขึ้น มีผู้นำของมาถวาย มีมะพร้าว, ผัก, ไข่, และของสดต่างๆ และประทานของแจกแก่ข้าราชการและผู้ถวายของ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จขึ้นให้ภรรยาข้าราชการจังหวัดเฝ้า และทูลเกล้าฯถวายของ โปรดเกล้าฯประทานของแจกให้ทั่วกัน เวลา ๑๗.๒๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ไปประพาสปากอ่าว เวลา ๑๘.๒๕ น. เสด็จกลับ แล้วเสด็จไปที่วัดพวงมาลัย มีพระสวดมงคลสูตรถวาย ทรงถวายวัตถุปัจจัยเพื่อปฏิสังขรณ์วัด และถวายเสมาพระรูปแก่พระสงฆ์ทุกองค์ แล้วนำเสด็จไปทอดพระเนตรโขลก เวลาค่ำ พระสินธุ์ชลสงครามนำโขนมาเล่นถวาย โรงปลูกในเรือใหญ่ทอดสมอกลางน้ำ และที่วัดพวงมาลัยมีการจุดดอกไม้เพลิงถวาย จนเวลา ๒๒.๐๐ น. เศษ โขนเลิก วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๐ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

คงแรมจังหวัดสมุทรสงคราม

วันพุธที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๗.๒๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ไปกองโรงเรียนพลทหารเรือที่ ๑ เสร็จแล้วเสด็จ

ตรวจการฝึกหัด และสถานที่กองโรงเรียน มีนายนาวาเอก พระนเรนทรยุทธรังผู้บัญชาการกรมทหารเรือชายทะเล มาคอยรับเสด็จด้วย เมื่อทรงตรวจการเสร็จแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ถายรูปหมู่และรูปสถานที่แล้วประทานของแจกแก่ทหาร เวลา ๘.๔๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์แล่นขึ้นไปประพาสตลาดอัมพวาโดยทางคลองผีหลอก แล้วเสด็จขึ้นไปประทับที่ตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตครู่หนึ่ง ประทานของแจกแก่ผู้ที่ทรงคุ้นเคย เวลา๑๐.๔๐น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ มีผู้ใหญ่บ้านนำมะพร้าวอ่อนและยาจืดมาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดเกล้า ฯ ประทานเหรียญให้ แล้วเสด็จกลับโดยเรือยนต์ ออกปากคลองอัมพวาทางแม่น้ำมาตำหนักภาโณทยาน เวลา ๑๒.๓๐ น. เสด็จจากเรือพระที่นั่งขึ้นประทับที่ตำหนักภาโณทยาน มีผู้นำของมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานของแจกให้แก่ข้าราชการและผู้ถวายของ เวลา ๑๗.๐๕ น. เสด็จลงประทับเรือยนต์ลงไปตามแม่น้ำ เสด็จขึ้นที่วัดบ้านแหลม ทรงนมัสการประพุทธรูปอันเป็นสำคัญในโบสถ์นั้น เวลา ๑๘.๓๐ น. เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาค่ำพระสินธุชลสงคราม นำโขนมาเล่นถวายอีก เวลา ๒๓.๐๐ น. เลิก ปรอทวันร้อนที่สุด ๘๙ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากจังหวัดสมุทรสงครามมาบางยาง

วันพฤหัสบดีที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๖.๑๕ น. ปลุกคนประจำเรือ แล้วให้จัดการรับประทานอาหาร เวลา ๗.๔๗ น. ปรอท ๗๔ ฟ. เตรียมการออกเรือ เวลา ๗.๕๐ น. ออกเรือจากที่ประทับแรมหน้าตำหนักภาโณทยาน โดยการพ่วงเรือกลไฟขึ้นมาตามลำแม่น้ำ และพระสงฆ์ที่วัดพวงมาลัยสวดชยันโตถวาย เวลา ๘.๔๔ น. จอดที่ตำบลสวนหลวงทางฝั่งขวา แล้วเสด็จขึ้นทอดพระเนตรการทำหม้อตาลที่โรงทำหม้อหลวง เมื่อเสร็จการทอดพระเนตรแล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง พระสินธุชลสงครามได้ทูลเชิญเสด็จไปประพาสสวน เวลา ๙.๑๐ น. ออกเรือพระที่นั่งไปบ้านพระสินธุชลสงคราม เวลา ๙.๒๕ น. จอดเรือที่หน้าบ้านพระสินธุชลสงคราม แล้วเสด็จขึ้นประพาสสวน เวลา ๙.๕๕ น. เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่ง แล้วออกเรือเดินทางขึ้นมาตามลำน้ำในระหว่างที่เสด็จนั้น ตามบ้านคนมีตั้งที่บูชาถวาย และบางวัดมีพระสวดชยันโตถวายด้วย เวลา ๑๑.๑๕ น. ถึงปากคลองบางนกแขวก เรือเดินเข้าคลองบางนกแขวก เวลา ๑๑.๒๘ น. ถึงประตูน้ำบางนกแขวก พระยาสมุทรศักดารักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดและข้าราชการบางคนตามเสด็จมาส่งถึงที่นี่ มีผู้ใหญ่บ้านในตำบลนี้นำมะพร้าวอ่อนและของอื่น ๆ มาถวาย ทรงโปรดเกล้าฯ ประทานของให้ และพระยา

สาศรคณาภิรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครมารับเสด็จ และนำส้มโอและปลาของพระยามหินทรเดชานุวัตรมาถวาย เวลา ๑๑.๕๑ น. ถึงหลัก ๘ เวลา ๑๒.๐๕ น. ถึงที่ว่าการอำเภอดำเนินสะดวกซึ่งเป็นแขวงจังหวัดราชบุรี เวลา ๑๒.๒๕ น. ถึงหลัก ๗ เวลา ๑๒.๕๗ น. ถึงหลัก ๖ เวลา ๑๓.๓๕ น. ถึงหลัก ๕ เป็นเขตแดนต่อแดนจังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสงคราม เวลา ๑๔.๐๕ น. ถึงหลัก ๔ เวลา ๑๕.๒๓ น. ถึงหลัก ๑ เวลา ๑๕.๓๘ น. ถึงประตูน้ำบางยาง เวลา ๑๖.๑๔ น. จอดเรือพระที่นั่งที่หน้าวัดบางยาง ซึ่งทางจังหวัดสมุทรสาครทำไว้รับเสด็จทางฝั่งซ้ายของคลอง เป็นเขตของอำเภอสามพรานจังหวัดนครไชยศรี ทางฝั่งขวาเป็นเขตของอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร มิกรมการอำเภอมารับเสด็จ และพระสงฆ์ที่วัดบางยางสวดชยันโตถวาย และมีผู้ใหญ่บ้านและนายอำเภอนำของสดมาถวาย แล้วโปรดเกล้า ฯ ประธานของแก่ข้าราชการและผู้ถวายของ เวลา ๑๓.๓๐ น. โปรดเกล้า ฯ นิมนต์พระสงฆ์ในวัดนั้นมาเจริญพระพุทธมนต์ แล้วทรงถวายวัตถุปัจจัยทั่วกัน วันนี้เดินทางด้วยเรือกลไฟจูง ๗ ชั่วนาฬิกาเศษ เดินในประตูน้ำ ๓ ชั่วนาฬิกา ๑๐ นาที วันนี้ปรอทร้อนที่สุด ๙๗ ฟ. หนาวที่สุด ๗๖ ฟ.

จากบางยางมากรุงเทพ ฯ

วันศุกร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลาเช้าปลุกคนต้น

แล้วให้จัดการรับประทานอาหารเช้า เวลา๗.๕๐ น. นายอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาครนำของสดมาถวาย เวลา ๘.๐๐ น. ปรอท ๘๒ ฟ. เวลา ๘.๐๕ น. ออกเรือจากวัดบางยางเดินกระบวนโดยเรือจูง ออกจากปากคลองบางยางเข้าแม่น้ำท่าจีน เวลา ๘.๒๕ น. เข้าคลองภาษีเจริญนอก มีผู้นำของสดและมะพร้าวมาถวาย โปรดเกล้าฯ ประทานของแจก เวลา ๘.๕๕ น. ออกจากประตูน้ำภาษีเจริญนอก เวลา ๙.๑๓ น. ถึงหลัก ๖ เวลา ๙.๒๒ น. ถึงคลองกระทุ่มแบน เวลา ๙.๒๖ น. ถึงที่ว่าการอำเภอกระทุ่มแบนอยู่ทางขวามือเมื่อมา เวลา ๙.๔๖ น. ถึงหลัก ๕ เวลา ๑๐.๒๐ น. ถึงหลัก ๔ เวลา ๑๐.๒๙ น. ถึงบ้านหนองแขมที่เป็นเขตแดนอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาครกับอำเภอหนองแขม จังหวัดธนบุรี เวลา ๑๐.๓๐ น. จอดเรือที่หนองแขมทางขวามือ เพื่อให้คนในกระบวนเสด็จไปดูงานพระพุทธบาทที่วัดหนองแขม เวลา ๑๑.๒๑ น. ออกเรือเดินทางต่อไป เวลา ๑๑.๓๒ น. ถึงที่ว่าการอำเภอหนองแขม เวลา ๑๒.๐๐ น. ปรอท ๙๐ ฟ. เวลา ๑๒.๔๐ น. ถึงเขตแดนต่อระหว่างอำเภอหนองแขมกับอำเภอภาษีเจริญ เวลา ๑๒.๔๕ น. ถึงหลัก ๑ เวลา ๑๒.๔๙ น. ถึงที่ว่าการอำเภอภาษีเจริญ เวลา ๑๓.๑๓ น. ถึงประตูน้ำภาษีเจริญตอนใน พระยาสาครคณารักษ์ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครมาส่งถึงที่นี่ แล้วลดเพดานเรือพระที่นั่งทั้ง ๒ ลำลง เพื่อลอดสะพานเจริญพาสน์ เวลา ๑๓.๒๕ น.

ออกจากประตูน้ำ แล่นมาตามคลองบางกอกใหญ่ เวลา ๑๓.๕๘น. ออกจากคลองบางกอกใหญ่แล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำ เวลา ๑๔.๐๕ น. เทียบท่าราชวรดิษฐ์ และมีข้าราชการกระทรวงทหารเรือมารับเสด็จ แล้วเสด็จประทับรถยนต์พระที่นั่งไปยังวังบูรพาภิรมย์ ระยะเวลาเดินทางในวันนี้จากวัดยางยางถึงท่าราชวรดิษฐ์ ๕ ชั่วนาฬิกา ๙ นาที เดินในประตูน้ำ ๔ ชั่วนาฬิกา ๙ นาที รวมการเสด็จในคราวนี้เป็นเวลา ๓๑ วัน

ในการเสด็จคราวนี้ กระบวนเสด็จมี ๑. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตรมงคล ๒. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ๓. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ ๔. หม่อมเจ้าหญิงรำไพประภา ๕. หม่อมเจ้าอาภัสสรวงศ์ ๖. หม่อมเจ้าพิรพงศ์ภาณุเดช ๗. หม่อมเจ้าหญิงวิลัยกัญญา และหม่อม ข้าหลวง มหาดเล็กตามหน้าที่ ส่วนนายทหารที่ตามเสด็จในกระบวน ๑. นายร้อยเอก หลวงพิทักษ์ภูเบนทร์ นายทหารคนสนิทจเรทหารทั่วไป ๒. นายร้อยเอก หลวงประดิษฐ์ภาพฉายาลักษณ์ กรมแผนที่ทหารบก ๓. นายร้อยโทแก้ว บำรุงชีพ แพทย์ประจำพระองค์ ๔. นายเรือโท เหลี่ยง สุนาวิน นายทหารผู้กำกับราชการทหารเรือ และได้โปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงทหารเรือจัดเรือไปคอยรับเสด็จที่บ้านโป่งตามกระบวนที่กล่าวแล้วนี้ นายนาวาโท พระนรินทรรังสรรค์ เลขานุการจเรทหารทั่วไปเป็นผู้กำกับกระบวน

นายนาวาตรี หลวงอรณพนาวาณัติ เป็นผู้บังคับการเรือกลและเรือแจวพาย นายเรือตรี กล้าย เสตะจันทร์ ประจำเรือพระที่นั่งหยั่งใจถึก นายเรือตรี เหม วัชระเหม ประจำเรือพระที่นั่งหยอดไนยนา นายเรือโท อั้น สุวรรณภานุ แพทย์ประจำกระบวนทหารเรือ เรือพระที่นั่งทั้ง ๒ ลำ มีจ่าประจำลำละ ๒ นาย พลทหารลำละ ๘ นาย ส่วนเรือ ข. ขาวมีจ่าลำละนาย ๑ พลทหารลำละ ๘ นาย สมทบกับเรือในกระบวนทหารยกกองพลที่ ๔ ซึ่งมีนายพลตรี หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ เป็นผู้บัญชาการกระบวน รับเสด็จที่ท่าเรือตำบลบ้านโป่ง เวลาเช้าวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม

๒๖๓ ถนนพระราม ๖ สะพานอรุพงษ์ ซอย ๒ พระนคร

นายรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๙๗